

CANVIS I CONFLICTES EN EL MÓN
RURAL CATALÀ (SEGLES XVIII-XIX)

ONZE ESTUDIS D'HISTÒRIA ECONÒMICA I SOCIAL

JAUME TORRAS ELIAS

Dades CIP recomanades pel Servei de Biblioteques de la UdG

CIP 332.2(467.1)17/18 TOR

Torras Elias, Jaume, autor

Canvis i conflictes en el món rural català (segles XVIII-XIX) : onze estudis d'història econòmica i social / Jaume Torras Elias. – Girona : Associació d'Història Rural : Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona : Documenta Universitaria, 2021. – 203 pàgines ; cm. – (Biblioteca d'Història Rural. Col·lecció Estudis ; 21)
Textos en català i en castellà
ISBN 978-84-9984-561-6

I. Associació d'Història Rural II. Universitat de Girona. Centre de Recerca d'Història Rural 1. Pagesia – Catalunya – Història – S. XVIII-XIX
2. Catalunya – Condicions rurals – S. XVIII-XIX 3. Lluita de classes – Catalunya – S. XVIII-XIX

CIP 332.2(467.1)17/18 TOR

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, llevat excepció prevista per la llei. Dirigiu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; +34 91 702 19 70 / +34 93 272 04 47).

Amb el suport de

RECERQUES
HISTÒRIA / ECONOMIA / CULTURA

Edita: Associació d'Història Rural, Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona i Documenta Universitaria

Disseny de coberta: Quim Español

ISBN: 978-84-9984-561-6

DOI: 10.33115/b/9788499845616

© dels textos: l'autor

© de la Biblioteca d'Història Rural: Associació d'Història Rural

© de l'edició: Documenta Universitaria

Girona, 2021

La **Biblioteca d'Història Rural** s'autofinança, en part, amb les quotes aportades pels socis de l'Associació d'Història Rural. Els socis reben puntualment els llibres editats, així com informació periòdica de les activitats de l'Associació (a través del seu butlletí *Mestall*, de periodicitat semestral). Podeu obtenir la butlleta d'inscripció a www.ddgi.cat/historiarural o a l'Arxiu Històric de Girona (plaça de Sant Josep, 1, 17004 Girona)

ÍNDEX

PRÒLEG 7

PAGESIA I MOVIMENTS ABSOLUTISTES

¿CONTRAREVOLUCIÓ PAGESA?..... 19

CAMPESINOS CONTRA LA CONSTITUCIÓN:

LAS INSURRECCIONES REALISTAS DE 1822 39

SOCIETAT RURAL I MOVIMENTS ABSOLUTISTES.

NOTA SOBRE LA GUERRA DELS MALCONTENTS (1827)..... 53

NOTES ENTORN DE LA FIGURA DE JAUME «EL BARBUT»..... 63

RENDA FEUDAL I LLUITA DE CLASSES

LLUITA DE CLASSES I DESENVOLUPAMENT DEL CAPITALISME.

NOTA SOBRE *AGRARIAN CLASS STRUCTURE AND ECONOMIC*

DEVELOPMENT IN PRE-INDUSTRIAL EUROPE DE ROBERT BRENNER..... 81

SOBRE LA RENTA SEÑORIAL EN CATALUÑA A FINES DEL SIGLO XVIII 91

MOVIMENT DE L'INGRÉS SENYORIAL A CATALUNYA (1770-1835).

ELS ARRENDAMENTS DE LA CASA DE MEDINACELI..... 97

ESPECIALITZACIÓ AGRÍCOLA, VITICULTURA I INDÚSTRIES RURALS

PRODUCTES VINÍCOLES I INTEGRACIÓ MERCANTIL A EUROPA,

SS. XVI-XVIII. UNA PANORÀMICA..... 133

AGUARDIENTE Y CRISIS RURAL.

SOBRE LA COYUNTURA VITÍCOLA, 1793-1832..... 147

ESPECIALIZACIÓN AGRÍCOLA E INDUSTRIA RURAL EN

CATALUÑA EN EL SIGLO XVIII 171

TRANSFORMACIONS AGRÀRIES I INDÚSTRIA RURAL.

QÜESTIONS OBERTES..... 191

PRÒLEG

Aquest llibre recull onze textos, entre articles i comunicacions, escrits i publicats en diferents moments i circumstàncies, però relacionats tots ells amb el món rural del segle XVIII i la primera meitat del XIX. Cada text pot ser llegit independentment dels altres, atesa l'amplària del període i la varietat dels temes. Tanmateix, l'índex els ordena en tres blocs que agrupen textos afins per la cronologia a la qual es refereixen o les qüestions que tracten. Cal afegir que no s'ha alterat el contingut original dels textos ni tampoc l'aparell crític que inicialment els acompanyava.*

PAGESIA I MOVIMENTS ABSOLUTISTES

Els quatre primers textos del llibre es refereixen al període immediatament posterior a la Guerra del Francès, uns anys marcats per la desordenada confluència de lluites pel poder, insurreccions populars i la intervenció militar de la Santa Aliança. L'agonia de l'Antic Règim, de la monarquia absoluta i de l'Església omnipresent i intocable, es va accelerar a partir de la revolució liberal de 1820, que restablia l'efímera Constitució de 1812 i introduïa canvis radicals en l'administració civil i en les institucions eclesiaístiques, com l'exclaustració de monjos i frares i l'inici d'un procés de desamortització de béns de l'Església.

El 1821 ja prenia forma un ordre nou, que en gran part de la Catalunya rural seria vist com una amenaça inquietant: alterava

---

* Els articles inclosos en aquest llibre reproduïxen els textos originals sense introduir-hi canvis formals ni de qualsevol altre tipus més enllà d'homogeneïtzar el sistema de citació. La numeració dels apartats, els títols de gràfics i quadres i altres aspectes responen, doncs, als criteris editorials dels articles originals (nota dels editors).

jerarquies locals respectades de sempre, introduïa canvis en la propietat rústica i la seva titularitat...Per això, les reaccions de la pagesia no són una qüestió menor en la història d'aquell període. L'hostilitat del món pagès contra els governs del Trienni Constitucional i els seus partidaris ha estat objecte d'interès per a la historiografia, que n'ha fet diferents lectures. Una interpretació l'atribueix a la pressió clerical sobre una dòcil massa de pagesos a qui hauria arrossegat a la causa absolutista. Una causa que en gran part compartia l'Església però que era aliena a la majoria de pagesos.

Una perspectiva diferent, però que no és incompatible amb aquesta, posa l'accent en la pobresa crònica de moltes famílies pageses que no posseïen altra cosa que el seu treball, quan en tenien. Això empenyia els homes, els joves sobretot, a allistar-se, voluntaris, en una incipient *tropa* reialista en la qual no es passava gana. O bé s'incorporaven a *partides* de guerrillers, d'àmbit generalment local i comarcal però efectives gràcies a l'experiència encara viva de la Guerra del Francès. Val a dir que l'èmfasi en la pobresa com a factor causal primer de les insurreccions és també un reconeixement de la incapacitat o la negligència del liberalisme urbà davant les necessitats i aspiracions de la pagesia.

El clergat, més proper al medi rural i amenaçat directament per la legislació liberal, clamava des de la trona contra la impietat dels governants i furgava en la frustració popular i el ressentiment contra els que es beneficiaven de la revolució. D'això n'és força expressiva una *dècima* del dominicà Tomàs Bou que circulava el 1821, l'any de l'exclaustració dels ordres regulars, i que va més enllà de la defensa del rei i l'església:

Vaya, ques bona camorra // Ques tracti sols de acabar // Los frares sens may parlar // De la mala gent que corra! // ¿A quants nos llevam la gorra // Y habem de fer besamans // Que son los nostres tirans? // Quants metjets y apotacaris // Quants advocats, quants notaris // Y usurers y comerciants? // Aquí comensar deuría la gran reforma del dia // No pas en Religió.¹

1 *QUATRE CONVERSESES entre dos personatges dits ALBERT Y PASQUAL. Autor Lo R.P. Lr. Fr. Thomas Bou, Barcelona, Impremta de la Viuda y fills de Don Anton Brusi, 1830, p.62.*

No són pocs els impresos de propaganda absolutista dels anys del Trienni Constitucional (1820-1823) que són obra de frares o de capellans i s'adrecen a una audiència rústica i que no sabia de lletra. Sovint l'autor els dona forma de diàleg entre dos personatges, un dels quals predica l'homilia política del moment mentre l'altre l'escolta embadalit.

Observar la vinculació de la pagesia amb els moviments absolutistes del Trienni, després la *guerra dels malcontents* i els anys que segueixen pot esbiaixar la interpretació de les seves reaccions, fent-les entendre com si fossin les d'una joguina de la clerigalla rural. O veient la pagesia com una classe subalterna, obedient, potser el gresol d'un carlisme llavors encara no nat.

Certament es veu així quan l'observador enfoca la seva mirada cap endavant, quan la guerra entre liberals i carlins dominava l'horitzó i en la tropa carlista s'enrolaven tants voluntaris addictes a la causa. Però la Catalunya rural, amb tota la seva diversitat, tenia darrere seu una experiència secular d'acció en comú, de reacció davant l'adversitat i contra agressions a la seva manera de viure i d'entendre el món. Les idees, conviccions i aspiracions nascudes d'experiències col·lectives podien mantenir viva una memòria compartida, però no tenien expressió escrita, no podien tenir-la. Això no ha d'implacar que en la reacció contra els governs del Trienni no hi hagués comportaments propis, apresos d'experiències passades, tal vegada acreditades només per la seva antiguitat.

Arran de la revolució de 1820, a gran part de la Catalunya rural es prenia partit per la contrarevolució. Ara bé, mirada de prop i en detall, la seva contrarevolució no era ben bé la dels frares i capellans, bisbes inclosos, i menys encara la dels cercles polítics absolutistes, gent com el baró d'Eroles o el marquès de Mataflorida i *tutti quanti*. Potser en episodis com la revolta dels *malcontents*, el 1827, es podria trobar algun ressò d'aquestes dissonàncies.

RENDA FEUDAL I LLUITA DE CLASSES

La diversitat de formes polítiques i l'estructura de classes entre països europeus ha estat interpretada per alguns historiadors a partir dels canvis esdevinguts en el sistema agrari des d'un ordre feudal

—que era lluny de ser uniforme— fins als inicis de l'ordre social i econòmic del capitalisme. S'ha escrit sobre una *via prussiana*, de compromís amb elements feudals, i sobre la *via anglesa* que precoçment havia donat lloc al predomini de la gran propietat. D'una híbrida *via francesa* se'n destaca la consolidació de les explotacions pageses petites o mitjanes, amb la consegüent millora de la condició social i econòmica d'aquesta pagesia. Alhora, altres analistes subratllen que el gruix considerable d'aquesta agricultura de la mediocritat ha alentit el desenvolupament capitalista i la modernització política. Sigui en termes de *via* o bé *model*, l'expressió tan estilitzada d'allò que en una altra perspectiva s'ha etiquetat com a *transició del feudalisme al capitalisme* es fonamenta diversament: en factors econòmics «objectius» en alguns exemples, mentre que en altres es fa més èmfasi en la «lluita de classes» o conflicte entre la força de treball i l'apropiació del seu producte. Però l'escenari per on corre *la via* és el món rural, necessàriament, perquè en societats preindustrials el producte social procedeix molt majoritàriament d'aquest món i allà treballen i viuen els productors.

La renda feudal materialitza, en diferents formes d'ingrés, l'apropiació per la classe dominant d'una part variable del valor creat per la força de treball. No es confon amb la *renda de la terra*, compatible amb l'ordre liberal capitalista, sinó que s'obté amb la imposició d'un conjunt de «drets» institucionalitzats des del poder i que regulen l'apropiació de part del producte social. Hi havia «drets», o més ben dit càrregues feudals, que atribuïen al seu titular una part proporcional de la collita, o de la pesca, o del ramat; també hi havia càrregues fixes sobre terres de conreu, en diner o en fruits, i càrregues personals com la *quístia*. O, en *dominis* senyorials, càrregues sobre la circulació de mercaderies i la celebració de mercats; i fins pràcticament l'abolició dels drets feudals, hi havia monopolis senyorials sobre molins d'oli o de farina, o el forn del *senyor*.

L'explotació de tants drets, i tan heterogenis, passava per treure'ls a subhasta pública, que n'adjudicava el control i l'aprofitament a arrendataris solvents durant el termini i sota les condicions que s'establien en la licitació. A llarg terme, als titulars —laics o eclesiàstics— de drets feudals i a la força de treball que els havia de sostenir van afegir-se més actors: els primers arrendataris, els seus subarrendataris locals i agents diversos de l'administració dels

dominis del senyor. En els diferents esglaons d'aquesta escala hi havia capacitats i interessos diferents, des dels arrendataris primers, que podien ser companyies de comerç potents, els subarrendataris locals, que podien ser pagesos benestants o aspirants a ser-ho... En vigílies de les crisis polítiques que van ensorrar d'una o altra forma l'*Ancien Régime*, la lluita de classes entorn de la *qüestió feudal* no tenia només dos bàndols enfrontats. Van ser més.

ESPECIALITZACIÓ AGRÍCOLA, VITICULTURA I INDÚSTRIES RURALS

En una societat preindustrial com ho era la catalana del Set-cents, el creixement econòmic, quan n'hi ha, ve sobretot de l'aprofundiment de la divisió del treball i l'especialització territorial, impulsades per la grandària del mercat. En aquest context, especialització vol dir concentració en una determinada activitat dels recursos físics, humans i financers que es repartien abans entre altres activitats. Les fluctuacions d'una economia com aquesta estan associades al moviment de la població, que condiciona el nombre i la força i traça dels braços que es poden mobilitzar amb finalitats productives.

Tot i la incertesa de les fonts censals del Set-cents, no es qüestiona el creixement demogràfic del Principat però sí la seva intensitat. Si acceptem els resultats proposats per Llorenç Ferrer i Alòs a partir de les sèries de baptismes de 254 parròquies, la població catalana en 1787 devia situar-se entre 1 milió i 1,1 milions, potser un 70 % més que la del 1718, i l'increment hauria estat molt desigual segons comarques, més fort en general a les meridionals.²

Com a tantes altres regions mediterrànies, la vinya era un conreu ben arrelat a Catalunya des de temps immemorials i així mateix ho era l'elaboració de vi per a consum domèstic i també amb finalitat comercial. Però no es pot parlar amb propietat d'especialització vitivinícola fins al darrer quart del segle XVII, quan a diverses comarques del litoral

---

2 Llorenç Ferrer Alòs, «Una revisió del creixement demogràfic de Catalunya en el segle XVIII a partir de sèries parroquials», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 20, 2007, pp. 17-68.

català es va intensificar la vitivinicultura amb orientació comercial i exportadora. L'impuls era fonamentalment exogen.

La guerra comercial entre la França de Colbert i la República Holandesa, iniciada en la dècada de 1660 amb aranzels discriminatoris, es va convertir a partir de 1672 en guerra de debò, que va apartar els mariners i comerciants holandesos, i també els anglesos, de la costa atlàntica de França. Així s'obria a les regions vitícoles de la Mediterrània l'oportunitat de suplantar els proveïdors francesos dels aiguardents i esperits que fins aleshores comprava el comerç holandès per redistribuir-los en altres mercats. A Portugal i a Andalusia hi havia comarques que exportaven vins d'alta qualitat, principalment a Gran Bretanya. Però no era això el que demanava el comerç holandès.

A la Corona de Castella l'impost reial de la *octava parte* sobre el valor de l'aiguardent s'havia convertit en els anys 1630s, per tal de controlar-ne la producció i la venda, en *estanco real*, un monopoli l'arrendatari del qual tenia la «*única y privativa facultad de fabricar y vender aguardientes*». A la Corona d'Aragó, en canvi, aquest tràfic era lliure o, si de cas, sotmès a privatives municipals de venda però sense entrebancs per a l'extracció. Afegida a una anterior però encara modesta dedicació vitícola en algunes comarques costaneres, la diferència de tractament fiscal representava un avantatge competitiu determinant i configurava un mercat més atractiu per als compradors estrangers. Els contemporanis n'eren ben conscients, d'això i de la necessitat de preservar aquest ram d'exportació. Una de les condicions que va haver d'acceptar Felip V per ser reconegut a la Cort catalana de 1701-2 era que cap oficial reial no podria interferir la lliure extracció de vins i aiguardents perquè:

*lo Principat de Cathalunya summament interessa en poder traurer, y enviar liberament a altres Regnes, tant de la Real Corona de V. Magestat com en altres los fruyts, y altres coses de que abunda, y en particular lo vi, tant en especie com fet de aquella ayguardent; del qual per cullirsen vuy tanta abundancia no podria beneficiarse, no trahentne liberament fora del Principat.*³

3 *Constitucions, capítols i actes de cort: 1701-1702 i 1705-1706*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2006, pp. 22-23

Amb el final de la Guerra de Successió semblava que es tancaria la «finestra d'oportunitat» que a Catalunya havia permès la creació i l'expansió d'una economia agrària orientada a la producció, transformació i exportació dels seus productes a mercats llunyans. Els tractats de 1713 entre França i les Potències Marítimes tenien com a resultat, entre altres coses, que mariners i comerciants britànics i holandesos tornessin a la costa atlàntica de França, tant de temps tancada per a ells. Per proveir-se de *conyac* podien ara anar a Cognac. Més bo potser que no l'aiguarent que compraven a la platja de Salou o al mercadal de Reus a més bon preu. D'altra banda, els productors catalans d'aiguarent, com els valencians i els mallorquins, perdien l'exempció de l'*estanco del aguardiente* amb l'avantatge competitiu que havia representat abans.

Sense abandonar la relació amb els mercats del Nord europeu, que seguirien essent fonamentals, els aiguarents catalans van entrar en un mercat que coneixien però que fins aleshores era marginal: les colònies americanes d'Espanya, on estarien a cobert de la competència francesa. A mitjan segle XVIII, el mercat colonial ja consumia el 20 per cent de les exportacions catalanes d'aiguarent, i en els anys 1780 i 90 més d'un terç. En les dècades finals del segle i enmig de brutals fluctuacions causades per les guerres marítimes, l'exportació de vins i sobretot d'aiguarents arribava a valors fins aleshores impensables. La *Catalunya vitivinícola* era imprescindible per a la viabilitat del sistema d'intercanvis exteriors d'una economia preindustrial complexa, que havia d'importar subsistències com el gra o la pesca salada però també materials semielaborats o primeres matèries per a la seva indústria més nova, la del cotó.

La *Catalunya vitivinícola* que era l'eix d'aquest sistema havia crescut, per la intensificació del conreu i també estenent-se territorialment, desplaçant altres conreus i altres activitats. En algunes comarques per on s'estenia l'especialització vitivinícola, altres activitats declinaven o s'extingien, entre altres raons perquè les feines lligades a l'expansió vitícola i comercial xuclaven braços i cabals. És clar que no hi ha incompatibilitat entre telers i alambins, que podien trobar-se en un mateix poble. L'hàbit de consumir aiguarent arrelava també a les viles tèxtils, fet que multiplicava les fassines per a satisfer aquesta demanda local. I el creixement de la població impulsava en la segona meitat del segle la romputa de terres pobres

i escabroses per fer-hi vinyes perquè no s'hi podia fer altra cosa. Però l'especialització vitícola entesa com a producció massiva per a l'exportació era una altra cosa. Era per exemple la que donava lloc a un paisatge agrari com el del Camp de Tarragona, que sorprenia i alhora preocupava els visitants acostumats a altres paisatges, com el jesuïta i erudit valencià Antonio Ponz, que en el seu *Viaje de España* escrivia el 1787, referint-se al Camp de Tarragona:

*Su cultivo, especialmente de viñas, es exorbitante (...). El descuido en el cultivo de granos y la predilección a las viñas trae consigo muchos inconvenientes, y son que una larga guerra y otras razones, pueden hacer que caigan, como se ha visto en la última, las extracciones de aguardientes y vinos; y siendo éstos la causa de que apenas se coja trigo para la tercera parte del año, y lo mismo aceite, puede verse toda la tierra en una suma necesidad.*⁴

No faltaven raons per comentarís com aquest des de l'entrada d'Espanya, al costat de França —i contra Anglaterra— en la guerra de la independència nord-americana i els conflictes subseqüents amb les seves conseqüències devastadores sobre el comerç atlàntic.

El sistema productiu que havia permès que la població catalana pogués créixer sense arribar a fregar el sostre malthusià era molt dependent d'un sector exterior sotmès a massa sotragades i l'estructura agrària de base grinyolava i esbufegava. Mentre l'especulació mercantil creava fortunes i n'ensorrava, els salaris rurals eren cada cop més lluny dels preus de les subsistències: a la Catalunya interior, el Vuit-cents començaria amb sous i jornals d'un poder adquisitiu força inferior al que tenien en començar l'últim terç del Set-cents.

La *Catalunya vitivinícola* no era el motor únic de dinamisme econòmic i de creació de feina en un Principat en creixement demogràfic. La draperia medieval, arrelada en ciutats i viles i organitzada en gremis, havia entrat des del segle XVII en un període de canvis en la localització, la producció i l'organització corporativa

4 Antonio Ponz, *Viaje de España*, vol. III, tom. XIII, Madrid, Aguilar, 1988, pp.873-874.

que Pierre Vilar subratllava a *Catalunya dins l'Espanya Moderna*: «del 1600 al 1640 la principal indústria catalana [vol dir la fabricació de teixits de llana] emigra de la ciutat al camp, i canvia la seva forma medieval gremial per una forma capitalista de la distribució del treball». ⁵ Processos semblants de relocalització es produïen en altres centres tèxtils europeus en el mateix període.

A la Catalunya del segle XVIII la fabricació de roba de llana va anar creixent en volum de producció, varietat de productes i implantació territorial. Aquesta última es podia dibuixar, a la segona meitat del Set-cents, com una faixa que aniria, *grosso modo*, de Camprodon i Olot cap a la Plana de Vic i el Lluçanès, eixamplant-se per abraçar també el Berguedà, el Bages i el Moianès i prolongar-se des d'allà cap al Vallès i la rodalia de Montserrat fins l'Anoia. De viles amb tradició tèxtil llanera antiga se'n trobaven dins d'aquesta faixa, però hi predominaven pobles i poblets en què la filatura i el teixit de la llana podien conviure amb la dedicació agrària de la majoria de les famílies pageses d'aquelles comarques. Interessa destacar, en aquest punt, que la *pluriactivitat* de famílies i explotacions pageses que intercalaven en el seu calendari agrari feines diferents però necessàries no s'ha de confondre amb la indústria rural dispersa nascuda d'aquella «emigració de la ciutat al camp», però que era dependent del medi urbà o vilatà que li obria mercats i la controlava. Aquesta era una indústria subordinada, però que creava un paisatge social nou en el món rural i una dinàmica demogràfica altrament insostenible.

El cop d'ull sobre pobles de la Plana de Vic d'un observador agut i ben informat, Francisco de Zamora, *oidor* de la *Real Audiencia* de Catalunya, ens dona una imatge viva d'aquestes indústries i el seu entorn. Zamora escrivia en 1787, quan es publicava el comentari, ja esmentat, d'Antonio Ponz sobre la viticultura del Camp de Tarragona. A la Plana de Vic, en opinió de Zamora,

el modo de mantenerse tanta gente en poco terreno es que en las villas y lugares casi todas son gentes de oficio: y los demás, empleados de fábricas de pelaires (vol dir: treballadors

5 Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, volum II, *El medi històric*, Barcelona, edicions 62, 1964, p.324.

en obradors de paraire). Y estas, además de esto, todavía se emplean en la agricultura, y en cualquier tiempo del año que haya buena sazón, todos salen al campo; y al invierno y en días de lluvias trabajan en sus casas. Los que no tienen oficio, en días de estorbo hacen la cocina y demás mecánicas de casa, y la demás familia se ocupa en hilar. La comida de todo el año es la harina del maiz y el pedazo de tocino. El vino usual pocos lo beben; pero yendo corrientes las fábricas de pelaires, todos viven acomodados. Pero si no andan bien las fábricas, especialmente las de pelaires, todo son trabajos, porque toda la tierra (...) está poseída por los dueños de las masías, que son muy ricos, y la gente de las villas y lugares no tienen más que sus manos e ingenio.⁶

La descripció que fa Zamora es podria titular «El segle del proletariat rural», com ja va fer Jan De Vries per referir-se al desplaçament de manufactures urbanes al camp durant els segles XVII-XVIII.⁷

Jaume Torras Elias
Març 2021

---

6 Francisco de Zamora, *Diario de los Viajes hechos en Cataluña*, ed. a cura de Ramon Boixareu, Barcelona, Curial, 1973, pp. 62-63.

7 Jan de Vries, *La urbanización de Europa 1500-1800*, Barcelona, Crítica, 1987, p. 330.

PAGESIA I MOVIMENTS ABSOLUTISTES

¿CONTRAREVOLUCIÓN PAGESA?*

Malgrat l'enorme quantitat de lletra impresa que existeix sobre el tema, el tractament historiogràfic de la Primera Guerra Carlina i dels seus antecedents pròxims dista molt de ser satisfactori. D'una manera especial, l'àmplia participació popular en aquests moviments contrarevolucionaris a penes ha estat objecte d'investigació i, encara menys, de reflexió per part dels historiadors. No és que es tracti d'un fet ignorat o silenciado, tot al contrari; però gairebé sempre s'introdueix en l'exposició i l'explicació històriques de manera adjectiva, com una dada auxiliar desproveïda de significat propi.

La historiografia d'inspiració tradicionalista s'ha complagut a posar en relleu la massiva participació popular en les insurreccions absolutistes i carlistes, però més amb la finalitat de donar legitimitat «democràtica» a corrents polítics que hi situen els seus orígens que no pas amb la d'interrogar-se sobre el sentit i l'abast objectius d'aquesta participació. Una participació que, de fet, només sembla interessar com una demostració consoladora que «*las luchas políticas no fueron siempre "el anhelo revolucionario de algo nuevo frente a todo lo pasado, caduco y gastado" sino que alguna vez se vio en lo existente, o inmediatamente anterior, algo suficientemente bueno y, en su fondo, santo y necesariamente respetable*».¹

Al seu torn, la historiografia d'inspiració liberal i progressista s'ha mostrat poc diligent a l'hora d'examinar els moviments contrarevolucionaris de la primera meitat del segle XIX des del

* Publicat a Jordi Canal (coordinador), *El carlisme. Sis estudis fonamentals*, Barcelona, L'Avenç i Societat Catalana d'Estudis Històrics, 1993, pp. 79-105, versió traduïda i revisada de «Peasant Counter-Revolution?», *The Journal of Peasant Studies* vol. 5, n. 1, Oct. 1977, pp. 66-78.

1 R. Cambra, *La primera guerra civil de España (1821-1823). Historia y meditación de una lucha olvidada*, Madrid, 1950, pp. 136-137.

punt de vista del suport popular de què generalment van gaudir; la minuciositat amb què s'ocupa d'altres aspectes es transforma, quan arriba a aquest, en una exagerada concisió. Aquesta actitud procedeix de l'exclusivista perspectiva de classe des de la qual el liberalisme burgès no podia deixar de contemplar la història de la seva ascensió política, del seu triomf sobre la monarquia absoluta. Que determinats sectors populars recusessin el seu liderat bo i oposant-se a l'adveniment del regne de la llibertat només s'explica, en aquesta perspectiva, per la misèria i la ignorància que els convertien en dòcils instruments dels privilegiats. L'avèrsió generalitzada de les masses rurals al sistema liberal no tenia substantivitat pròpia, només va ser un llast, tan lamentable com accidental, en el desplegament del procés l'orientació del qual dirimien altres actors, els «veritables» protagonistes de la liquidació de l'Antic Règim.

Fins i tot plantejaments que intenten evitar aquesta concreta perspectiva de classe han desatès la qüestió l'estudi de la qual es preconitza aquí. El fet que els moviments a què ens referim no tinguessin una posteritat d'inequívoca significació revolucionària i que, per tant, no poguessin ser exaltats com a «precursors» explica, en part, el poc interès que han suscitat, fins i tot entre autors decidits a revisar la tradició historiogràfica liberal. També hi pot haver influït la repugnància per haver de fer explícita la conclusió que es desprèn de l'esquema interpretatiu més comú entre aquests autors: que els pagesos pobres, la classe més explotada sota l'Antic Règim, es convertia en una classe reaccionària si no subordinava la seva lluita a la d'una classe explotadora com era la burgesia.

La repugnància és comprensible; però el seu corollari ha de ser un canvi en els plantejaments, i no la inhibició davant aquest fragment de la història de les classes populars que és l'epopeia iniciada tot seguit de la invasió napoleònica i prolongada, amb unanimitat decreixent, pels aixecaments reialistes² durant el regnat de Ferran VII i per la Primera Guerra Carlista després. No cal justificar l'exigència d'una història que, en ocupar-se de la crisi de l'Antic Règim, tingui en compte com

---

2 Mentre els liberals utilitzaven correntment els termes servils i facciosos per designar els enemics del règim constitucional, aquests, per la seva banda, preferien anomenar-se *reialistes* —tot i que molts no deixessin de vindicar el terme *servils*.

la van viure, la van interpretar i van mirar de resoldre no només les classes dominants d'aleshores, o cridades a ser-ho en el futur, sinó també les classes subalternes, excloses de qualsevol protagonisme —com és el cas de la pagesia³ i alguns sectors populars urbans—. Per procurar satisfer aquesta exigència és necessari sostreure's a l'imperi d'una noció de progrés que organitza els esdeveniments històrics en un encadenament rígid i concep l'evolució social en termes darwinistes, i alhora rebutja com a marginals tots aquells aspectes del passat que no es projecten visiblement sobre els seus futurs successius.⁴ El relat historiogràfic impregnat per aquesta noció mereix almenys dos retrets. El primer és que dona peu a una inquietant concepció del canvi social —inquietant pel tipus de pràctica política que inspira en el present—. El segon, que ignora fatalment una dimensió efectiva de la realitat el coneixement de la qual pretén expressar. Si es prescindeix de les branques que més tard caldrà podar, no es tindrà la imatge correcta d'un arbre en una etapa determinada del seu creixement; ni tan sols la de les altres branques, que no van créixer soles. De la mateixa manera, l'estudi dels comportaments col·lectius en la perspectiva d'una evolució

---

3 Quan utilitzo el terme pagesia o algun dels seus sinònims, em refereixo a la classe d'agricultors i ramaders definida, d'acord amb el criteri proposat per Rodney H. Hilton, pels trets següents: la possessió, però no sempre la propietat, dels mitjans de producció amb els quals obtenen la seva subsistència; l'organització del procés de treball sobre la base de la família com a unitat productiva fonamental; la seva freqüent associació en unitats socials més àmplies, caracteritzades en ocasions per elements de propietat comunal o drets col·lectius que els donen consistència; l'extracció d'aquesta classe de la resta de treballadors d'una economia rural, com jornalers agrícoles i artesans rurals, que es poden considerar part integrant de la pagesia; l'obligació de mantenir unes classes dominants, que imposa a les unitats familiars la necessitat de produir més del que requereix la seva pròpia subsistència i reproducció (cf. R.H.Hilton, *The English peasantry in the later Middle Ages*, Oxford, 1975, p. 13).

4 Entesos com a producte necessari d'aquest passat, i també com a raó de ser d'ell mateix. Llavors, ja que el desenvolupament del capitalisme —i no la seva negació — és el que produirà un estadi més elevat d'organització social, es postulen alhora la seva necessitat i la seva bondat històriques. No propugnar una sortida capitalista a la crisi de l'Antic Règim era objectivament reaccionari, a més d'inútil. Sobre les implicacions historiogràfiques del concepte «il·lustrat» del progrés, cf. L. Accati, «"Vive le roi sans taille et sans gabelle": Una discussione sulle rivolte contadine», *Quaderni Storici*, núm. 21, 1972, pp. 1079-1080.

racionalitzada *a posteriori* condueix a privilegiar artificialment els que van resultar ser «portadors del futur». No suggereixo que en l'anàlisi de l'historiador hagi de reviuir la incertesa que les peripècies del curt termini imposaven als contemporanis; ara bé, el seu mètode de treball no l'haurien de viciar supòsits teleològics que el portin a falsejar els termes reals en què es plantejaven els conflictes, exagerant la clarividència d'uns comportaments i la inanitat de la resta.

L'afany d'escriure una història que eviti aquests esculls i satisfaci aquella exigència reclama, naturalment, el coneixement de les condicions materials en què vivia la societat objecte d'estudi, però també la comprensió dels processos ideològics per mitjà dels quals les diferents classes interpretaven aquestes condicions i orientaven el seu comportament. La multiplicació recent dels estudis d'història econòmica s'ha traduït en progressos notables en la primera direcció, i en fa presumir la continuïtat; en canvi, no s'han enregistrat avenços comparables pel que fa a la segona.

Aquesta situació presenta alguns riscos, temibles perquè solen passar desapercebuts: en efecte, sovint sembla que se suposa que el coneixement de les transformacions econòmiques fonamentals ja inclou el dels altres ingredients del canvi social, deduïble d'aquelles mitjançant l'aplicació mecànica de certes claus. Aquest supòsit, fundat en l'economicisme dominant en les societats capitalistes, ha donat origen a simplificacions empobradores, a veritables retrocessos en el tractament historiogràfic d'algunes qüestions; en particular ha inspirat anacronismes barroers en la interpretació dels conflictes de classe i les lluites polítiques en formacions socials precapitalistes, d'estructures ideològiques diferents i molt complexes.⁵ N'és una clara mostra la que ha estat qualificada de «visió espasmòdica»⁶ de la història de les classes populars, que els nega de fet la qualitat de genuïns subjectes històrics —almenys fins a l'aparició com a força revolucionària conscient del proletariat industrial, dipositari d'un projecte de transformació global de la societat—. La periòdica intrusió

5 Sobre la diferents articulació de les instàncies econòmica i político-ideològica en el capitalisme i en formacions precapitalistes, cf. S. Amin, *Sobre el desarrollo desigual de las formaciones sociales*, Barcelona, 1974, pp. 80-83.

6 Manllevo l'expressió a E.P. Thompson, «The moral economy of the English crowd in the eighteenth century», *Past and Present*, núm. 50, 1971, pp. 76-78.

dels camperols i de la plebs urbana en el primer pla dels conflictes polítics al llarg de la història s'interpreta, en aquesta concepció, com una sèrie d'espasmes, que no es poden assimilar a comportaments deliberats sinó més aviat a actes reflexos, respostes elementals a estímuls econòmics. Amb freqüència la seva anàlisi queda reduïda a unes quantes al·lusions a la desfavorable conjuntura econòmica, acompanyades per gràfics de preus de les subsistències, la cruel oscil·lació dels quals no defrauda mai els qui s'acontenten amb aquest tipus d'explicació causal.

No és fàcil rebutjar les temptacions simplificadores de la «visió espasmòdica», capaç de presentar-se amb disfresses sofisticades. Per començar, cal ser sensible a formes d'expressió que difereixen radicalment de les que engendra la pràctica política en societats capitalistes, la que modela el plantejament inicial de l'historiador i sol haver-li subministrat l'estímul intel·lectual que anima el seu treball. La diferència no es basa en el major o menor «primitivisme» d'aquestes formes d'expressió, sinó en el sistema ideològic al qual remeten i que els dona sentit. No es tracta, en efecte, de balboteigs rudimentaris que, com els del nen que aprèn a parlar, es puguin interpretar a partir del llenguatge dels adults, en aquest cas a partir del llenguatge polític contemporani; al contrari, es tracta de llenguatges molt elaborats, amb regles tretes de la secular experiència d'uns conflictes de classe ben diferents dels que han configurat la història política dels dos darrers segles.

Un greu obstacle per apreciar exactament el sentit de les mobilitzacions populars de tipus tradicional⁷ rau en el fet que les seves motivacions i els seus objectius no acostumaven a desembocar en textos programàtics, que la propaganda escrita, si n'hi havia,

---

7 Al llarg d'aquest text, no atribueixo al qualificatiu «tradicional», ni al seu antònim «modern», altre valor que el que els dona E.J. Hobsbawm, qui, alhora que rebutja l'ahistòrica dicotomia entre societat «tradicional» i societat «moderna», admet la utilitat d'abreujar amb aquests adjectius les al·lusions a la diferència entre la pràctica política anterior a la implantació de l'ordre social burgès i la que aquest va configurar; vegeu sobretot les pàgines 4 i 5 del seu article «Peasants and politics», *The Journal of Peasant Studies*, 1, núm. 1, 1973.

exercia una funció molt secundària i marginal⁸ —a diferència del que succeeix en moviments polítics moderns, no només pel major grau d'alfabetització de la població sinó perquè les pretensions innovadores o diferenciadores que esgrimeixen els imposen la necessitat d'oferir una explicació sintètica de les seves propostes i de les referències ideològiques que les legitimen. La revolta popular de tipus tradicional, en canvi, acostumava a presentar-se com a exigència del restabliment d'un ordre originari, i aquest ordre era una dada cultural que tothom coneixia. Més sovint que no per mitjà de programes en els quals les seves raons i propòsits es resumissin i ordenessin, les revoltes d'aquest tipus s'expressaven mitjançant comportaments rituals amb un contingut simbòlic que escapa moltes vegades a l'historiador, i de manifestacions orals irremissiblement perdudes o conservades de manera fragmentària i indirecta. Per entendre els uns i les altres hauríem de poder situar-los dins un esquema que articulés els components bàsics de la mentalitat i del sistema de vida dels pagesos durant el període estudiat; lamentablement, la indiferència que en la pràctica hem manifestat els historiadors per l'anàlisi antropològica, i sobretot els anacronismes i el biaix de classe de la nostra concepció de cultura, són un mal bagatge per emprendre aquesta tasca.

E.J. Hobsbawm ha remarcat⁹ que la integració dels pagesos en un sistema polític tradicional s'efectuava principalment per mitjà de tres ressorts ideològics fonamentals: el «rei», l'«església» i el que denomina

---

8 Aquesta propaganda acostumava a emanar, a més, d'elements aliens a les classes populars, i havia de tenir per objecte instrumentalitzar la seva rebel·lia; això sembla bastant clar en gran part dels textos de procedència clerical sobre les insurreccions realistes i carlistes. I, en darrer terme, no es pot sobreestimar la seva incidència: en aquest punt cal fugir del prejudici intel·lectualista que porta a suposar —i a buscar — un llibre, o almenys un imprès, darrera de cada una de les iniciatives populars.

9 E.J. Hobsbawm, art. cit., p. 17.

sense gaire convicció, «protonacionalisme».¹⁰ Tal com adverteix, són nocions de contingut ambigu, perquè el que els conferia la ideologia feudal dominant, revifat per una pressió sostinguda, es barrejava amb elements d'un altre origen, que eren estímuls potencials a la rebel·lia i a la subversió.

Si es considera, per exemple, la noció de «rei», és clar que el mite monàrquic, la substància del qual era l'assimilació de les idees de rei i de justícia natural, despertava lleialtats políticament inhibidores; però, d'altra banda, el mateix mite podia adquirir connotacions antisenyorials i antiburgeses, i de fet es va invocar el patrocini regi en la majoria de revoltes contra l'ordre que imposaven els opressors

---

10 Hobsbawm observa que el «protonacionalisme» exerceix la seva funció integradora menys regularment que les altres dues nocions, però que pot revestir una gran importància quan mobilitza en el mateix sentit que «rei» i que «església»; la resistència popular contra Napoleó a Rússia i a Espanya exemplifiquen segons el seu parer aquest potencial. Pierre Vilar ha realitzat una profunda anàlisi del sentit del «nacionalisme» d'una classe dirigent en formació a «Pàtria i nació en el vocabulari de la guerra contra Napoleó», a *Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII*, Barcelona, 1973. Resulta més difícil, per l'absència d'un treball similar, precisar el caràcter i la funció d'una consciència «nacional» o «protonacional» entre les classes populars en aquella mateixa època. La coloració foralista i fins i tot regionalista del carlisme posterior, mancat de valor probatori retrospectiu, suggereix de tota manera l'oportunitat d'indagar la presència d'un antagonisme de base nacional en l'arrel dels primers moviments absolutistes; per desgràcia, no tinc elements de judici per debatre aquesta qüestió pel que fa a Catalunya. D'una banda, en estudiar aquesta època es troben múltiples testimoniatges de la vitalitat entre les classes populars d'una «consciència ètnica» (referent a aquesta noció vegeu S. Amin, *op. cit.*, pp. 85-93), sense la preservació de la qual seria impensable l'ulterior catalanisme polític —tenint en compte, sobretot, el frenètic esforç d'espanyolització que feia la burgesia barcelonina. No he trobat, d'altra banda, indicis que aquesta consciència exercís una funció mobilitzadora significativa en l'oposició al règim constitucional; però segurament la insensibilitat dels liberals al respecte va accentuar l'«estrangeria» de la Constitució per a la pagesia, de manera que els absolutistes van poder, algunes vegades, apel·lar-hi. Tal vegada s'hagi d'interpretar així un estrany comentari del realista *Diario de Urgel* —a part d'això, redactat sempre en castellà, excepte petites gloses com la que transcripció— a la notícia, destacada per la premsa constitucional, que el diputat Hilario Jiménez allistava dos fills en un regiment que durant la tardor de 1822 acudia a combatre els insurrectes de Catalunya: «Catalans, cuidado, mirau que venen contra de vosaltres los acabats en z. Encara vos tremolan las camas del susto que donaren á vostres rebasavis los Abarraez, Majamez, Tintibarraez, Alifanfarrez, y tantas otras zz, que may ne habeu vistas mes en lo a, b, c, y en lo h, a, m, ham». *Diario de Urgel*, núm. 6 (15 octubre 1822), p. 4.

concrets del món rural i de les classes populars urbanes. Aquest «realisme» popular s'acostuma a interpretar, o bé com una enginyosa coartada ideològica dels rebels, sense cap altra transcendència, o bé com una extravagant mostra d'incapacitat per articular les seves aspiracions en un programa d'acció eficaç, congruent amb els seus objectius i lliure de ganga mítica. La qüestió reclama, però, que se la consideri amb deteniment.

En la societat feudal, a diferència del que succeeix en el capitalisme, l'evident intervenció de l'aparell jurídic i polític en l'apropiació per part de les classes dominants de l'excedent que produeixen els treballadors directes determina la politització, i fins i tot militarització, de qualsevol temptativa per mitigar l'explotació a què estan sotmesos. No hi ha lluita econòmica, en el sentit que ho és la lluita sindical en una societat capitalista: els conflictes entorn del pagament del delme i dels drets senyorials, per exemple, impliquen posar en qüestió l'ordre jurídic establert i comporten l'enfrontament amb l'aparell de l'Estat feudal.¹¹ El recurs a la seva instància suprema, el «rei», no sembla sorprendent ni aberrant en aquest context; una altra cosa és que un fals coneixement de les funcions i de la mecànica d'aquest Estat fes concebre esperances quimèriques respecte l'efectivitat de la maniobra. Però no hi ha justificació per a considerar les invocacions monàrquiques dels rebels com una cosa fora de lloc, com una excrescència pintoresca d'un pensament encara «primitiu». Procedien d'un esforç genuí d'interpretació de la realitat, limitat, això sí, en la mesura que les seves conclusions s'havien d'ajustar necessàriament a certs motlles ideològics considerats intangibles —i un d'ells era la noció del rei com a font natural de justícia en aquest món—. Noció que no era un residu ja molt erosionat, sinó un punt de referència viu per ordenar i interpretar les informacions i experiències sobre

---

11 Sobre aquest punt, cf. P. Ph. Rey, *Les alliances de classes*, París, 1973, p. 194.

el poder i el seu exercici;¹² a part d'això, els aparells ideològics de l'Antic Règim vetllaven perquè ho continués sent.

En estudiar els moviments contrarevolucionaris de la primera meitat del segle XIX cal tenir molt present, en aquest ordre de coses, la hipertròfia del mite monàrquic durant la Guerra del Francès. A la increïble labor de mitificació de la figura del «*Deseado*», sobretot per part de l'Església,¹³ s'ha d'afegir l'experiència concreta de la població, pensada d'acord amb aquells motlles ideològics tradicionals: els anys de buit monàrquic, que mai no va omplir la presència en el tron d'un usurpador estranger, també van quedar associats als sofriments inimaginables de la guerra i l'ocupació, agreujats el 1812 per una crisi de subsistències excepcional. Un món sense rei, igual que un món sense religió, era un món desballestat, presa del caos i de l'arbitrarietat on els dèbils i els pobres eren les principals víctimes.

Respecte a anteriors revoltes populars, les insurreccions contrarevolucionàries de la primera meitat del segle XIX presenten diferències notables; no és la menor el fet que van coexistir amb un moviment antifeudal, el liberalisme, que aportava revolucionàries innovacions pel que fa a la concepció i a la pràctica de la política. Però una observació atenta revela que la intervenció de les masses rurals en aquelles insurreccions es va continuar ajustant, en general, a les

---

12 Quan era impossible ignorar la injustícia de l'Estat monàrquic, s'havia de recórrer, dins els motlles esmentats, a explicacions que donessin compte de la contradicció i assenyalessin un camí per resoldre-la, per exemple, legitimant la revolta contra l'ordre establert. Que les explicacions corresponguin a un fals coneixement de la realitat no implica, naturalment, que fossin «irracionals». La més freqüent posava l'accent en els «mals consellers» del monarca, o en la infidelitat amb què els agents de la Corona aplicaven les seves instruccions. O bé, si el sobirà tenia un comportament ostensiblement injust, és que no era l'autèntic rei, sinó un usurpador. En determinats contextos ideològics i socials, com el de la Rússia dels segles XVII i XVIII, aquesta explicació va arribar a ser un autèntic tòpic de la «política» popular. Cf. P. Longworth, «The pretender phenomenon in eighteenth century Russia», *Past and Present*, núm. 66, 1975, pp. 61-83.

13 Vegeu l'apartat «La apoteosis del absolutismo: Fernando el Redentor», a J. Herrero, *Los orígenes del pensamiento reaccionario español*, Madrid, 1971, pp. 383-390.

pautes tradicionals.¹⁴ Per aquest motiu no han d'entendre's els visques al «rei tot sol» dels reialistes catalans com literals aclamacions de la situació política vigent abans del 1820, ni com un ressò invertit dels visques a la Constitució; el «rei» d'aquests revoltats no es pot reduir a la seva escarida denotació institucional.

De fet, observadors contemporanis ja s'adonaven que l'«absolutisme» de la majoria dels pagesos demanava una interpretació especial. «*Véase cual es el grito de los facciosos...: ninguno dice, Vivan los Señoríos, Vivan los Diezmos, etc. sino que todos gritan viva Déu, viva la fe de Déu*»,¹⁵ remarcava el maig de 1822 un articulista d'*El Indicador Catalán*. Segons ell, els rebels a la Constitució havien estat seduïts, i «*la causa principal de la sublevación*» era «*una clase del estado acostumbrada a serlo todo y reducida a ser lo que debe ser*», una classe que no volia «*transigir con la ilustración y con el reinado de las luces*», és a dir, el clergat. És indiscutible que els eclesiàstics van ser agents decisius en el desencadenament de l'esclat insurreccional de 1822; ara bé, els revolucionaris que compartien aquell plantejament s'equivocaven en suposar que capellans i frares estaven manipulant, a gust dels seus prejudicis i segons els seus interessos corporatius, una població amorfa i menor d'edat, que obeïa dòcilment les seves insinuacions. La relació era molt més complexa, i aquests observadors contemporanis no sabien veure el nexa entre el paper contrarevolucionari que amb raó imputaven al clergat servil i les funcions més àmplies que aquest clergat exercia tradicionalment en el si de la societat rural.¹⁶ I és que

14 La pugna entre absolutistes i liberals és el punt d'arrencada de la política «moderna» a Espanya, i es diferencia netament dels conflictes polítics anteriors. Ara bé, aquest període es caracteritza precisament per l'heterogeneïtat dels trets que el configuren, sigui quina sigui la instància considerada. En altres paraules, el compromís liberal d'un Martínez de la Rosa, o d'un milicià barceloní qualsevol, no es pot considerar com l'actitud oposada, però al capdavant simètrica, al compromís absolutista, per exemple, dels mossos que el maig de 1822 van seguir al Trapense quan es va aixecar contra el Govern constitucional.

15 D'un article de la secció «Variedades», en el diari barceloní *El Indicador Catalán*, 20 maig 1822, p.506.

16 Precisament aquestes funcions permetien als eclesiàstics exercir una labor contrarevolucionària; sobre això, vegeu els suggeriments de H. Mitchell, «Resistance to the revolution in western France», *Past and Present*, núm. 63, 1974, pp. 94-131.

els liberals participaven d'una cultura urbana i burgesa que s'havia separat de la tradicional, que prevalia encara en àrees rurals, fins al punt de la mútua intel·ligibilitat —un altre tret distintiu enfront de les revoltes populars d'èpoques precedents, quan la distància era menor.

Advertida la seva insuficiència, l'historiador no en pot tenir prou amb les explicacions d'aquest gènere que li ofereixen els analistes contemporanis; s'ha de proposar descobrir els continguts —sens dubte confosos, però potser més evocadors del que s'imagina— que hi havia darrera dels visques al «rei tot sol» i a la «fe de Déu». Ha de tenir present que els reialistes que manifestaven tant d'integrisme religiós no eren simples titelles dels seus intransigents pastors espirituals; eren homes i dones que lligaven la seva vida afectiva a un sistema de ritus i de valors que tenien com a eix l'Església, al voltant de la qual es teixien les relacions interpersonals dins la col·lectivitat pagesa.¹⁷ Qualsevol atemptat contra aquest sistema havia de ser profundament pertorbador; encara més quan la causa constitucional l'encarnaven, als ulls de la pagesia, individus amb unes motivacions que no compartia ni comprenia en el millor dels casos, o, la majoria de vegades, tenia prou raons per repudiar. En les derivacions eclesiàstiques de la implantació del règim constitucional s'hi pressentien vagues però inquietants amenaces contra estructures

---

17 En subratllar, a la seva manera, la connexió orgànica entre la religiositat i l'esperit monàrquic i les altres esferes de la mentalitat i, en definitiva, del sistema de vida tradicional, algun text contemporani ja encarrila la reflexió en aquest sentit. Així, en un sermó de 1824, el mercedari fra Magí Ferrer (*La mort dels justos condemna la vida dels dolents. Oració fúnebre...*, Cervera, 1824) denunciava com «una tonteria maliciosa lo dir que los reialistes se alsaren para defender als capellans y frares» (pp. 20-21), ja que «lo que han defensat los reialistes es la Religió y lo Rey. La Religió: es dir, aquella lley fundamental de España que no admet altra religió que la católica, apostólica, romana, y que la han sostinguda los españoles ben convenusos de que la pau no pot durar en un regne en lo qual se permeten otras religions; y que la causa dels estragos y horrors que han succehit en altres païssos es per no haberse castigat de son principi als impíos y heretges (...). Defensaren aquesta lley perque veyan que anaban á quedar orfans, privados dels auxilis espirituals que habian de conduhirlos á la vida eterna, y perque al matex temps dexaban fills que se haurian perdut irremissiblement en mitg de la corrupció y del llibertinatge. Defensaren lo Rey, perque conegueren que lo Rey es lo pare dels seus vassalls; al contrari de quan gobernan uns homens ambiciosos y malvats que no tiran sino á fer lo seu negoci xupant la sang dels pobles [...]», p. 23.

bàsiques —jerarquia familiar, codis sexuals, etc.—¹⁸ que fonamentaven la forma de vida tradicional amb tanta força o més que els llaços de tipus econòmic o d'altres. Més que les adversitats de la conjuntura econòmica, i tant com els efectes de les reformes imposades pel nou règim, s'ha de valorar la commoció que constituïa aquesta agressió ideològica per comprendre el caràcter de rebuig global que va tenir la reacció pagesa contra el liberalisme.

Si els plantejaments anteriors són correctes, aleshores les aspiracions i comportaments de la pagesia que prenia part en els moviments contrarevolucionaris de la primera meitat del segle XIX no s'han d'interpretar segons el sentit del carlisme posterior —i actual—, ni tampoc segons els manifestos absolutistes que redactaven els seus dirigents. Tampoc no s'hi ha de veure la prehistòria de futurs corrents revolucionaris. Eren, senzillament, una altra història. I el que convé és, per tant, inserir-los en l'antiga i densa tradició de les lluites populars contra l'opressió monàrquico-feudal; una tradició que es trencaria, sense remei, amb el triomf del liberalisme i la generalització de relacions socials capitalistes.

La formulació en termes tradicionalistes d'aspiracions subversives, l'ús de referències ideològiques conservadores per

---

18 Respecte a això, un text de propaganda constitucional posava en boca d'un pagès les següents reticències davant la revolució de 1820: «Vols dir que serém felissos, y que la cosa anirà bé, Déu ho fassa, sino que com hom ha vist tantas cosas, més aviát pensa mal que bé, y despues la Sogra de casa, y lo Avi, may me callan si viurém á la bitarranga, que no hi haurá Religió, que se perdrán los bons costums [...]» (I. P. y J., *Instrucció breu de la Constitució, y de lo mes principal que se conté en ella*, Barcelona, 1820, p. 4). Però aquestes constatacions no van suggerir als liberals una reflexió comprensiva davant el fenomen de la impermeabilitat, i després l'activa repugnància de la pagesia cap al programa revolucionari. No cal dir que la propaganda absolutista d'origen clerical incidia insistentment sobre aquests punts; un opuscle molt representatiu del dominic Thomas Bou (*Enterro solemne de la Constitució de Cádiz, ó destrucció completa dels fonaments falsos sobre que descansaba que son igualtat, llibertat, y soberania popular, distribuïda en cinch converses tingudes entre un Pagés de la muntanya y un fill seu, devant de tota la familia*, Manresa, s.a.) denunciava, per exemple, que entre els constitucionals «no faltaban molts que la llibertat del contracte y us del Matrimoni era lo que desitjaban, y que las Corts decretassin lo repudi (esto es facultat de descasarse)» (p.52), o que atacaven la institució de la primogenitura per «excitar los fills externs o cabalés á ser partidaris de la Constitució» (p. 29) i, en definitiva, que «intentaban tambe igualtat entre Pares y fills» (p. 31).

legitimar moviments de protesta i revoltes violentes contra l'ordre establert, suscita ara una comprensible perplexitat. Ben mirat, però, l'aprofitament del passat com a subministrador habitual de normes ideals i, per tant, com a inspirador i justificant de rebel·lies no ha de sorprendre gaire. Es tractava, en efecte, d'un passat que encara no havia estat devaluat per cap evolucionisme. Era una concepció del passat molt diferent de la que, difosa gradualment al compàs de la industrialització, el redueix a una successió d'etapes en un camí de perfeccionament que duu a l'actualitat.¹⁹

Dues observacions més de caràcter general abans d'abandonar aquest punt. En l'ambigüitat del llenguatge de les revoltes populars tradicionals s'hi reflectia una consciència política feta a mida de la ideologia dominant, però en la qual la història havia incrustat potencials estímuls a la rebel·lió; la constatació d'aquesta ambigüitat fonamental ha de servir per erigir-les en objecte històric per elles mateixes i per impugnar tant la «visió espasmòdica» com la que les atribueix a «l'al·lucinació». Les dues posicions tenen en comú, i per això es combinen amb facilitat, la negació de tota substantivitat als comportaments de les classes populars, relegades al paper de comparses d'una funció que protagonitzaven uns altres —fins que sota el seu últim avatar, el proletariat industrial, són cridades al seu torn al prosceni. Però el rebuig d'aquests plantejaments no ha d'amagar, d'altra banda, que aquesta ambigüitat hipotecava greument el destí dels moviments d'aquest tipus: limitant-los en els seus objectius i, sobretot, imposant-los o propiciant unes aliances polítiques que els tancaven en un cercle impossible de trencar, de manera que el seu resultat només podia ser el de la reproducció de les condicions que els havien donat origen.

Per acabar, no serà inoportuna la referència crítica a una generalització que s'ha volgut derivar d'aquesta incapacitat de les classes populars —la pagesia—, en les societats precapitalistes per abstraure de l'experiència de les seves lluites una teoria revolucionària pròpia, trencant amb la ideologia dominant, subvertint-la, en comptes de limitar-se a insuflar-li periòdicament dosis d'utopisme. El contrast obvi

---

19 Sobre aquesta qüestió, cf. R. Villari, «Rivolte e coscienza rivoluzionaria nel secolo XVII», *Studi Storici*, XII, núm. 2, 1971, pp. 235-264, especialment pp. 255-256.

amb l'exemple del proletariat industrial ha portat a imputar aquesta incapacitat a unes característiques sociològiques, suposades permanents i universals, de la pagesia, que la inhabiliten per a agent revolucionari i esdevenir força motriu del canvi (progrés) social. La història recent ha desmentit rotundament aquestes especulacions, i no cal doncs entretenir-s'hi. Però es pot oferir una explicació concreta d'aquella incapacitat per assignar-li una precisa localització històrica; és el que ha fet P. Ph Rey quan ha assenyalat que era el caràcter necessàriament violent, i per tant esporàdic, de la lluita pagesa allò que la privava de les condicions experimentals indispensables per teoritzar-se a si mateixa i elaborar la ciència de la seva pròpia història.²⁰

L'estudi de la participació popular en els moviments contrarevolucionaris durant la crisi de l'Antic Règim, l'ha dificultat una cosa que, d'altra banda, significava un avenç substancial en la historiografia d'aquest procés: em refereixo a la introducció de la noció de «revolució burgesa». En la seva perspectiva, la problemàtica revolucionària, de la identificació de la conjuntura crítica o decisiva, tendeix a desplaçar la problemàtica de la transició i de les seves fases, de l'articulació de modes de producció diferents en el si de formacions socials en procés de canvi; correlativament, el fonament objectiu dels conflictes polítics es tendeix a buscar de manera exclouent en l'antagonisme entre les classes dominants dels modes de producció en presència. L'anàlisi de l'enfrontament entre la «classe feudal» i la «classe capitalista» acapara llavors tota l'atenció de l'historiador: les altres contradiccions operants en aquella societat, i en particular les

---

20 En els sistemes de producció precapitalistes, el procés de producció no discorre del tot dins l'esfera econòmica, a diferència del que passa en el capitalista; aquest és el fonament de la diferència de la naturalesa entre la lluita obrera i la lluita pagesa a la qual hem fet al·lusió anteriorment. Un tret específic de la lluita de classes sota el capitalisme és que normalment té lloc en la instància econòmica, sense transformar-se de manera automàtica en lluita política i militar; això li garanteix un caràcter sostingut i permanent que facilita la sistematització i la teorització de les seves experiències i, en particular, l'elaboració d'una estratègia apropiada per assolir els seus objectius. Ara bé, l'absorció d'aquesta teoria revolucionària per moviments de base camperola, i la seva adaptació a les característiques especials de la seva lluita, necessàriament subversiva de l'ordre polític, ha revelat l'immens potencial transformador de les masses rurals fins i tot en països «endarrerits». Sobre aquest tema, em remeto a l'exposició de P. Ph. Rey, *op. cit.*, especialment pp. 190-205.

derivades de relacions d'exploració es posterguen, o, millor, s'integren, subordinades, en aquest enfrontament.

La realitat d'una vigorosa i continuada oposició camperola al liberalisme s'ha d'interpretar, d'acord amb el planteig descrit, com a reacció específicament feudal —quan no es pretén atribuir-la a una «al·lucinació» els efectes de la qual haurien tingut una estranya persistència. Si això últim no és gaire creïble, el d'abans tampoc no s'aguanta amb facilitat. La defensa de la propietat comunal, o d'altres elements de l'ordre antic l'abolició dels quals pogués empitjorar la situació material de les masses camperoles, no té entitat per fundar objectivament el presumpte alineament de la pagesia darrera la «classe feudal», per assimilar la seva reacció a la defensa que aquesta última feia de l'Antic Règim.

A part d'això, els testimonis coetanis no corroboren aquesta interpretació, i sovint traspuen inquietud per les imprevisibles derivacions de la mobilització de la pagesia «contrarevolucionària». D'una pagesia que, tal com es va dir a les Corts de 1822, volia sobretot «*dos cosas, baja en las contribuciones, y tierras*»,²¹ dues aspiracions que no acaben d'encaixar en un programa «feudal», però que tampoc no cabien en el programa liberal «capitalista», i no només per la pusil·lanimitat i la visible falta d'energia revolucionària exhibides pels governs liberals, els del Trienni Constitucional en particular. Aquestes valoracions, pertinents en l'anàlisi d'una conjuntura política concreta, estan fora de lloc en l'explicació de fenòmens que la transcendeixen, com en aquest cas. Es funden, a més, en la comparació implícita amb una concepció prèvia de la revolució burgesa i de les tasques històriques de la «classe capitalista» indegudament abstracta de

21 D'una intervenció del diputat Romero (n'hi havia uns quants amb aquest cognom: el text de la intervenció suggereix que es tracta de Bartolomé García Romero y Bernal, electe per Sevilla) al Congrés, el juny de 1822, *Diario de las Sesiones de Cortes*, 1822, III, p. 2072. Josep Fontana, referint-se a les guerres carlistes, remarca que «*eran dos concepciones distintas de cómo debía estar organizada la sociedad las que se enfrentaron en unas guerras civiles sangrientas, que fueron mucho más que una simple pelea entre frailes montaraces y conspiradores de logia, como algunas caricaturas, de uno y otro lado, pretenden. Y en esas concepciones contrapuestas de cómo debía organizarse la sociedad, el problema de la tierra ocupaba un lugar central*» (cf. *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*, Barcelona, 1973, p. 162).

l'experiència francesa de la fi del segle XVIII. Aquesta concepció oblidada, d'una banda, que el capital, per convertir-se en relació dominant dins una formació social, no requereix la supressió de les relacions preexistents; la seva lògica és incloent més que no pas exclouent.²² La mateixa concepció parteix, també d'una noció de «classe» en general, i de «classe capitalista» en particular, poc apropiada per a l'anàlisi històrica; per a l'historiador, les classes només les poden definir els comportaments col·lectius originats en les relacions contradictòries que dins una societat s'estableixen entre grups d'homes que s'adonen de la identitat dels seus interessos i del comú antagonisme amb el d'altres grups.²³

D'acord amb això, el contingut de classe del liberalisme s'ha de revelar en els interessos i afinitats que van anar confluint en la política dels governs constitucionals, en les aliances que sorgien tant de les successives conjuntures polítiques —dominades durant molt de temps per l'alarmant espectre de la Revolució Francesa— com del desenvolupament de les forces productives, amb els seus entrebancs i exigències. Era aquest procés el que feia seure de costat, en els escons de les Corts, burgesos vinculats a formes de producció plenament capitalistes; molts juristes i professionals diversos, i fins i tot funcionaris de l'Antic Règim, conscients de la decrepitud de l'Estat absolutista i dels riscos que per a l'estabilitat social implicava la seva ruïna incontrolada; i nombrosos terratinents, als qui només una vaga frontera estamental separava de l'aristocràcia latifundista, nucli de la «classe feudal» que la revolució burgesa havia de suprimir. Supressió que la major part d'aquesta aristocràcia acceptava de bon

---

22 Convé, doncs, evitar el plantejament que, davant la contraposició entre dues estructures —en aquest cas, el mode de producció capitalista i el mode de producció feudal—, suposa que l'extensió de l'una sempre implica, necessàriament, la correlativa retracció de l'altra. El capital, en lloc d'excloure'ls o suprimir-los, tendeix, al contrari, a integrar en el seu procés de reproducció els elements exteriors que li surten a l'encontre; pel que fa a l'agricultura, l'objectiu del capital no és tant la modificació de les formes productives com la intercepció de la renda i el benefici agrícoles per incloure'ls en l'esfera de la circulació capitalista; cf. K. Vergopoulos, «Capitalisme difforme (le cas de l'agriculture dans le capitalisme)», dins S. Amin i K. Vergopoulos, *La question paysanne et le capitalisme*, París, 1974, pp. 255-256.

23 E. P. Thompson, *The making of the English working class*, Harmondsworth, 1968, pp. 9-10.

grat, segons fan suposar declaracions com la que transcrib de la «*comisión especial encargada de examinar el estado político del Reino con respecto a la seguridad pública, y de proponer las medidas [...] convenientes para consolidar el régimen constitucional*», que el 15 de juny de 1822 va donar a conèixer al congrés el seu dictamen: la comissió aprofitava «*gustosa esta oportunidad para colmar de elogios a la ilustre nobleza española*», que protagonitzava «*un fenómeno único quizá en la historia. En todos los países del mundo y en todas épocas han dado los privilegiados la mayor importancia a sus más ridículas e insignificantes prerrogativas, y no han reparado por conservarlas en sacrificar su patria y hacer correr ríos de sangre [...]. Reservado estaba a la nobleza española, a los poseedores de tanto nombre verdaderamente histórico, no solamente una resignación magnánima al perder con sus privilegios sus intereses mismos, sino la gloria de correr a sacrificarlos en el altar de la Patria*». Amb plaer donava compte la comissió que no s'havia «*encontrado un solo individuo de esta clase en las diferentes tentativas*» de subversió del règim, i que molts, en canvi, s'havien «*alistado francamente en las banderas de la libertad e igualdad constitucional*».²⁴

Aquesta «classe burgesa» de reclutament tan heterogeni que s'allistava darrera les banderes de la llibertat i la igualtat constitucional, difícilment havia de propugnar una política coincident, ni de manera tangencial, amb les aspiracions pageses, que només podien aspirar

24 Del dictamen de la Comissió esmentada, en el *Diario de las Sesiones de Cortes*, 1822, III, p. 1926. La mateixa Comissió subratllava el contrast que sobre això constituïa el clergat, que per desgràcia trobava «*disposiciones para recibir su influencia en la sencillez de muchos españoles, particularmente de los habitantes del campo*» (ibíd., p. 1927). La presa de posició de l'aristocràcia no era passatgera: «*resulta curioso observar lo escasa que fue la nobleza que abrazó el bando carlista. Por el contrario la alta aristocracia reconoció y acató a María Cristina, pese a deslizarse ésta enseguida por la senda liberal*» (S. de Moxó, *La disolución del régimen señorial en España*, Madrid, 1965, p. 155). És rigorosament exacte que «*el interés de la nobleza radicaba en la vinculación de la propiedad territorial*» i que «*las Cortes no estuvieron dispuestas a ceder en este punto*», ja que la van abolir el setembre de 1820, observa B. Clavero, *Mayorazgo. Propiedad feudal en Castilla, 1369-1836*, Madrid, 1974, p. 368. Ara bé, aquest interès, identificat teòricament, no serveix de guia per comprendre la concreta actuació política de la noblesa espanyola al principi del segle XIX. En lloc d'erigir-se en paladí de la «classe feudal» en abstracte, aquesta noblesa apareix molt involucrada en el procés de constitució de la nova la «classe burgesa».

a l'abolició de la renda de la terra, a la seva lliure disposició per part de qui les conreaven. En definitiva, afirmar que una política agrària revolucionària —és a dir, subversiva de les relacions socials existents al camp— era una opció possible pels governs liberals equival a postular que recolzaven en una classe deslligada de qualsevol compromís amb les formes d'explotació de la pagesia prevalents sota l'Antic Règim. En el cas d'Espanya, que no és excepcional, la hipòtesi és insostenible. Fins i tot a Catalunya, on l'acumulació capitalista havia assolit major desenvolupament, la burgesia s'acomodava de bon grat a les formes d'explotació predominants en el sector agrícola, de les quals no deixava de beneficiar-se.²⁵ Tant és així que fins i tot els més avançats entre els portaveus representatius d'aquesta classe s'apartaven de la «*línea Smith-Ricardo que defendía una reforma agraria en el sentido burgués de la propiedad plena*» per abraçar «*una actitud mucho menos radical*», que consistia en la «*incorporación de la política del despotismo agrario más ilustrado que por medio de reformas evitase una situación como la que condujo a la Revolución Francesa*».²⁶

Les respostes de la pagesia al desplegament de la política entorn de la qual s'anava constituint la nova classe burgesa, no s'han d'interpretar, doncs, només en termes de la seva adscripció a un dels dos pols antagònics en la instància política —en el cas que examinem, al nucli irreductible de l'antiga classe feudal, encarnat corporativament pel clergat, sobretot el regular. La reacció pagesa no era específicament feudal; no implicava, tampoc, una suposada alternativa radical de la revolució liberal.²⁷ Cal entendre-la, senzillament, com a testimoni de la seva oposició a la modalitat concreta que revestia la liquidació

25 Pierre Vilar ha manifestat les raons per les quals importants sectors de la classe dominant en formació estaven satisfets amb el marc jurídic feudal que regia les relacions socials en el camp català; vegeu, en especial, la seva contribució al Col·loqui de Tolosa sobre *L'abolition de la féodalité dans le monde occidental*, París, 1971, II, pp. 745-761.

26 E. Lluch, «Guillermo Oliver: la política econòmica de la reforma burgesa», a *Boletín Arqueológico de la Real Sociedad Arqueológica Tarraconense*, IV, núm. 113 i 120, 1971-1972, pp. 424.

27 Encara que, referint-se al cas de França, L. Accati assenyalava que la rebel·lia de vendeans i chouans implicava, en el moment de l'aparició de l'estat que ella anomena «estat burocràtic», la proposta de fet d'una alternativa descentralitzadora, d'un tipus de desenvolupament econòmic i d'una forma de vida contraposats als que els liberals imposaven (cf. art. cit., p. 1094).

de l'Antic Règim i, en particular, la inserció de l'agricultura en la formació social resultant d'aquest procés. Oposició no només a causa del deteriorament de les seves condicions materials de vida que en el transcurs d'aquest procés patia la pagesia, sinó també a causa de la profunda frustració que se li infligia. En efecte, per als qui la sofrien en major grau, les injustícies i les misèries de l'Antic Règim no tenien per objecte preparar l'accés a un estadi superior de l'evolució històrica, la societat capitalista; l'alternativa a l'Antic Règim, és a dir, la seva negació, només podia ser el projecte igualitari d'una monarquia paternal on haguessin desaparegut els intermediaris entre el rei i els seus súbdits, treballadors lliures, propietaris de les seves terres i les seves collites. L'utopisme del projecte, és a dir, la manca d'una estratègia precisa per fer-lo realitat, no disminuïa el seu atractiu. Però, amb el triomf liberal, fins i tot aquesta utopia va ser arrabassada a les masses pageses; confiscada per la burgesia, la liquidació de l'Antic Règim no va significar la seva negació, sinó justament la seva prolongació en un angoixant horitzó de subordinació i desigualtats més grans.

CAMPESINOS CONTRA LA CONSTITUCIÓN: LAS INSURRECCIONES REALISTAS DE 1822*

Un aspecto no siempre subrayado del tránsito del Antiguo Régimen al orden burgués en toda Europa es la muy general oposición de buena parte del campesinado al programa liberal y, en consecuencia, su frecuente adscripción al bloque político reaccionario que lo combatía. Esta adscripción ha solido dejar huellas duraderas en el mapa político, incluso hasta muy cerca de nosotros.

Como en otros países y en otras fechas, la implantación de un régimen constitucional en 1820 suscitó en España una tenaz oposición «absolutista» o «realista», a la que el campesinado de algunas regiones del país suministró nutrida base combatiente. Más peculiar sea tal vez el hecho de que este «realismo» cristalizara después de 1833 en un movimiento, el carlismo, que, aunque vencido en sucesivas guerras civiles, ya no dejaría de ser una fuerza política activa y con arraigo popular localizado, pero muy sólido. Para amplios sectores del campesinado de algunas regiones, el carlismo se convirtió en la expresión organizada del rechazo global y de la disidencia frente al sistema político establecido, cuya legitimidad negaban. Se convirtió, en definitiva, en vehículo de marginación con respecto al debate político real. Sobre las dimensiones y el sentido cabal de esta disidencia y marginación puede resultar ilustrativo el examen del movimiento en sus mismos orígenes: las insurrecciones «realistas» contra el régimen constitucional de 1820-1823.

A la caída de la monarquía absoluta en marzo de 1820 contribuyó decisivamente el eco que el pronunciamiento de Riego había despertado en importantes ciudades de la Península y que se

---

* Publicat per primera vegada a M. Izard (compilador), *Marginados, fronterizos, rebeldes y oprimidos*, Barcelona, Serbal, 1985, vol. 1, pp. 60-68.

manifestó en forma de vigorosa movilización popular en favor del restablecimiento de la Constitución de 1812. Pero esa movilización fue muy localizada. La mayoría de la población del país, y en particular de la población rural, se mantuvo al margen de los acontecimientos.

En el mismo año de 1820, la oposición al nuevo régimen la protagonizaron componentes de una jerarquía eclesiástica cerradamente opuesta a cualquier género de cambio en la forma de gobierno. Pero esta oposición no encontró, ni tal vez lo buscó mucho, un eco popular apreciable. Lo mismo cabe decir de las contemporáneas intrigas de algunos medios cortesanos «absolutistas». Durante la primavera de 1821, en cambio, menudearon los conatos insurreccionales en diferentes provincias y en dos ocasiones al menos la participación popular fue ya muy significativa, aunque efímera; se trata del levantamiento del cura Merino en tierras burgalesas a comienzos de abril y, poco después, del del vecindario de Salvatierra, que según el jefe político (gobernador) de Álava habría «recibido esta disposición al desorden de los pérfidos consejos e insinuaciones de los ministros del altar».

Y, ciertamente, parece que estos alzamientos y otros semejantes han de relacionarse con el desconcierto de la población rural ante la política eclesiástica del nuevo régimen, vivida como ataque a la religión que informaba su concepción del mundo y que fundaba su identidad colectiva. En efecto, por aquel entonces se estaba dando ejecución a la ley de regulares, que disponía la exclaustación de monacales y la reducción del número de comunidades de mendicantes y de clérigos regulares, con el cierre consiguiente de numerosos conventos. Tales medidas podían aparecer como arbitrario atentado contra instituciones eclesiásticas entrañables, sin que nada interesara en ellas al campesinado pobre. Por ejemplo, la gradual subasta de las fincas de esas corporaciones (que no llegaría a realizarse en medida significativa hasta el ministerio de Mendizábal) tenía, por un lado, el perentorio objeto de remediar la situación de una hacienda pública que había perdido todo crédito y, por otro lado, en términos más generales, pretendía hacer accesible al capital la fracción de la riqueza rústica e inmobiliaria detentada hasta entonces por las manos muertas eclesiásticas. Lo seguro es que entre los campesinos pudieron hallar acogida interpretaciones de la operación como la que proponía el dominico padre Bou, en catalán macarrónico que no hace falta traducir:

Los pobres quedaban a la lluna de Valencia molt mes que antes. Mes: ¿qui havia de comprar las terras de las Iglesias v.g. de la Seu d'Urgell? Ningú de aquell país. Solament podían comprarlas los ricassos de Barcelona, Cádiz o Madrit, y tenim com lo producto de estas terras, que ara se consum en aquella petita ciutat y pobles vehins marxaba á las capitals, ahont ja hi ha demasiat diner y luxu (...) venent las terras de las Iglesias aumentaba la pobresa en las terras curtas y pòbras, y la riqueza ahont ja ni ha sobrada.

Por otra parte, la política fiscal de los gobiernos constitucionales, en especial a partir del año económico 1821-1822, fue muy mal recibida por el campesinado en general. Al menos por lo que respecta a Cataluña, está bastante documentado que los nuevos métodos de reparto de las cargas tributarias perjudicaban a las áreas rurales y, dentro de ellas, a los pueblos de más corto vecindario.

Al terminar el año 1821, en el campo se registraba una generalizada hostilidad hacia la Constitución y hacia los gobiernos que la encarnaban. La fuerte influencia de la Iglesia sobre la mayoría de la población garantizaba una eficaz propaganda adversa al nuevo régimen, que con su actuación, lejos de contrarrestarla, de hecho la fortalecía. Durante la primavera de 1822, en media España (a grandes rasgos, la mitad septentrional) se registrarían levantamientos armados contra la Constitución en proporciones alarmantes para el gobierno. En todos ellos, la base combatiente fundamental la integraban campesinos, cuya rebeldía no puede en modo alguno calificarse como mercenaria. Arropada por la propaganda de los eclesiásticos contra la Constitución, la acción de algunos círculos conspirativos absolutistas logró encauzar la rebeldía potencial de amplios sectores del campesinado hacia un estallido insurreccional relativamente coordinado y en sentido favorable a su proyecto político de restauración de la monarquía absoluta.

Bajo la dirección de curas guerrilleros como el Trapense y otros muchos, de antiguos guerrilleros de la época de la lucha contra Napoleón, o de bandoleros populares como Jaime el Barbudo, los campesinos se levantaron en armas contra la Milicia Nacional, auténtica guardia burguesa, y contra la Constitución. En pocos meses, la inseguridad se enseñoreó de gran parte del territorio, en

el que algunas zonas escaparon totalmente al control gubernamental. Durante el verano, la situación fue de verdadera guerra civil en algunas regiones, principalmente en Navarra y en Cataluña, donde los constitucionales quedaron reducidos a la defensiva. Los individuos comprometidos con la causa liberal emigraban con sus familias a las capitales y plazas de armas que se consideraban seguras. Con dificultad podían las autoridades provinciales comunicarse entre sí y con el gobierno: el correo oficial de Barcelona a Madrid tenía que viajar por mar, vía Valencia. La interrupción del cobro de contribuciones ordinarias o la falta de contacto con la administración forzaban a los jefes militares a exigir onerosas contribuciones extraordinarias a las poblaciones que permanecían bajo control, lo que sin duda agravaría el malestar.

El movimiento realista llegó a organizarse, en su base, en divisiones de más de un millar de combatientes mal armados, a las que se integraban los mozos muchas veces sobre una base local. Todas ellas se daban cierto aparato: uniformes no, desde luego, pero sí estandartes y distintivos varios, en general con motivos religiosos. Asentadas en zonas seguras —por lo poco accesibles— de la comarca de donde procedía el grueso de sus combatientes, estas «divisiones» irregulares realizaban ataques esporádicos contra las guarniciones militares y sobre todo contra localidades de cierta importancia, pero defendidas sólo por una bisoña y poco numerosa Milicia Nacional. La división de *Mossén Anton*, por ejemplo, cuyos «Cuarteles» estaban en el macizo del Montseny, se especializó en los ataques contra pueblos de la costa barcelonesa, comparativamente ricos y, en general, adictos al liberalismo. En este tipo de confrontación entraban también en juego factores que no pueden ignorarse, aunque sea difícil ponderarlos, como, según testimonio de un militar, «la rivalidad que existía entre los que habitaban la costa y la montaña», y, dentro de una misma comarca, la distancia que separaba, enfrentándolos también, a un mundo campesino todavía muy tradicional de algunas poblaciones grandes donde los cambios económicos habían modelado un medio social nuevo.

La ocupación de una cabecera de comarca, momento culminante de la acción de los insurgentes, solía verificarse de acuerdo con una pauta relativamente uniforme y cuyo examen resulta revelador, por la importancia de los elementos simbólicos y rituales en este tipo de

movilizaciones. Después de alguna escaramuza con los milicianos locales o, con frecuencia, después de que éstos se pusieran a salvo sin combatir, la «división» penetraba más o menos ordenadamente en la localidad y procedía antes que nada a la destrucción de los símbolos de la vigencia del régimen aborrecido: los papeles del ayuntamiento liberal eran quemados en la plaza y se hacía añicos la lápida conmemorativa de la Constitución, que con frecuencia se reemplazaba por un crucifijo para subrayar el contraste juzgado más definitorio entre realistas y liberales. Normalmente se quemaban las órdenes del gobierno que obraban en el archivo municipal, y también las actas de sesiones posteriores a marzo de 1820; pero a veces, y ajustándose con ello a un comportamiento típico de las revueltas de corte tradicional, se interesaban también por los libros de reparto de contribuciones o incluso por los registros de hipotecas (al menos en parte, destruyeron los de Berga y Mataró). En Balaguer, donde entraron el 20 de mayo de 1822, «libertaron a todos los presos, y habiendo ido a casa del juez le quemaron cuantos procesos había en ella» (*Diario de Barcelona* de 25 de mayo de 1822). Siempre lo fundamental era, claro está, la confiscación de armamento y de fondos públicos, y la exacción de suministros en víveres u otros géneros. Los que tenían que pechar con ellos eran los vecinos «negros», esto es, tachados de liberales, a quienes, además, solían imponerse contribuciones en metálico. Ellos mismos, o sus familiares, eran con frecuencia tomados como rehenes si la contribución exigida no se satisfacía en seguida.

Tales episodios tomaban con todo esto otra dimensión, la más determinante a juicio de algunos observadores. Así, para el coronel que mandaba la guarnición destacada en Manresa, la lucha contra los realistas era, en el fondo, una lucha contra la «anarquía», contra los que proclamaban «el infame principio de que los pobres han de poseer los bienes de los ricos por cualquier medio». No es de extrañar que, sobre el terreno, la causa «realista» o «absolutista» tomara visos de desquite social: allí no la encarnaban cortesanos nostálgicos ni dignatarios de la Iglesia, sino los mozos y jornaleros enrolados en partidas cuyos lemas tradicionalistas se prestaban a considerable ambigüedad. Y su objetivo eran los liberales, por lo común elementos envidiados y socialmente minoritarios que estaban ascendiendo y enriqueciéndose en contacto directo, cuando

no conflictivo, con el resto de la población. Los resentimientos y tensiones que en estas ocupaciones afloraban obligaban a muchos liberales a prevenirse emigrando de sus pueblos, como hicieron los de Caella de la Costa para no quedar a merced de «la plebe realista, que en sus conciliábulos se repartía anticipadamente las tierras y las casas de los “negros”, que debían exterminarse hasta la quinta generación, y sus fincas secuestradas en beneficio de los pobres». No debe, pues, aceptarse demasiado alegremente el planteamiento que ve en la movilización anticonstitucional del campesinado un mero fenómeno de alucinación, de atraso, que le hacía movilizarse en defensa de los privilegiados y del orden establecido.

En el otoño e invierno siguientes, las fuerzas gubernamentales lograron contener el movimiento insurreccional y en particular consiguieron garantizar la seguridad de las principales poblaciones. Pero no acabaron con la disidencia campesina, con la hostilidad de gran parte de la población hacia el régimen constitucional: éste es uno de los factores que deben tenerse en cuenta para comprender la facilidad con que en 1823 los Cien Mil Hijos de San Luis ocuparon España para restablecer en sus poderes absolutos a Fernando VII. Pero la efervescencia en las áreas rurales no iba a terminar, precisamente porque la restauración del absolutismo no era su único objetivo, seguramente ni siquiera el principal. Entonces, ¿cómo debe interpretarse la participación popular en los alzamientos realistas del Trienio Constitucional, qué sentido hay que darle a este movimiento, en el que estaba ya el embrión del futuro carlismo?

Un serio obstáculo para apreciar cabalmente el sentido de las movilizaciones populares de corte tradicional reside en el hecho de que sus motivaciones y objetivos no se plasmaban necesariamente en textos programáticos. La propaganda escrita, cuando la había, desempeñaba casi siempre una función secundaria. Con frecuencia emanaba de elementos ajenos a las clases populares, y tenía precisamente la finalidad de mediatizar o instrumentalizar su rebeldía: esto es bastante claro en gran parte de los textos realistas, de factura ostensiblemente eclesiástica. En realidad, la revuelta popular de corte tradicional solía presentarse como exigencia del restablecimiento de un orden originario, justo por definición, y ésta era una referencia familiar a todo el mundo y que por ello no necesitaba de explicaciones, ni de programas razonados; más

importantes eran los comportamientos rituales y cierta simbología que acreditaban precisamente esa condición del movimiento, que lo identificaban.

E.J. Hobsbawm ha señalado que la integración del campesinado en el sistema político del Antiguo Régimen se efectuaba principalmente por medio de tres resortes ideológicos: «el rey», la «iglesia» y lo que con vacilaciones denomina «protonacionalismo». ¿Hasta qué punto desempeñaron estos resortes un papel significativo en la vertebración de la rebeldía campesina en un movimiento de claro sentido contrarrevolucionario por su programa político expreso y por los objetivos de sus círculos dirigentes?

La coloración foralista del carlismo y su duradera implantación entre las nacionalidades minoritarias de España sugieren la posibilidad de buscar un antagonismo de base nacional en la raíz de las sublevaciones realistas del Trienio Constitucional y en el primer carlismo. Pero esto sólo aparece con claridad en momentos posteriores, y no puede afirmarse que en 1820-1823, y ni siquiera en 1833, la «conciencia étnica» desempeñara una significativa función movilizadora en el País Vasco o en Cataluña. Eso sí, la insensibilidad de la burguesía liberal hacia estas cuestiones, su jacobino afán uniformizador, debió de acentuar su *extranjería* social a los ojos del campesinado vasco y catalán. Pero no hay que olvidar que el campesinado de otras regiones participó en el mismo grado en los movimientos insurreccionales.

Más interés tiene examinar el carácter central que la noción de «rey» desempeñó en la percepción campesina del conflicto político y hasta qué punto la mediatizó. En el mito monárquico, resultado de un muy largo proceso histórico, se encuentra una clara ambigüedad: tenía como función la de suscitar una lealtad ciega entre el campesinado hacia la institución política que cimentaba todo el complejo del Antiguo Régimen. Pero a la vez, al describir al rey como fuente de justicia natural en este mundo, el mito sirvió también a menudo para legitimar la revuelta contra sus agentes, los opresores inmediatos del pueblo. Así, la representación del monarca como remoto pero auténtico padre de sus más humildes súbditos inhibía y entorpecía el desarrollo de la comprensión de la razón de ser y el funcionamiento del estado. Pero, por otra parte, abría la puerta a una

intervención popular potencialmente subversiva dentro del sistema político tradicional, la revuelta contra los representantes concretos del poder, presuntamente desleales a un rey que no podía dejar de ser justo. Invocar al rey equivalía a reclamar justicia, y el exacerbado «realismo» (el *viva el rei tot sol!* de los realistas catalanes de 1822) podía ser el ropaje político de una radical protesta social. En la España de comienzos del siglo XIX, el realismo popular no ha de considerarse exclusivamente como excrecencia pintoresca de un pensamiento todavía «primitivo» o como prueba de la credulidad de unas masas rurales ignorantes y manipuladas por las clases privilegiadas. Es más razonable entenderlo como fruto de un genuino esfuerzo de interpretación de las informaciones y experiencias sobre el poder. Y, en este sentido, no cabe duda de que la lucha contra las tropas napoleónicas en 1808-1814 había reforzado la vigencia del mito. Por un lado, la iglesia se había entregado entonces a una increíble mitificación de la figura del joven rey cautivo de los franceses, Fernando «el Redentor», el «Deseado». Por otro lado, los años de vacío monárquico, de ausencia del rey legítimo suplantado por un usurpador extranjero, quedaron asociados en la conciencia popular a los sufrimientos indecibles de la guerra y la ocupación, agravados en 1812 por una hambruna excepcional. Un mundo sin rey era un mundo desquiciado, presa del caos y de la arbitrariedad de que los débiles y los pobres eran víctimas propiciatorias. En el contexto de la guerra de la Independencia ya cobró, pues, actualidad plena el tema de la legitimidad y la usurpación, cuyo desarrollo es elemento central de la ideología carlista.

Constitutiva del mito monárquico era la metáfora que hacía del reino una gran familia en la que el soberano es el padre cuya autoridad ilimitada e indiscutible se ejerce para el mayor bien de los hijos, sus súbditos. Textos eclesiásticos de propaganda anticonstitucional sugerían que el ataque al sistema político basado en el poder absoluto del monarca minaba de hecho los cimientos del orden familiar, estructura básica de la sociedad campesina: la autoridad del padre, el derecho de primogenitura allí donde existía, e incluso la indisolubilidad del matrimonio y los códigos sexuales consuetudinarios se decían amenazados por el nuevo sistema político, que empezaba por desarmar la primera gran familia, cuya cabeza era el rey.

Tan perturbadoras amenazas las presentía la sociedad campesina en el conjunto de las innovaciones que llevaba consigo el establecimiento del régimen liberal, pero sobre todo en su política religiosa o, mejor dicho, eclesiástica. Algunos liberales se percataron del carácter crucial de esta cuestión a la hora de explicarse la insumisión campesina, «Véase cuál es el grito de los facciosos: ninguno dice vivan los señoríos, vivan los diezmos, etc., sino que todos gritan *viva Déu, viva la fe de Déu*» (*El Indicador Catalán* de 20 de mayo de 1822). Para el articulista, ello demostraba que los rebeldes habían sido «seducidos» por el clero, y defendían, pues, unos intereses que no eran propiamente suyos. Es indiscutible que los eclesiásticos fueron agentes decisivos en el estallido insurreccional de 1822, como volverían a serlo más tarde en 1833. Pero lo que estos observadores no sabían ver era el nexo entre el papel contrarrevolucionario que con razón imputaban al clero y el lugar que éste ocupaba en la sociedad rural, tanto en la vida cotidiana de los campesinos como en su representación del mundo. Los realistas no eran marionetas en manos del clero, sino gentes profundamente afectas a un sistema de creencias y de valores cuyo eje era la iglesia, matriz de las relaciones interpersonales dentro de la comunidad aldeana y sancionadora de las fundamentales estructuras familiares. Organizaciones vinculadas a la Iglesia, como cofradías y hermandades, entre otras, envolvían a la población en una malla asociativa bastante tupida; a diferencia de lo que empezaba a ocurrir en centros urbanos pujantes, no sufrían todavía la concurrencia de formas nuevas y laicas de asociación. Su eficacia como correas de transmisión de las posturas políticas del clero no dependía tanto de la credulidad o de la «inmadurez» política del campesinado como de los servicios concretos que le rendían, ya fuesen tangibles o impalpables, pero no menos necesarios en la vida cotidiana. Han de considerarse, pues, factores muy diversos para llegar a comprender el impacto de la política eclesiástica del régimen constitucional y hacerse cargo del sentido de repudio global y no estrictamente político que tuvo la reacción campesina contra el liberalismo.

En relación con todo esto, vale la pena detenerse en el examen de un episodio que, lejos de ser una mera anécdota, es muy ilustrativo del abismo que separaba la concepción del mundo del campesinado y el universo político en que se movían los liberales. Se trata de la *demonomanía* que se abatió sobre el pueblo de Bràfim (Tarragona)

durante la cuaresma de 1822, pocas semanas antes de que en aquella misma comarca se iniciara la gran sublevación contra el régimen constitucional. Unos veinticinco vecinos de la localidad, «hombres de edad de 20 a 30 años, y la mayor parte casados y de oficio labradores», según informes oficiales, salían cada noche a las calles y «a título de espiritados daban grandes alaridos, y disparaban tiros a las puertas de las casas que se les acomodaba, y en especial a las de los milicianos [esto es, liberales]; y decían que no eran espíritus malignos que tenían, sino ángeles para matar todos los Constitucionales y Milicianos». Según la información del ayuntamiento, «tienen consternado a todo este pueblo por los raptos diabólicos que les arrebatan sin que nadie pueda contenerlos; corren de tal modo que es imposible alcanzarlos (...) cuando se hallan algunos de ellos en la iglesia con un idioma que nadie entiende contradicen al predicador, y cuando empieza uno siguen los demás con el mismo lenguaje aunque estén separados y sin que para ello se hayan confabulado; si se hablan en la plaza, en las calles o en el campo a ciertas horas del día en que más les ataca la enfermedad de demonomanía empieza uno a proferir palabras ininteligibles en alta y enérgica voz a las que contestan únicamente los que están infectados del mismo mal; a veces con nuestro propio idioma desvarían contra Dios, contra la Iglesia, contra el gobierno y contra algunos particulares siendo de éstos principalmente Pedro Garriga». Tras el asalto y saqueo de la casa de este Garriga, cabo de la milicia local, las autoridades provinciales tomaron cartas en el asunto y acudieron a Bràfim milicianos de la ciudad más próxima, de Valls; también se requirió el auxilio de clérigos exorcistas, por si acaso. Pronto remitieron los achaques y la *demonomanía* se daba por curada después de Pascua, no sin haber causado una conmoción tremenda en la imaginación popular en los pueblos comarcanos. ¿Había sido todo una vulgar patraña para garantizar cierta impunidad a manejos contrarrevolucionarios cuyo fin era aterrorizar a los escasos liberales de Bràfim? Para las autoridades provinciales, si no era todo pura comedia se trataba al menos de la instrumentalización de la ignorancia de un pueblo menor de edad por parte de los enemigos del régimen. «Todos estos males no sucederían si los curas párrocos hubiesen tenido cuidado en dar cumplimiento a las repetidas órdenes en que se manda explicar la Constitución, si los maestros enseñasen el catecismo de ella, y en fin si no rondase como ronda bajo frívolos

pretextos tanto fraile disperso alucinando y haciendo ver al pueblo que los males que sufrimos nos vienen de la Constitución».

No hay más informaciones capaces de aclarar el episodio. Pero además de la «alucinación» había, desde luego, otras cosas; existían antagonismos de clase que hallaron expresión a través de la *demonomanía*. Fijémonos en los protagonistas. Cabeza visible de los posesos era Josep Grasset, labrador, desertor de artillería, quien gozaba de la complicidad de la mayoría de la población, que le creía dotado de cualidades extraordinarias: un día en que «formó la Milicia frente a la casa de Garriga y así formada pasaron por delante de ella los expresados energúmenos, siendo uno de ellos el mencionado Gasset al que no dañaron, a pesar de haberle un miliciano disparado un fusilazo a tocarropa, lo que atribuyeron a cosa extraordinaria». Enfrente, el cabo de los pocos milicianos de Bràfim era este comerciante Garriga, quien según el ayuntamiento tenía «la ventaja de ser rico» y de quien se sabe que estaba asociado a los principales nombres del comercio catalán en empresas de arrendamiento a gran escala del cobro de diezmos en la provincia. Desde luego, no parece que estos representantes de la causa liberal la pudiesen identificar, a los ojos de la población, con una causa «antifeudal» y, en este sentido, interesante para el campesinado pobre.

De hecho, el «antifeudalismo» del proyecto liberal apuntaba en una dirección demasiado determinada. No pretendía suprimir ni relajar la apropiación de sobretrabajo campesino que suponía la renta feudal, sino articularla, bajo la forma de renta de la tierra fundada en la propiedad particular, en un sistema de relaciones sociales bajo la hegemonía del capital. Y, desde luego, este programa liberal no era la forma necesaria de la negación del orden social encarnado por el Antiguo Régimen; no era, sobre todo, la única forma concebible de dicha negación. El campesinado pobre — aparceros, colonos, jornaleros, pequeños propietarios — tenía ante sí numerosos antagonistas: las clases privilegiadas entre ellos, pero también muchas veces los hombres que en medios rurales solían encarnar la Constitución. No se puede descartar la hipótesis de que la contradicción con estos últimos fuera la que el campesinado sintiese como más hiriente e insoportable, y que todo proyecto atractivo de transformación de la sociedad tuviera que empezar, para el campesinado, precisamente, resolviendo esa contradicción.

En cualquier caso, los agitadores absolutistas que movilizaban a la población rural contra la Constitución no se limitaron a excitar su «fanatismo» religioso, sino que procuraban, además, exacerbar su percepción de estos antagonismos de clase. Así, un opúsculo eclesiástico de 1822 dedicado a «los menos instruidos» contenía reflexiones como esta: *Vaya, ques bona camorra / Ques tracti sols de acabar / Los frares, sens may parlar / De la mala gent que corra! / ¿A quants nos llevam la gorra / Y habem de fer besamans / Que son los nostres tirans? / Quants advocats, quants notaris, / Quants metgets y apotecaris / Y usurers comerciants? / Aquí comensar deuria / La gran reforma del día / No pas en religió.*

No hay, pues, que interpretar la oposición al régimen liberal de amplios sectores del campesinado catalán y de otras regiones de España como fruto de una inverosímil «alucinación». Oponerse a la Constitución significaría, tanto al menos como adhesión al viejo orden, oposición al nuevo tal como se iba perfilando. Un orden en el que iban a ser dominantes algunos elementos ya conocidos y particularmente odiosos, en tanto que en el mismo estaría muy debilitado el papel de estructuras eclesiásticas en las que el campesinado pobre creía encontrar protección en una sociedad hostil que parecía organizada sólo para explotarle.

La oposición campesina al liberalismo podía tener, pues, un contenido propio, de lucha contra la modalidad concreta de transformación del Antiguo Régimen que los gobiernos liberales querían imponer. Y no la causaba únicamente el probable deterioro de las condiciones materiales de vida que esta transformación suponía para muchos campesinos. Procedía también de una profunda frustración. El proyecto liberal no era la única alternativa imaginable al Antiguo Régimen; para el campesinado pobre, la verdadera alternativa, configurada por su experiencia productiva y por sus recursos culturales, no podía ser sino la utopía de una monarquía paternal sin intermediarios entre el buen rey y sus súbditos, trabajadores libres, dueños de su tierra y sus cosechas. El triunfo liberal cerraba el paso a esa utopía. Confiscada por la burguesía, la liquidación del Antiguo Régimen no representaba su negación: antes bien presagiaba justamente su prolongación en un angustioso horizonte de subordinación y de desigualdades acrecentadas.

BIBLIOGRAFÍA:

ARDIT, Manuel, *Revolución liberal y revuelta campesina*, Barcelona, Ariel, 1977.

FELIU, Gaspar, *La clerecia catalana durant el Trienni Constitucional*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1972.

HOBBSAWM, E. J., *Rebeldes primitivos. Estudio sobre las formas arcaicas de movimientos populares en los siglos XIX y XX*, Barcelona, Ariel, 1968.

MONTOYA, Pío de, *La intervención del clero vasco en las contiendas civiles, 1820-1823*, San Sebastián, Txertoa, 1971.

SERRAO, Joel, *Do Sebastianismo ao socialismo em Portugal*, Lisboa, Horizonte, 1969.

TORRAS, Jaime, *Liberalismo y rebeldía campesina, 1820-1823*, Barcelona, Ariel, 1976.

XAHO, Agustín, *Viaje a Navarra durante la insurrección de los vascos*, San Sebastián, Txertoa, 1976.

SOCIETAT RURAL I MOVIMENTS ABSOLUTISTES. NOTA SOBRE LA GUERRA DELS MALCONTENTS (1827)*

Un dels aspectes més notables de la història espanyola de la primera meitat del segle XIX és, segurament, el vigor i l'amplitud de la reacció que l'Antic Règim oposà a la revolució liberal, i que culminà amb la primera guerra carlina. La bibliografia apareguda sobre aquesta és ja una massa impressionant, i, per la seva banda, el desenvolupament del moviment absolutista durant el regnat de Ferran VII ha estat també l'objecte d'una sèrie d'estudis, encara que sovint molt limitats. Però el fet fonamental, que és la força excepcional de la reacció absolutista i l'amplitud de la base social que la hi donava, no ha estat fins ara abordat rigorosament: caldria procedir a un estudi en profunditat, per al qual no manquen els precedents metodològics, ni tampoc les fonts —bé que sovint disperses i molt heterogènies. Ens sembla que, en l'estat actual de la historiografia sobre la reacció absolutista a la primera meitat del segle XIX, ja no és tan peremptori de seguir investigant *quan i de quina manera* es manifestà aquesta, com de començar a aclarir *qui* hi participava, i *per què*. És en aquesta perspectiva que potser faran algun servei documents com el que presentem en aquesta nota.

Quan es parla de moviment absolutista a la primera meitat del segle XIX s'entén, gairebé exclusivament, la guerra carlina i, abans, les insurreccions reialistes del Trienni Constitucional. I, de fet, aquestes foren les seves dues manifestacions més importants a escala nacional. Però no per això s'han d'identificar les altres com a simples intrigues de palau o petites revoltes locals: la guerra dels

---

* Publicat per primera vegada a *Recerques* n. 1, 1970, pp. 123-130.

malcontents, per exemple, mobilitzà a l'estiu de 1827 entre vint i trenta mil homes a Catalunya.

No hem d'explicar aquí les característiques d'aquesta insurrecció, ni el seu desenvolupament.¹ Direm només que la insurrecció, començada a la primavera de 1827 per petites partides de guerrillers, culminà a mitjan setembre del mateix any, quan els *malcontents* ocupaven la major part del Principat, des del coll de Balaguer fins a la Cerdanya, i des de Montserrat fins a la Conca de Tremp. Un mes després, amb la presència del rei a Tarragona, i sobretot amb l'activitat d'un contingent de tropa manat pel comte d'Espanya, el moviment ja s'havia esfondrat espectacularment, sense gairebé oposar resistència. Una insurrecció absolutista sota un règim absolutista pot semblar un fet paradoxal si no es té present l'escissió entre el sector de l'absolutisme representat per Calomarde i el seu equip de govern (que, a la vegada, no era tampoc gaire homogeni), i l'absolutisme «apostòlic» de certs nuclis cortesans i de la major part de la jerarquia eclesiàstica, l'expressió política del qual era el Consejo de Estado. Les reivindicacions dels *malcontents* estaven dins la línia de l'oposició «apostòlica»: supressió de la Policia i restabliment de la Inquisició, depuració més aprofundida del personal de l'administració i de l'exèrcit, intensificació de la repressió contra els liberals, concessió de més avantatges als reialistes «autèntics». Aquest programa sembla interessar de manera immediata només a cercles socials molt restringits: la jerarquia eclesiàstica, els candidats a substituir en l'administració els sospitosos de liberalisme, i, particularment, els oficials reialistes (promocionats irregularment per llur participació en les guerrilles durant el Trienni) que no havien estat col·locats en l'exèrcit i es trobaven en llicència il·limitada (sembla que eren aproximadament un miler a Catalunya).² El fet que al seu darrera es mobilitzessin molts milers d'homes ens planteja un primer i considerable problema. Caldria començar determinant quins foren aquests homes.

---

1 Per a més informació, vegeu el nostre treball *La guerra de los Agraviados*, Barcelona, Publicaciones de la Cátedra de Historia General de España, 1967.

2 Segons una carta de la direcció de la Policia francesa, París, *Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Correspondance Politique, Espagne*, vol. 745, fol. 112.

Efectivament, tot sembla indicar que no es tractava d'una insurrecció «general» del Principat, sinó més particularment de la població rural d'algunes de les seves comarques: un report consular francès afirmava, el 21 d'agost de 1827, que, tret d'algunes excepcions, els insurrectes no reclutaven partidaris a les ciutats, i que només al camp trobaven homes disposats a seguir-los.³ Hi ha nombrosos testimonis concordants amb aquest, i que insisteixen en el caràcter fonamentalment rural del moviment. Sobre la desafecció dels nuclis urbans envers els *malcontents*, i deixant a part Barcelona, el liberalisme de la qual era proverbial, podem citar els casos de Reus, a la qual els *malcontents*, en ocupar-la, imposaren una pesada contribució perquè la consideraven hostil; de Mataró, d'on fugia una bona part dels habitants cada vegada que la partida de Bosch i Ballester s'hi acostava,⁴ o d'Igualada, d'on més de 300 habitants volgueren marxar quan la guarnició, davant la proximitat de les partides d'insurrectes, evacuà la població.⁵ Sabem, en canvi, que altres centres urbans, és veritat que de caràcter molt més tradicional que els abans citats, foren activíssims focus de conspiracions ultrareialistes i que els insurrectes hi tenien molts partidaris: Tortosa, Manresa, Vic, Girona...

Aquesta complexitat fa que, per a poder dir de quina mena era la base social real del moviment sense caure en simplificacions deformadores, calgui procedir a una enquesta prèvia, detallada i representativa, i no acontentar-se amb generalitats del tipus: «la població rural... la població urbana...». Dues tasques s'imposen primerament: per una banda, la de sistematitzar aquestes dades en una mena de «cartografia» dels moviments absolutistes (que hauria de posar-se en relació amb, per exemple, classificacions dels diferents tipus de «mode» de producció i vida com la que ha fet Pierre Vilar

---

3 Citat a *La guerra de los Agraviados*, p. 206.

4 Com explica el mateix Bosch i Ballester en una proclama seva, vegeu *La guerra de los Agraviados*, p. 186.

5 Segons el testimoni del cap de les tropes franceses a Barcelona; París, *Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Correspondance Politique, Espagne*, vol. 745, fols. 71-73.

per al Principat a finals del segle XVIII);⁶ per altra banda, allà on això sigui possible, estudiar a nivell local, i d'una manera exhaustiva, la composició social concreta d'aquests moviments. Aquest darrer punt és el que creiem que poden ajudar a estudiar, en un àmbit delimitat —el corregiment de Cervera—, els documents a què tot seguit ens referirem.

El corregiment de Cervera, al cor de la Catalunya mitjana, comprenia, a més de tota la Segarra, el Solsonès i part de les comarques del Bages (Cardona, Súria), Urgell (Anglesola, Agramunt), Noguera (Ponts, Artesa de Segre) i Anoia (Copons, Jorba); el realisme de la població era proverbial: ja el maig de 1822 Cervera havia estat seu de la primera Junta constituïda a Catalunya per a organitzar la lluita contra el sistema constitucional⁷ i, per altra banda, només cal recordar que els dos pobles del Principat que els liberals van destruir com a càstig exemplar per llur activa participació en la insurrecció, Castellfolit de Riubregós i Sant Llorenç de Morunys, pertanyien tots dos al corregiment de Cervera. Encara el 1824, ja restaurat l'absolutisme, veiem el subdelegat de policia de Cervera parlant de l'«*espíritu exaltadísimo Realista en esta Subdelegación*», i un any més tard el Capità General manant fer-hi una enquesta sobre l'efervescència observada entre els Voluntaris Reialistes locals.⁸ Naturalment, el corregiment de Cervera, amb part de les seves autoritats al davant, s'integrà al moviment insurreccional dels *malcontents*, i des dels primers dies de setembre hi funcionava una Junta corregimental⁹ que havia reconegut l'autoritat del més elevat organisme de la rebel·lió, la Junta Superior del Principat creada a Manresa el 28 d'agost. Sembla, doncs, que el corregiment de Cervera sigui bo com a model

6 A *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona, Ed. 62, 1966, vol. III, p. 633 i ss. Sobre els resultats que donaria el treball a què al·ludim, ens sembla que es pot avançar, amb molta versemblança, que dins el Principat la màxima participació a l'agitació ultrareialista es donà a la Catalunya mitjana, mentre que els corregiments pirinencs no foren tan entusiastes i les comarques costaneres es mostraren obertament hostils.

7 J. M. y R., *Memorias para la historia de la última guerra civil de España*, Barcelona, 1826, t. 1, p. 39.

8 Citat a *La guerra de los Agraviados*, p. 18.

9 Per a més detalls, vegeu *La guerra de los Agraviados*, p. 48.

representatiu del que era un territori íntimament lligat amb la història del moviment absolutista.

Per a estudiar-hi, a la base, la composició social del moviment *malcontent*, hi ha a l'Arxiu Municipal¹⁰ de Cervera dos documents confeccionats per la subdelegació local de policia i datats tots dos del 22 de març de 1828. Són un «*Estado general comprensivo de todos los hombres de dicho Corregimiento que se unieron a las partidas de los sublevados, y de los que se han presentado a consecuencia de la Rl. alocución de 28 de Setiembre ultimo*», on és especificat només el nombre d'homes per localitat, indicant a més si es presentaren amb armes o sense, i un «*Estado que manifiesta los individuos de este Partido que pertenecieron a la última y escandalosa sublevación de este Principado con expresión del pueblo a que corresponden y demás circunstancias que se espresan, el cual se ha formado con presencia de las relaciones particulares presentadas por las Justicias, y a consecuencia de orden del Exmo. Sr. Capn. Genl. de este Exto. y Prado. de 31 de Oct. de 1827*», que, malgrat el seu títol, correspon també a tot el corregiment, i té sobre l'anterior l'avantatge que és una relació nominal, on s'especifiquen una sèrie de dades molt interessants per a cada individu, en particular, la professió i unes «Observaciones» sobre conducta pública, condició social, etc. És, doncs, aquest document el que ens servirà per al nostre estudi; la seva confrontació amb l'altre, i amb la llista separada que la policia establí per anar controlant les respostes dels pobles a mesura que arribaven, ens permet de pensar raonablement que es tracta d'un document complet.¹¹

---

10 En un lligall sense classificar, entre altres del segle XIX, i encapçalat «Gobierno militar y político - Sublevación de Cataluña del año 1827».

11 Les discordances aparegudes en aquesta confrontació són totes d'ordre menor. Efectivament, de tots els pobles que a la llista de la policia figuren com havent enviat resposta, en tenim el contingut al nostre document, excepte de dos: Lloberola i Mas d'en Forn, i Santa Coloma de Queralt. I encara, d'aquest podem saber, gràcies a l'*Estado general* numèric, on apareix, que només havia declarat sis homes. Per altra banda, aquest darrer document dóna un total de 553 individus, i aquell sobre el qual treballem és una llista de 502. Tret de lleugeres diferències d'un o dos individus un més o un menys, les úniques discordances considerables entre els dos documents són els casos de Sanaüja (28 i 11 homes, respectivament) i de Ponts (28 i 5). Sembla doncs que, almenys al nivell que a nosaltres ens interessa, el nostre document pot ésser considerat com a pràcticament complet.

Tot i admetre això, caldria saber en quina mesura aquestes relacions policiaques reflectien la realitat; ara, aquí topem amb un problema molt difícil de resoldre. ¿En què fonamentar-se per a fer una avaluació numèrica, o per a verificar-ne l'exactitud? El 8 de setembre, la policia francesa —generalment molt ben informada sobre tots aquests moviments— passava al seu ministeri de l'Interior un report on els efectius dels insurrectes eren estimats en uns 12.000 homes;¹² i el 23 de setembre el comandant de les tropes franceses a Barcelona informava el seu ministre de la Guerra, sense posar-ho en dubte, que els *malcontents* deien tenir 22.337 homes armats, sense comptar els sometents ni els cossos de Voluntaris Reialistes que encara no s'havien pronunciat obertament.¹³ Tan gran diferència en només quinze dies —bé que potser explicable si és que el primer càlcul no incloïa encara els *malcontents tarragonins*— posa de tota manera en evidència la dificultat de fer avaluacions aproximades de l'envergadura del moviment insurreccional. Hi ha, per damunt de tot, un problema de criteri: ¿pot parlar-se d'«insurrectes» en general, si aquests eren tan aviat homes que s'havien passat mig any a la muntanya enquadrats en una partida guerrillera, com Voluntaris Reialistes que només participaren en la insurrecció per dur a terme amb llur unitat alguna operació determinada, o encara pagesos que intervingueren únicament quan algun cap *malcontent* apel·là al sometent de llur poble? Sembla, en tot cas, que el document amb que treballem parteix d'una definició àmplia, i així, a la llista, hi apareixen tots aquests casos: tant de bo, perquè no ens interessa tant de conèixer la procedència del nucli de combatents aferrissats com d'aproximar-nos a la base més ampla del moviment. Però dins aquesta perspectiva, ¿quin és el grau d'exactitud d'aquestes llistes? Un membre de l'ambaixada francesa que seguí el govern a Catalunya considerava que la llista establerta al corregiment de Tarragona, i que incloïa 3.964 individus, era molt insuficient i segurament no representava més dels 2/3 de la realitat.¹⁴ Així, com és força natural, aquestes relacions devien ésser més aviat curtes, bé que no és lícit

12 París, *Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Correspondance Politique, Espagne*, vol. 745, fol. 112.

13 *Ibid.*, vol. 745, fol. 136.

14 *Ibid.*, vol. 746, fol. 19.

generalitzar a partir d'un sol cas. De tota manera, això no modifica gens el valor d'aquest document per a nosaltres: efectivament, més que una indicació sobre la xifra exacta d'insurgents en una zona determinada, el que n'esperem és una mostra representativa del que eren aquests homes. I això, sabent que la relació no és fragmentària, i que comprèn 503 individus de 52 pobles diferents, ens sembla fora de dubte.

La primera pregunta que cal fer a fons d'aquests tipus és la de precisar una mica més el caràcter «rural» de l'aixecament: aquest caràcter rural no podria ésser desmentit per aquest document, perquè es refereix a una regió gairebé exclusivament rural. Però, cal entendre per «rural» només «camperol»? Que els camperols eren la base essencial del moviment ho confirma, *grosso modo*, un simple cop d'ull a la llista: dels 503 individus inscrits, 227 són considerats *labradores*, i 73 són *jornaleros* que en la immensa major part devien ésser també camperols.¹⁵ De tota manera, ja es veu també que el predomini dels camperols estrictes no és absolut: és a dir, que en parlar del caràcter «rural» del moviment cal tenir en compte la complexitat implicada per aquest adjectiu.

Mirant les coses d'una mica més a prop, les localitats que apareixen a la llista com havent aportat les més altes xifres d'insurrectes són també les més grans del territori: Solsona (115 homes), Cervera (63 homes) i Cardona (57 homes), tot plegat 235 homes, gairebé la meitat del total. Si hi afegim alguns altres pobles grossos, que proporcionaren grups compactes, de més de 20 homes, com Oliana (34), Riner (24), Agramunt (23), tenim un total de 337 homes. És a dir, que una part molt important dels insurrectes procedia de les poblacions grans, i que el moviment s'articulà entorn dels contingents aportats per aquestes. Ara bé, és precisament en aquests contingents

---

15 El criteri amb què van posar l'etiqueta «*labrador*» o «*jornalero*» sembla ésser diferent segons les localitats. Apareixen molts «*jornaleros*» en poblets on només poden ésser camperols (sense terres, suposem); però, per altra banda, la designació de «*labrador*» no es reserva pas per a una condició social més elevada (a La Vallldan hi trobem un «*labrador*» que és qualificat de «*pobre de solemnidad*»), ni als propietaris (ni tan sols petits propietaris: de molts d'ells es diu taxativament que «*no tienen otro medio para subsistir que el de su trabajo*», o que «*no tiene bienes, pero puede subsistir ayudado de su trabajo*»).

on la diversitat professional era més gran: a Cardona, 34 entre els 57 encartats apareixen netament caracteritzats com a artesans; a Cervera, 18 sobre els 63, i a Solsona, 44 sobre 115. En un cas, el de Sant Llorenç de Morunys, tots set inscrits són teixidors. Aquestes xifres posen en relleu la importància de la participació d'elements no estrictament camperols en la guerra dels *malcontents*: sembla, doncs, que l'artesanat d'aquestes zones rurals participava de les mateixes preses de posició polítiques (si és que es pot qualificar d'estrictament «política» una actitud d'adhesió a tot allò que significava la reacció absolutista: però això ja és tot un altre problema...) de la massa camperola, de la majoria de la població, en definitiva. Dels 160 homes clarament designats com a artesans en tota la llista, els més nombrosos són els teixidors (42), els espardenyers (23) i els ganiveters (21), però hi ha representants de tots els oficis: ferrers, vidriers, fusters, sabaters, barbers, cistellers, paraires, etc.

Allà on la uniformitat sembla ésser gairebé completa és en la condició social dels insurrectes; tot i que cal tenir en compte que a la llista hi falten la major part dels oficials i caps del moviment (almenys els que figuren, en nombre de 21, en una relació a part, perquè havien estat enviats a Tarragona el 20 d'octubre de 1827), la preponderància del poble treballador és absoluta i la major part de les «Observaciones» són del gènere: «no tiene otros medios para subsistir que el de su trabajo», «sus medios de subsistencia son escasos», «no tiene bienes, pero puede subsistir ayudado de su trabajo», o, senzillament «no tiene medios para subsistir». Més significatiu encara serà fer la magra ressenya dels que semblen ésser benestants: sis *hacendados*, quatre *estudiantes*, tres *negociantes* (i encara caldria saber què vol dir ben bé això), un capellà cap de rebels, i un veterinari també cap de partida. Amb tot això al davant trobem versemblant el que un anònim testimoni de la insurrecció escrivia a Manresa, anys després: «... En tanto es verdad que el pueblo ibero ama la libertad y la igualdad; como que en la rebelión de 1872, víase á los mismos partidarios del fanatismo que le componían los más miserables proletarios, que a la vez que proclamaban un rey absoluto, echaban en cara a las clases superiores, su predominio, y sus ventajas. No más distincions decían, todos somos iguales, fuera los usurpadores de nuestros derechos. I en

efecto todos se afanaban por los empleos, y condecoraciones». ¹⁶ La nostra anàlisi ve doncs a confirmar d'altres testimonis sobre l'activa participació popular en l'agitació absolutista.

Seguint el desenvolupament factual de la guerra dels *malcontents*, es té la impressió que un factor decisiu per a la seva amplitud va ésser la incorporació massiva al moviment insurreccional, a partir de juliol de 1827, de molts Cossos de Voluntaris Reialistes. Aquesta milícia, que havia estat constituïda amb els guerrillers reialistes del Trienni, o amb elements d'un reialisme aferrissat, havia estat ja l'objecte d'apassionada polèmica entre el reialisme «moderat» i el partit «apostòlic»: la confiança que aquests hi tenien fou justificada pel comportament de la majoria d'unitats de Voluntaris Reialistes, que de teòrics auxiliars del govern esdevingueren un dels pilars fonamentals de la insurrecció. En alguns corregiments, com el de Tarragona, sembla que foren l'element determinant en l'evolució del conflicte. A Cervera no sembla pas que les coses anessin d'una altra manera. Dels 503 encartats que coneixem, *més de la meitat*, 310, eren Voluntaris Reialistes; i no solament hi participaren individualment, sinó que alguns indicis fan suposar que sovint llurs unitats eren la infraestructura original de les partides de *malcontents* (no cal dir que d'ells procedia la major part de l'armament). Malauradament, no tenim relacions dels cossos locals de Voluntaris Reialistes que puguem confrontar amb les llistes de *malcontents*; però si hi mirem les localitats on entre els inscrits hi ha una preponderància neta de Voluntaris, podrem fer-nos una idea de fins a quin punt el reclutament s'organitza a partir de les mateixes unitats de Voluntaris Reialistes: a Anglesola, 9 sobre els 10 encartats són Voluntaris Reialistes; a Biosca, 15 sobre 18; a Cardona, 41 sobre 57; a Sisquer i Montcalb, 6 sobre 7; a Cervera, 28 sobre 63; a Copons, 10 sobre 11; a Riner, 23 sobre 24; a Solsona, 109 sobre 115 (i els altres sis eren mossos d'esquadra); a Oliana, 28 sobre 34; a Peramola, 21 sobre 21; a la Salsa i a Ogern, 6 sobre 7. La cosa no pot ésser més clara: el nervi de l'alçament, al corregiment de Cervera, foren els Cossos de Voluntaris Reialistes preexistents, i no solament perquè ells enquadraven ja els elements més disponibles per a aquestes aventures, sinó també

16 «Estado de Cataluña al tomar Mina su mando», manuscrit, dins la carpeta *Aixecaments de 1827*, a Manresa, Arxiu Històric de la Ciutat.

perquè d'una manera organitzada (però a quin nivell?) foren mobilitzats contra l'equip governamental. Vegeu per exemple el que ens diu la relació d'un dels inscrits a Oliana: «*Salió el día notado en su respectivo lugar por orden del Com. de V. R. de Solsona, a cuyo Batallón estaban agregados él y los demás de esta relación*». I per a adonar-se del caràcter organitzat que tenien els desplaçaments de cossos de Voluntaris Reialistes, i de l'evident connivència de llurs autoritats, només cal llegir el que escriuen al marge de la relació dels de Solsona: «... *durante las últimas ocurrencias a sol-licitud del titulado Comandante del Bloqueo de Cardona D. José Bosoms, éste les mandó pasar allí dos compañías lo que verificaron más por temor que por otra cosa el día 12 Set. último, retirándose al cabo de 15 días...*». Deixant de banda l'evident afany de descàrrec, l'actitud dels caps dels Voluntaris Reialistes en aquest corregiment concorda del tot amb el que sabem de la dels de Manresa, de Vic o de Tarragona.

En definitiva, de tot plegat, se'n poden treure algunes orientacions per a recerques més aprofundides i més generals:

- 1) cal no negligir la realitat, sovint molt tangible, de l'activitat conspirativa dels «apostòlics», freqüentment parapetats en el mateix aparell estatal, o en estructures d'abast nacional com l'eclesiàstica, element indispensable per a explicar-se les formes i la magnitud de l'agitació absolutista;
- 2) és evident l'existència d'un profund descontentament camperol, i d'un malestar social generalitzat, almenys en les regions rurals que, havent fet crisi la vella organització econòmico-social, veien trontollar el seu gènere de vida i esfondrar-se els seus horitzons ideològics, sense tenir amb què substituir-ho. Només això pot explicar la sorprenent capacitat de mobilització de les poblacions a favor de la causa reialista.

NOTES ENTORN DE LA FIGURA DE JAUME «EL BARBUT»*

«Bandolers i lladres de camí ral preocupen la policia, però haurien de preocupar també l'historiador», diu E. J. Hobsbawm al principi d'un capítol del seu llibre *Primitive Rebels*.¹ I dins de la problemàtica del «bandolerisme social» que s'hi suggereix, poques figures poden interessar més l'historiador que la del crevillentí Jaume Alfonso, àlies «El Barbut»: la presentació d'unes notícies inèdites sobre la seva actitud davant la revolució del 1820 em servirà de pretext per a exposar unes consideracions sobre el significat del personatge i del seu mite, i per a aventurar una interpretació de la seva connexió amb l'agitada vida política espanyola del primer terç del segle XIX.

Personatge característic del món —real o/i ideal— camperol tradicional és el del proscrit, que, perseguit per les autoritats estatals i l'oligarquia local com a malfactor, és en canvi considerat per la gent com un heroi, digne de ser ajudat i admirat —aquesta especial relació amb la població és el que dóna interès al «bandolerisme social», i el diferencia d'altres formes de delinqüència—. La universalitat i la sorprenent uniformitat que caracteritzen el fenomen, cal relacionar-les amb la similitud de les tensions que pateixen totes les societats que, havent superat l'estadi tribal —on l'estratificació interna és mínima—, no han atès encara plenament el capitalista. El bandolerisme sol constituir-hi un problema endèmic a les zones rurals, virtualment epidèmic així que trontolla el penós equilibri

---

* Publicat per primera vegada a *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, vol. IV, València, Universidad de Valencia, 1974, pp. 295-305.

1 El llibre té traducció castellana: *Rebeldes Primitivos. Estudio sobre las formas arcaicas de los movimientos sociales en los siglos XIX y XX*, Esplugues de Llobregat, Ariel, 1968. El capítol esmentat és el II: «El bandolero social» (pp. 27-47).

consuetudinari, sia per la periòdica escomesa de guerres, males collites i accidents d'aquesta mena, sia per l'acció irreversible d'agents disgregants de l'antiga organització social —com passa, per exemple, amb la irrupció del capitalisme al sector agrícola tradicional—.

En aquesta perspectiva, pot considerar-se que el bandoler encarna una certa forma de protesta davant la deterioració de la condició camperola o davant les amenaces de destrucció de la forma de vida tradicional. Però és una protesta plantejada en termes individuals, que només busca solucions individuals —en definitiva, marginals— a la situació que l'ha originada. En aquest sentit, el bandoler no representa l'avantguarda de la revolta popular —com alguns corrents romàntics i anarquistes han tendit a imaginar—, sinó que més aviat expressa la impotència de les masses per a comprendre i capgirar els mecanismes socials que les oprimeixen. De fet, les «epidèmies» de bandolerisme són només símptomes delators de situacions de crisi a les societats esmentades, i testimoniats de la indefensió ideològica i política amb què les masses populars hi han de fer cara.²

L'Espanya del primer terç del segle XIX estigué sotmesa a tensions i crisis alhora de caràcter conjuntural i, diguem-ne, estructural; no és sorprenent, doncs, la ben documentada proliferació de bandits de tota mena durant aquests anys i d'un cap a l'altre de la Península.³ S'hi poden exemplificar els tres tipus fonamentals a què segons Hobsbawm són reductibles les diverses manifestacions del bandolerisme: el *noble robber*, «bandoler generós» que, com el llegendari Robin Hood, no mata si no és en legítima defensa, i que roba als rics per a donar als pobres; el bandit «venjador», cruel, alhora temut i admirat pel poble; i el que encarnen els *haiduks* balcànics, bandes que, sense caracteritzar-se per uns comportaments positius segons la mentalitat popular, són de tota manera tolerades i fins i tot admirades en la mesura en què llurs víctimes solen ser els enemics

---

2 Per a aquests plantejaments, vegeu el capítol mencionat a la nota anterior i, sobretot, el treball que els desenvolupa, també d'E. J. Hobsbawm, *Bandits*, Londres, Weidenfeld and Nicolson, 1969.

3 Per a la repressió del bandolerisme a València durant el període 1814-1820, pot veure's el primer tom de L. Minguet y Albors, *El general Elío y su tiempo. Memoria de los sucesos políticos y militares de España*, 2 t., València, Biblioteca del Diario de Valencia, 1823.

i els opressors tradicionals (la llarga dominació turca als Balcans explica la cristallització d'aquest tipus).

L'aplicació sistemàtica d'aquesta tipologia —amb tots els matisos que calguin— potser introduiria una mica d'ordre en el tractament historiogràfic del bandolerisme espanyol de principis del segle XIX, i permetria de centrar la discussió sobre el seu significat, i les seves implicacions més generals.⁴

Jaume Alfonso, nascut el 1783 a Crevillent en una pobra família de jornalers,⁵ encaixa bé amb la imatge del «bandoler generós» (el *noble robber*), sintetitzada en nou punts característics per Hobsbawm a partir de la confrontació de biografies típiques, que van des de les llegendàries de Robin Hood fins a la de Salvatore Giuliano, passant per Jesse James.⁶ Sense cap pretensió d'originalitat, i sobre la base d'algunes de les coses escrites sobre Jaume Alfonso, miraré d'il·lustrar la seva adequació a aquells nou punts i, per tant, la pertinència d'aquesta tipologia i de la problemàtica en funció de la qual ha estat elaborada. És clar, però, que convindria plantejar-se la necessitat d'un estudi que aprofités millor els materials disponibles i els ampliés i depurés amb noves recerques (orientades tant cap a una més exacta coneixença de les activitats *reals* del «Barbut», com cap a l'estudi de la llegenda que s'ha anat teixint entorn d'ell).

Primer. —El «bon bandoler» no ha començat a viure al marge de la llei per haver comès un vertader crim, sinó després d'haver fet alguna cosa que l'opinió popular no troba delictiva, però que és punible als ulls de l'Estat o de l'oligarquia local. Les versions que conec sobre la ruptura de Jaume Alfonso amb la legalitat insisteixen en la seva no-culpabilitat, en el seu caràcter «honrat» —que no pot enterbolir la interferència d'una fatalitat—. Jaume hagué de refugiar-se a la

4 Per a més detalls sobre aquesta tipologia, cal veure els capítols que E. J. Hobsbawm dedica a cada tipus, a *Bandits*, pp. 34-71.

5 La partida de baptisme —on s'especifica la condició de jornal del pare de Jaume Alfonso—, l'ha publicada F. Hernández Girbal a la p. 133 del seu llibre *Bandidos célebres españoles (en la historia y en la leyenda)*, «Primera serie», Madrid, ed. Lira, 1968. Es tracta d'una obra molt irregular; la seva gran riquesa de notícies té la contrapartida d'una inquietant absència de referències la majoria de vegades.

6 Hobsbawm, *Bandits*, pp. 34-49.

muntanya, segons una versió, per a no ser castigat per una mort que havia fet en legítima defensa.⁷ En dues altres versions, l'amor filial del bandit, i la incomprensió o la insolència de les autoritats, ocupen el lloc central: segons l'una, Jaume desertà de l'exèrcit en ser-li negat un permís per a anar a veure la seva mare moribunda;⁸ segons l'altra, Jaume, exasperat, ferí de mort un funcionari municipal que el maltractà quan demanava que traguessin de la presó la seva mare, tancada per insolvència, i desesperada perquè era diumenge i no podia oir missa.⁹

Aquesta primera ruptura, cal situar-la, segons sembla, a l'any 1806; Jaume s'integrà aleshores a la partida de lladres de camí ral que manaven els tres germans anomenats «Muxicas», els quals acabà suplantant el 1808. El desgavell de la guerra de la Independència li permeté de consolidar la partida i envernissar políticament la seva activitat habitual participant en algunes accions contra les tropes napoleòniques. Gràcies a això, el seu expedient fou sobresegut per les autoritats espanyoles quan al juliol de 1813, en evacuar els francesos el País Valencià, dissolgué la partida i tornà a establir-se a Crevillent. Però ja el 1815 trobem una nova ruptura amb la legalitat: l'hisendat a qui pertanyien els camps que l'ex-bandoler-guerriller conreava li n'apujà l'arrendament i, a més, l'insultà, tractant-lo de lladre. Jaume, en una justificada venjança, reuní els seus antics companys per atracar els carros que traginaven els fruits i els diners de les rendes que aquell mal amo havia exigit als seus colons.¹⁰ Aleshores comença el segon cicle de la carrera de Jaume «el Barbut», el més brillant, i al que es refereixen la majoria d'anècdotes que d'ell s'expliquen.

Segon. –El «bon bandoler» és un autèntic agent de la justícia, no de la justícia «oficial», sovint ridiculitzada per ell, sinó d'una vaga

7 Hernández Girbal, *Bandidos célebres*, p. 135

8 *Ibid.*, p. 135.

9 Fernando Garrido, *Escenas de la vida de Jaime el Barbudo*, treball inclòs a les pp. 130-188 del primer tom de les seves *Obras escogidas*, 2 t. Barcelona, Salvador Manero, 1859-1860. Es tracta d'una narració novel·lada, encara que l'autor assegura que les anècdotes que ell publica «*las hemos obtenido, ó de testigos presenciales, ó de personas que vivieron en su tiempo y en el país teatro de sus fechorías*» (p. 132). La versió de la ruptura amb la legalitat, a les pp. 130-131.

10 Segueixo la versió d'Hernández Girbal, *op. cit.*, pp. 145-146.

justícia «natural» a què és molt sensible la mentalitat popular. Una aurèola quixotesca envoltà ben aviat la figura del «Barbut»: vuit anys després de la seva mort ja es publicava una novel·la¹¹ on apareixia dedicat només a ajudar desinteressadament un jove de l'aristocràcia murciana a casar-se amb la seva enamorada, que la família d'aquesta volia lliurar a un pretendent ric, covard, intrigant... I el comte de Carnarvon sentí explicar a la comarca d'Oriola que quan una parella d'enamorats pobres no podia casar-se per falta de diners, el bandoler els ho arreglava regalant a la núvia la dot necessària.¹² Altres vegades «el Barbut» ens és presentat en una activitat reparadora més prosaica però no menys justa: obligant per exemple un recaptador d'impostos a tornar als veïns d'un poble les contribucions, naturalment excessives, que acabava d'exigir-los.¹³

Tercer. –Els Robin Hood de totes les èpoques i de tots els països roben als rics per a donar als pobres. De fet, no pot dir-se que siguin uns conscients «anivelladors»: llur conducta és natural, gairebé obligada. A les societats on apareixen, només els rics són víctimes que valen la pena, mentre que poca cosa pot prendre's a la resta —la immensa majoria— de la població. Quant a allò de donar als pobres, cal tenir en compte dues coses: que la complicitat de la població, indispensable per a eludir l'aparell repressiu, és recomanable estimular-la, i a vegades necessari comprar-la; i que segons els criteris de prestigi precapitalistes, un home manifesta el seu èxit i el seu enlairament social, no sols amb una certa ostentació vestint i menjant, sinó també mostrant-se generós, i malgastador si convé. Són ben típiques d'això anècdotes com les que ens presenten «el Barbut»

11 [G. Pérez de Miranda], *Jaime el Barbudo ó sea la Sierra de Clevillente. Novela*, Barcelona, Impta. d'A. Bergnes, 1832. «Gregorio Pérez de Miranda» és el pseudònim de Ramon López Soler, membre de la barcelonina *Sociedad Filosófica* i redactor junt amb Aribau d'*El Europeo*, gran admirador de Walter Scott i un dels introductors de l'esperit romàntic a Catalunya. Segurament s'interessà pel tema de Jaume «el Barbut» durant la seva estada a València, de 1823 a 1832 (segons A. Elías de Molins, *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes*, t. II. Barcelona, Impta. de Calzada, 1895, pp. 40-41).

12 Carnarvon, conde de, *Viajes por la Península Ibérica*, Madrid, Taurus, 1967. (Es tracta només d'una selecció, a cura de Jesús Pardo). L'anècdota referida és a la p. 102.

13 F. Garrido, *op. cit.*, pp. 160-161.

regalant la meitat del producte d'un atracament a uns cecs que troba demanant almoina pel camí, o matant el ruc miserable d'un pobre llaurador i donant a aquest diners per a comprar un parell de bones bèsties.¹⁴

Quart. –El «bon bandoler», respectuós amb l'esmentada justícia «natural», no mata si no és en legítima defensa o justa venjança. I al pròleg de la novel·la a què abans m'he referit, se'ns diu que «*no hubo ladrón tan enemigo como el Barbudo de insultar á los transeuntes, ni de verter la sangre de los que caían en sus manos*».¹⁵ La seva rebel·lió contra l'autoritat dels «Muxicas» és precisament justificada per aquest horror del «Barbut» a les violències inútils i a l'efusió de sang.¹⁶

Cinquè. –Malgrat la ruptura amb la legalitat, el «bon bandoler» no trenca mai amb la comunitat dels seus, amb el seu poble —del qual no sol allunyar-se gaire—. Sempre pot tornar-hi, i amb tota dignitat, ja que és una persona honrada. Prova esclatant d'això en el cas del «Barbut» és el seu matrimoni el 1810 a l'església de Crevillent i amb una veïna del poble;¹⁷ també s'explica que, un cop, els crevillentins, per a protegir-lo dels minyons que el capità general havia enviat a perseguir-lo, l'amaguessin a la mateixa presó del poble!¹⁸ I, com hem vist, en ser sobresegut el seu expedient, pogué tornar a viure-hi tranquil·lament.

Sisè. –El «bon bandoler», consegüentment amb tot l'anterior, és admirat, ajudat i defensat per la seva gent, pels habitants de la seva comarca i del seu poble. A les seves notes de viatge, Carnarvon subratllà que el respecte i l'entusiasme que envers ell sentia la gent del poble era comparable al que un *highlander* escocès podia sentir pel cap del seu clan.¹⁹ El «bon bandoler» no solament no trenca amb la comunitat, sinó que n'esdevé una mena de cap natural.

14 Hernández Girbal, *op. cit.*, p. 175.

15 Pérez de Miranda, *op. cit.*, p. 7.

16 Hernández Girbal, *op. cit.*, p. 136.

17 La partida del segon matrimoni de Jaume «el Barbut» —que era vidu d'un primer casament, celebrat el 1803—, la publica Hernández Girbal, *op. cit.*, pp. 137-138.

18 Segons Hernández Girbal, *op. cit.*, p. 153, «*así lo aseguró años después un eclesiástico muy respetable de aquella ciudad*».

19 Carnarvon, *op. cit.*, p. 101.

Setè. –El «bon bandoler» mor sempre víctima de l'engany i la traïció: aquest fou, com veurem, el cas del «Barbut».

Vuitè. –El «bon bandoler» és de fet invisible als seus enemics, i invulnerable. Les llegendes sobre la invisibilitat vénen a ser l'expressió simbòlica del fet que, essent indistingible d'un home del poble, i no gosant cap d'aquests denunciar-lo, pot passejar-se per on vulgui sense ser reconegut pels seus enemics, agents de l'autoritat, rics propietaris i comerciants, sovint forasters o estranys a la comunitat de què el bandoler forma part: és la situació del «Barbut» a la fira d'Elx el 1821, assistint a missa, passejant-se per les parades i barrejant-se amb els comerciants i els soldats, per atracar-los poc després a la carretera.²⁰ D'altra banda, els seus innumbrables confidentes i còmplices li permeten de saber-ho tot com si fos present a tot arreu: d'aquí vénen les llegendes sobre la ubiqüitat, do que també era atribuït a Jaume «el Barbut».²¹ Quant a la invulnerabilitat, sembla ser tant un resultat de la llegendària valentia del bandoler, com el fruit d'una especial protecció del cel. Un matí, «el Barbut», distret perquè estava resant devotament el rosari, fou sorprès per un grup de soldats. Jaume començà a fugir mentre disparaven els primers trets, però un barranc profund li tallava el pas: aclucant els ulls i encomanant-se a la Mare de Déu, saltà i arribà al fons miraculosament indemne i havent burlat els seus perseguidors.²²

Novè. –Essent fonamentalment just, el «bon bandoler» s'ho ha de veure reconegut un dia per la font natural de justícia en aquest món, el rei —ben diferenciat dels seus agents, sovint odiosos i injusts—. Un coronament normal de la carrera de bandoler és la seva conversió en agent de la justícia reial: serà, com veurem, el cas de Jaume «el Barbut» el 1823. De fet, aquest és un procés normal en un estat feble, obligat a pactar amb nuclis locals de força armada com els que constitueixen les partides de bandolers sòlidament implantades.

Tots aquests punts ajuden a mesurar l'autèntica dimensió política i social del «bon bandoler», de Jaume «el Barbut» en aquest cas: és, efectivament, un rebel que no accepta de forma passiva la sobredosi

20 Hernández Girbal, *op. cit.*, pp. 171-172.

21 Carnarvon, *op. cit.*, p. 103.

22 Hernández Girbal, *op. cit.*, pp. 158.

d'opressió —sovint ni la dosi «normal»— que per a les masses populars impliquen els períodes de crisi. Però, malgrat aquesta «heterodòxia» del seu comportament, no pot ser considerat en absolut un element subversiu: no solament perquè, a diferència del malfactor vulgar, procura ajustar la seva conducta a un patró moral respectable en opinió de la col·lectivitat, sinó també perquè no discuteix els valors ideològics i polítics que informen l'organització social existent. La religiositat del «Barbut», el seu afectat respecte envers la jerarquia eclesiàstica,²³ i la seva disposició a col·laborar amb la bona monarquia un cop el bon rei ha indultat el bon súbdit, il·lustren aquesta ambigua significació del personatge. És indiferent que aquesta actitud sigui sincera o simulada per part del bandoler: l'important és que es vegi impulsat a ajustar la seva conducta a aquest model, i sobretot que amb aquests elements, i accentuant-los, s'elabori tot un mite que troba un profund ressò entre les masses populars —relacionable amb llur immaduresa per a concebre un projecte revolucionari que ofereixi una solució real, col·lectiva, a l'opressió que pateixen.

Sembla, doncs, natural l'adhesió de Jaume «el Barbut» a la causa reialista durant el Trienni Constitucional, adhesió que totes les versions que conec de la vida del «Barbut» donen com a pràcticament immediata, i espontània. En realitat, les coses són una mica més complicades.

A l'Arxiu Històric Nacional de Madrid hi ha una exposició de Jaume «el Barbut», datada a la serra de la Pila (Múrcia) el 23 de maig del 1820 i adreçada al ministre de Gràcia i Justícia, en la qual demana l'indult reial «*en albricias de las nuevas Instituciones que felizmente acaban de restablecerse*». Jaume Alfonso, que fa escriure —la cal·ligrafia és pèssima, però el text és de tota manera inversemblant per a ser d'un bandoler— en nom propi i de cinc companys, puntualitza que no demana l'indult per por, sinó per penediment i sobretot pel desig de ser útil a la nació i de gaudir de la felicitat «*que preven van á prepararla tantos dignos Hombres escogidos por ella para que reunidos en Cortes, traten de reponerla en el brillante lugar que en otros tiempos ocupó en*

23 Sobre això, vegeu el seu encontre amb el bisbe d'Oriola el 1817, a Hernández Girbal, *op. cit.*, pp. 154-155. I López Soler (Pérez de Miranda), *op. cit.*, p. 17, posa a la narració una nota on assegura que «el Barbut» «*respetó al estado eclesiástico, aunque muchas veces no dejaba de despojar á sus individuos*».

la Europa». Però el que és més significatiu és potser l'èmfasi amb què s'atribueix els trets més característics del «bon bandoler», honrat en definitiva; declara que no és el primer cop que demana l'indult, i que

*tiempo há que está tratando de reconciliación con sus Hermanos, con aquellos mismos á quienes ha privado de sus intereses (pero sin otra vexacion ni mal trato), mientras que no podia adquirir la subsistencia con su trabajo é industria: pero no pierda V.E. de vista, le ruega, la atendible circunstancia de que jamas ha robado al Pobre, antes bien le ha socorrido con lo que tomaba de los que no lo eran.*²⁴

El 24 d'agost, Jaume repetia la seva demanda i es planyia de no haver rebut encara contestació; el ministeri, mentrestant, consultava a les Audiències de Granada —que informava de causes pendents contra «el Barbut», entre elles una per dos assassinats— i de València, la qual el 9 de novembre comunicava que era un criminal, condemnat a mort en contumàcia i que no li semblava convenient indultar-lo. El cap polític de Múrcia, en canvi, escrivia el 29 de novembre recomanant l'indult, si més no, deia, perquè amb la seva extraordinària habilitat i «*el favor que le prestan aquellos habitantes y tal vez los Ayuntamientos*», «el Barbut» seguiria burlant les autoritats si es decidia la repressió en lloc del perdó.²⁵ Sembla que prevalgué, però, l'opinió de l'Audiència de València, o almenys van anar passant els mesos sense que Jaume «el Barbut» rebés l'indult.

Mentrestant, la situació política i social del país havia anat canviant, i no pas en el sentit que els liberals haurien desitjat. La relaxació de la pressió tributària durant el primer any econòmic (del juliol del 1820 al del 1821) del Trienni Constitucional havia garantit al nou govern almenys la neutralitat momentània de les masses rurals; aquestes, però, conservaven una «consciència política» impregnada dels valors i dels conceptes imposats per llur submissió secular als aparells ideològics de l'Estat d'Antic Règim. I la transcendència política d'aquesta situació de fet ens la il·lustra el diputat valencià Felip Navarro en declarar el 9 de març del 1821 davant les Corts que

24 AHN: *Consejos*, sèrie *Sucesos Políticos. Ladrones 1821-1885*, lligall 49.579.

25 *Ibid.*

acababa de presenciar en el tiempo que había estado en su provincia, que los pueblos de señoría, que parecía debían tener declarada una guerra atroz al despotismo, estaban suspirando por él: cosa á la verdad inconcebible, y que sin duda dimanaba del extravío de la opinión pública,

el qual havia arribat a l'extrem

que en muchos pueblos de las montañas de Albaida eran conocidos los diputados de Cortes con el nombre de enemigos de esta religión sacrosanta [la catòlica, clar]. En otros se les daba el título de hereges, y en otros se sostenía que estaban excomulgados; razon por que nadie podía tener comunicaci3n con ellos.²⁶

El règim constitucional només podia trencar el seu aïllament i contrarestar aquesta temible pressió ideològica dels seus adversaris sobre les masses rurals posant en marxa un programa de transformacions socials en el qual aquelles reconeguessin llurs propis interessos. La primavera del 1821 s'inicià de forma prometedora en aquest sentit: però la llei de senyorius aprovada per les Corts, i molt favorable als pobles, no pogué entrar en vigor a falta de la sanció reial, i d'altra banda, la venda de béns nacionals, que aleshores començava a adquirir intensitat, distava molt de ser un factor vinculador de la pagesia al nou règim, tal com s'estava duent a la pràctica. La reducció del delme a la meitat, en el context del nou esquema tributari per a l'any econòmic 1821-1822 —que sobreestimava el grau d'obertura a una economia de mercat de l'agricultura espanyola—, significà de fet un agreujament de les dificultats dels camperols pobres a l'hora de pagar unes contribucions que altra vegada havien assolit nivells comparables als del període 1817-1820.²⁷ Tot aquest plantejament és

26 Resum de la sessió de les Corts del 9-III-1821 publicat a *Gaceta de Madrid* (10-III-1821), p. 321.

27 Sobre la problemàtica general del Trienni Constitucional, la millor visió de conjunt és la de M. Artola, *La España de Fernando VII*, t. XXVI de la *Historia de España*, dirigida per Menéndez Pidal, Madrid, Espasa-Calpe, 1968. Sobre les qüestions esbossades aquí, algunes referències als apartats «El problema agrario y el régimen señorial», i «Hacienda. Deuda pública y reforma de regulares», a les pp. 741 ss.

massa esquemàtic, i, a més, caldria matisar-lo regionalment; però em sembla que no m'equivoco dient que, en general, a mitjan 1821, el règim constitucional no semblava oferir a les masses rurals uns concrets avantatges que els interessessin en la seva consolidació. En aquestes condicions, els ressorts ideològics havien de funcionar amb la màxima efectivitat.

A les comarques meridionals del País Valencià eren manipulats amb decisió des de feia mesos: la diòcesi d'Oriola havia constituït un focus precoç d'agitació absolutista, i el seu bisbe Simón López fou peoner de l'oposició eclesiàstica al règim constitucional —i per això el govern va desterrar-lo d'Espanya, ja a l'agost del 1820—. ²⁸

Almenys des del mes de març del 1821 —durant la Quaresma, època en què l'exacerbació del sentiment religiós augmentava la receptivitat davant les pressions ideològiques de procedència eclesiàstica—, quan l'església de Santa Justa d'Oriola era teatre d'aldarulls de signe anticonstitucional i als afores de la mateixa localitat es registrava «*el alzamiento público de varias personas*» ²⁹ contra el règim, Jaume «el Barbut» incrementava espectacularment els efectius de la seva partida a la serra de Crevillent ³⁰ i «polititzava» les seves activitats. Des d'ara, a més de les habituals i indispensables, es presentaria sovint als poblets —i el 1822 a poblacions relativament importants— per enderrocar-hi la làpida que a la plaça major simbolitzava la vigència de la Constitució i per exigir contribucions especials als veïns titllats de liberals —de fet, les seves víctimes devien ser sovint les mateixes d'abans: la minúscula base social del liberalisme al camp solia estar constituïda per camperols benestants que comercialitzaven llur producció, comerciants, etc.—. ³¹

28 La majoria de texts oficials sobre el «cas» Simón López poden trobar-se a les pp. 163 ss del tom V de la *Colección Eclesiástica Española*, 14 t. Madrid, 1823-1824.

29 «Suplemento» a *Gaceta de Madrid* (14-IV-1821), p. 511.

30 Notícia datada a Novelda el 22 de març i publicada al *Diario Constitucional* de Barcelona del 9-IV-1821.

31 Al País Valencià les coses no devien ser gaire diferents de Catalunya, i més concretament del Camp de Tarragona, on el 1824 consideraven liberal —«negre»— «*cualquiera que se le conoce un duro*» (d'un anònim adreçat al Capità General i que es troba a l'arxiu de les Esquadres de Valls; referència que dec a Núria Sales).

La col·lusió no resultava gens sorprenent. Per part dels dirigents contrarevolucionaris —personatges com, per exemple, alguns membres del capítol d'Oriola—,³² era necessària la col·laboració d'«experts» per a promoure accions insurreccionals a les zones rurals: sovint els personatges mobilitzats tenien un historial molt més sinuós que el de Jaume «el Barbut».³³ D'altra banda, no podien ser col·laboradors perillosos: el bandoler, tot i essent un rebel, no amenaçava de fet ni d'intenció els fonaments de la societat d'Antic Règim. I, per damunt de tot, l'enorme audiència popular de què gaudia un home com Jaume Alfonso significava molt per a la causa a què donés la seva adhesió.

Per part del «Barbut», encara era més normal. Estant ja fora de la legalitat, no perdia res combatent al costat de l'oposició, i per contra, podia obtenir garanties d'un indult en cas d'un eventual capgirament polític, que, certament, semblava probable, donada la situació internacional i també l'amplitud de l'hostilitat popular envers el nou règim visible ja des de 1821. Aquesta hostilitat, «el Barbut», pròxim com estava a les preocupacions de la gent del poble, devia compartir-la: ¿per què no podia ser partidari sincer d'una causa que s'identificava amb la defensa de la religió, del bon rei presoner dels mals ministres, i, globalment, amb la lluita per —com diria un insurgent català de 1822— «arreglà las cosas y posà la ley com antes»?³⁴ Era, fins a cert punt, l'opció més coherent amb el seu paper de «bon bandoler» tradicional.

No tinc elements ni tan sols per esbossar una història del moviment reialista en aquestes comarques meridionals del País Valencià i en les terres murcianes veïnes: encara que sembla clara l'oposició decidida de la major part de la població davant els constitucionals, sobretot

32 Segons el diputat Rico, quan el 1822 Jaume «el Barbut» es presentà a Oriola «á derribar la lápida, entró diciendo Viva el Rey y viva el canónigo tab»; la majoria dels canonges —sempre segons Rico— estaven compromesos amb el moviment insurreccional. Resum de la sessió de les Corts del 25-V-1822 publicat a *Gaceta de Madrid* (26-V-1822), p. 805.

33 A Catalunya, per exemple, Tomàs Costa, àlies «el Misses», que a més de bandoler era antic col·laborador dels francesos durant la guerra de la Independència. Sobre això, tinc en curs d'elaboració una tesi doctoral sobre els alçaments reialistes a Catalunya durant el Trienni Constitucional.

34 *Diario de Barcelona* (17-VII-1822), p. 1.911.

en el cas dels veïns d'Oriola,³⁵ no hi cristal·litzà en insurreccions generals del tipus de les registrades el 1822 a Catalunya i a Navarra o, al mateix País Valencià, al Maestrat. L'activitat de Jaume «el Barbut», convertit en «guerriller de la fe», no varià substancialment: com sempre, apuntava a «assegurar la inseguretat» dels camins durant la temporada de les fires (que començava el juliol amb la de Petrer i acabava a finals de setembre amb les de Yecla i Villena) i a exigir dels comerciants que hi anaven les taxes pertinents —que, com observà el comte de Carnarvon, mai no eren excessives, conscient com era «el Barbut» que un sistema de rapinya il·limitada acabaria perjudicant-lo—. ³⁶ Tal com havia predit el cap polític de Múrcia, els esforços de les autoritats constitucionals per a capturar-lo fracassaren, com anys enrera havien fracassat els de les autoritats absolutistes, davant la seva coneixença del terreny, la seva perspicàcia i la seva oportunitat per a dispersar la partida quan convenia, i principalment, a causa de la cooperació de la majoria de la població —ara estimulada, a més, pels agents reialistes, pels capellans en primer lloc—. Prova d'aquesta cooperació és que el maig del 1821 els alcaldes d'Asp i de Crevillent foren sancionats per llur negligència a ajudar la tropa i els milicians que participaven a la persecució del «Barbut». ³⁷ Aquest, tot i que en «polititzar-se» havia vist augmentar el nombre dels seus encobridors i dels seus confidents benèvols, no es descuidava de seguir donant motius concrets al reconeixement i al suport populars: per exemple, es feia càrrec regularment de les contribucions d'almenys cinc pobles de la zona muntanyosa on tenia els seus reductes permanents. ³⁸ Cal admetre que tenia un fi instint polític, sobretot tenint en compte que el volum i la natura de les contribucions foren justament una de les contradiccions més agudes entre el règim constitucional i les poblacions rurals.

---

35 Notícies sobre això, a la sessió de les Corts del 25-V-1822, on es discutí l'actitud a prendre davant l'assassinat de dos militars constitucionals pel veïnat d'Oriola; en publicà un resum la *Gaceta de Madrid* (26-V-1822), p. 1.822.

36 Carnarvon, *op. cit.*, p. 104.

37 Hernández Girbal, *op. cit.*, pp. 164-169.

38 Carnarvon, *op. cit.*, p. 100.

Aquestes quatre notícies disperses que he presentat són suficients, em sembla, per a fer veure l'interès d'un estudi a fons del moviment reialista a les comarques d'Elx i d'Oriola —que caldria comparar amb el d'altres zones que no tingueren guerrillers amb una personalitat tan especial com la de Jaume «el Barbut»—. Potser aleshores s'aclariria un episodi obscur de la vida del bandoler, i que, en principi, resulta poc coherent amb la trajectòria de la majoria dels caps de la insurrecció reialista: l'acceptació, per part de Jaume Alfonso i de 17 companys més, de l'amnistia que el 18 de febrer del 1823, i davant la imminent invasió dels Cent Mil Fills de Sant Lluís, atorgaren les Corts, i de la qual podien beneficiar-se fins i tot els *cabecillas* facciosos.³⁹ La iniciativa tingué poc èxit, per tal com el triomf de la causa absolutista semblava aleshores més pròxim que mai. Tanmateix, tot i que cap de les biografies del «Barbut» que conec no ho esmenta, és segur que el 25 de març es lliurà a les autoritats constitucionals a Jumilla, «*dando pruebas de su arrepentimiento y ofreciendose sacrificarse en beneficio de la Patria, y en defensa de la Constitución*».⁴⁰ Ara, la versió corrent és que, restablert el règim absolut, el comissari regi a València, Adriano, en compliment de les promeses fetes pels reialistes a Alfonso, adreçà al monarca un expedient, avalat pel marquès de Rafal i pel bisbe d'Oriola, en el qual constaven els serveis prestats pel bandoler a la causa reialista i es demanava l'indult dels seus «errors» passats. Concedit l'indult, Jaume es presentà —també a

39 *Colección de los decretos y órdenes generales espedidos por las Cortes*, t. X. Madrid, 1823, pp. 165-166.

40 Ofici del cap polític de la província de Chinchilla datat el 4-IV-1823: especifica que Jaume i altres 8 homes són de Crevillent; un és de Novelda, dos d'Asp, cinc de Monòver i un de Múrcia. Vegeu el lligall esmentat a la nota 23. A la llum d'aquesta informació prenen un nou significat notícies anteriors que, com la que transcriu a continuació, demostren la necessitat d'un estudi més precís del focus reialista d'Oriola i de les seves característiques: «*Se nos asegura que viajando de Orihuela á Madrid un eclesiástico, fué detenido por Jaime Alfonso en la inmediaciones de Jumilla el 28 de abril. En vano hizo ver su estado, sus circunstancias, su carácter: en vano echó mano del artificio de fingirse defensor de la fé. Esto irritó mas al bandido, el cual respondió que no capitulaba con estos estúpidos; que si lo habian querido deshonrar alistándolo en sus hordas, él habia vuelto de su error y tenia á menos degradarse hasta aquel punto*». *Diario de Madrid*, núm. 129 (9-V-1822), p. 476. Tant com mostrar-nos el realisme molt *sui generis* del «Barbut», notícies així posen de relleu una cosa: la negativa del bandoler a admetre que un compromís polític interfereixi la seva activitat fonamental, i prioritària.

Jumilla, justament— i, després de resoldre alguns tràmits judicials, fou nomenat sergent primer d'una força de «policia rural» —la seva banda—: el coronament típic de la carrera de molts «bons bandolers».

Igualment fidel a la imatge del «bon bandoler» és la mort del «Barbut», que ningú no podia vèncer lleialment: a principis del 1824, fou convocat a la presó de Múrcia per a confiar-li, deien, el transport d'uns presos. Jaume s'hi presentà, i ja no en sortiria sinó per a pujar al patíbul, aquell mateix any, i també a Múrcia.⁴¹ Les raons d'aquest final desastrós són poc clares: segons uns, personatges importants de la nova situació, per compte dels quals Jaume havia fet anys enrere feines poc netes i que temien que algun dia els comprometés, volgueren eliminar-lo. Segons altres, es tractaria d'una intriga política d'aquelles tan confuses que caracteritzen el darrer període del regnat de Ferran VII. Esperem que nous materials puguin aclarir la qüestió.

No cal dir —perquè és evident— que el caràcter fragmentari de les notes precedents impedeix qualsevol assaig de generalització sobre el tema de les relacions entre bandolerisme i lluites polítiques a l'Espanya de principis del segle XIX; per a intentar-ho amb garanties, caldria disposar d'un context de referències molt més dens que no el que m'ha servit. En aquest sentit, val la pena d'insistir en la utilitat d'un esforç de recerca —que per la naturalesa de les fonts no podria ser individual— que tingués l'objectiu de mesurar l'efectivitat de la recrudescència del bandolerisme a l'Espanya d'aquests anys, i de veure si —i com— pot ser relacionat amb els trastorns econòmics i polítics que hi tingueren lloc.

Tanmateix, alguna reflexió pot aventurar-se, em sembla, a partir dels fets esmentats aquí. Per a Jaume Alfonso, la vinculació amb el món de la política sembla tenir un caràcter accessori: els esdeveniments polítics són circumstàncies que poden ser aprofitades per a facilitar la seva activitat de bandoler —li oferien, per exemple, col·laboradors benèvols i gratuïts—, i potser fins i tot per legitimar-la —amb una promesa d'indult i de conversió de la banda en una respectable força de policia rural, per exemple—. Aquesta circumstancialitat l'exemplifica bé el fet que l'aliança amb polítics té lloc quan aquests

---

41 Tant Hernández Girbal com Garrido coincideixen en les línies fonamentals d'aquest final de la carrera del «Barbut».

són a l'oposició,⁴² i estan ben disposats a fer promeses i reunir forces a qualsevol preu.

Amb això no vull plantejar el problema —el fals problema, millor— de la sinceritat de l'adhesió del bandoler a una causa política; la seva eventual afecció pels valors que més o menys aquesta encarna no té res en comú amb la vinculació que amb ella pot tenir un polític. Efectivament, el que no pot fer-se és equiparar el realisme de Jaume «el Barbut» al del general Eguía, posem per cas —ni, paral·lelament, el liberalisme de José María «el Tempranillo», al de Torrijos o Espoz y Mina—: són coses diferents. El bandoler, llançat pel desballestament general de la societat espanyola al mig de la contesa política que enfrontava els privilegiats de l'Antic Règim a la burgesia ascendent, era radicalment estrany als seus plantejaments. Hi intervenia, de fet, a partir de concepcions pròpies d'una mentalitat en certa manera «prepolítica»⁴³ —és a dir, que no havia trobat encara un llenguatge específic amb què expressar les seves aspiracions sobre l'organització de la societat, confuses i no clarament relacionades amb objectius com el control de l'aparell de l'Estat, etc.—. En definitiva, l'interès general de l'anàlisi de les opcions «polítiques» de personatges com Jaume «el Barbut» procedeix del fet que simbolitzen força bé alguns aspectes de la problemàtica plantejada per la irrupció —realitzada en general sota la bandera més retrògrada— de les masses rurals espanyoles a la vida política del país durant les grans commocions de principis del segle XIX.

---

42 En aquest sentit, és necessari tenir en compte que el segon del «Barbut», un tal Amorós, era un liberal passat a la il·legalitat després del cop d'estat del 1814, i que, en conseqüència, abandonà la partida el 1820 (Garrido, *op.cit.*, pp. 182-187). Potser això explica la petició d'indult de Jaume Alfonso el 1820: hauria estat un suggeriment d'aquest membre polititzat de la seva partida...

43 Sobre la mentalitat «prepolítica» és interessant l'epíleg de Hobsbawm a *Rebeldes Primitivos*.

RENDA FEUDAL I LLUITA DE CLASSES

**LLUITA DE CLASSES I DESENVOLUPAMENT
DEL CAPITALISME. NOTA SOBRE AGRARIAN
CLASS STRUCTURE AND ECONOMIC
DEVELOPMENT IN PRE-INDUSTRIAL EUROPE
DE ROBERT BRENNER*¹**

Potser aquest col·loqui no és el fòrum adequat per venir-hi amb una comunicació que no aporta res a la història agrària de les Balears, de Catalunya ni del País Valencià, i que per altra banda treu exclusivitat a les transformacions agràries en l'explicació dels orígens i el desenvolupament del capitalisme. Que la presenti ho justifica només el ressò que, almenys en els nostres medis universitaris, ha tingut l'article que comenta.

En l'article en qüestió el professor Brenner impugna la validesa dels models interpretatius de la història econòmica medieval i moderna d'Europa que se centren en l'acció de forces econòmiques «objectives», en particular les originades per fluctuacions demogràfiques i pel creixement del comerç i els mercats (p. 30).² En contradicció amb aquests models, R. Brenner postula que és l'«estructura de classe» la que condiciona les variacions tendencials del volum i la distribució

---

* Publicat a *I Col·loqui d'Història Agrària*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1983, pp. 155-164. Primera versió en anglès: «Class Struggle in Catalonia. A Note on Brenner», *Review*, IV, 2, Fall 1980, pp. 253-265.

1 *Past & Present* núm. 70, febr. 1976. En moments diversos de la redacció m'he beneficiat de crítiques i suggeriments de Miquel Barceló i de Ramon Garrabou. Que consti, però, que en publicar el meu agraïment no vull pas responsabilitzar-los pels defectes ni per la línia general d'argumentació d'aquest text.

2 Les referències com aquesta seran totes a l'article que esmenta el títol. He prescindit tant com he pogut de notes explicatives i de justificacions que no cal especificar, em sembla, en el context d'aquest col·loqui.

del producte social, i que l'establiment, permanència i substitució de les «estructures de classe» és un procés relativament autònom respecte d'aquelles forces econòmiques, impulsat i determinat pels conflictes de classe inherents a cada estructura. És doncs a partir de l'«estructura de classe» de l'Europa medieval que cal explicar les grans fases de la seva història econòmica: la contradictòria articulació dels dos components de l'estructura, el procés de treball (o forces socials de producció) i la relació feudal d'extracció d'excedent és a l'origen de la crisi de productivitat que en el segle XVI assoleix proporcions de crisi de reproducció del sistema. Aquesta conjuntura exacerba el conflicte de classe entre serfs i senyors, un conflicte genèric que emperò, en tenir lloc en contextos històrics específics, condueix a resultats ben diversos: a l'Europa de l'Est es reforça i a la de l'Oest pràcticament se suprimeix la servitud, la peça clau, en la concepció de Brenner, de la relació d'extracció d'excedent pròpia del mode feudal (p. 52).

Aquesta supressió era requisit del desenvolupament capitalista, que tanmateix presenta, dins la mateixa Europa de l'Oest, una molt acusada diversitat de ritmes i modalitats de realització; en el planteig de Brenner, la causa principal n'és la diversitat de la concreció institucional de les lluites de classe en les quals fou liquidada la servitud. Mentre en uns casos, dels quals França és paradigma, hi posava entrebancs, en d'altres, com a Anglaterra, l'abراسió de la relació feudal d'extracció d'excedent es verificà d'una manera que afavoria la transformació del procés de treball en l'únic sentit adequat al desenvolupament capitalista: és a dir, l'emergència de la gran explotació agrària consolidada. Només aquesta mena d'unitat de producció permetia l'establiment de relacions capitalistes a l'agricultura, condició dels augments de la productivitat en aquest sector que, en última anàlisi, farien possible l'expansió industrial i el creixement econòmic auto-sostingut característics del capitalisme (p. 63).

No cal que ponderi l'excel·lent interès del plantejament de Brenner; no vull tampoc, o més ben dit no puc, procedir a la discussió sistemàtica d'una argumentació tan comprensiva. D'altra banda, la mateixa revista on aparegué l'article ha promogut un *symposium* sobre el tema i va publicant (*Past & Present*, núms. 78, 79...) les contribucions d'historiadors que ja ho fan —amb fortuna vària. Jo em limitaré a exposar aquí dues sèries d'observacions. La primera, sobre la propietat de les referències que en el seu assaig fa Brenner a la

història agrària de Catalunya. La segona, sobre la funció que atribueix a les transformacions de l'agricultura en el trànsit del feudalisme al capitalisme, i les implicacions de l'esquema amb el qual concep aquest trànsit. Això darrer molt sumàriament, perquè Brenner hi ha dedicat un altre assaig, molt extens i substancios, que demana una anàlisi particular.³

La història de Catalunya és adduïda per Brenner en dos punts de l'argumentació: primer, per exemplificar el caràcter determinant del conflicte de classe en la liquidació de la servitud; després, per il·lustrar la necessitat de la gran explotació agrària en l'avenç cap al «capitalisme agrícola».

Sobre el primer punt, certament el de Catalunya és l'exemple més adequat: les guerres remences i la Sentència de Guadalupe configuren decisivament l'estructura agrària que cap al 1500 hi estava prenent cos —sempre que hom no entengui «decisivament» amb massa literalitat, i hom no redueixi la determinació de les estructures agràries per la lluita de classes a aquestes intervencions puntuals i tan explícites. Més que el discutible èmfasi sobre els conflictes de resultats decisius, de l'argumentació general de Brenner cal retenir-ne la referència al «desenvolupament de la força i la solidaritat pageses» i a «la institucionalització del poder pagès de classe» (p. 56) com a factors que en llur acció d'eficàcia variable però incessant, configuren l'«estructura de classe» —la qual no ha d'imaginar-se, doncs, com una cristallització sobtada, sinó més, aviat com un feix de vectors inestablement combinats. I d'una complexitat més gran d'allò (dimensions de l'explotació típica, i relació d'extracció d'excedent) que suggereixen alguns passatges de Brenner. En aquest sentit, l'estructura de classe del camp català en els segles «moderns» no pot explicar-se *solament* per la Sentència, ni era resultat irreversible de les lluites remences. Considerem a tall d'exemple la institució de l'hereu, que n'és peça important, condició d'existència d'un determinat tipus d'explotació agrària i generadora d'una particular diferenciació al si de la societat rural. El seu establiment no pot entendre's en relació amb el conflicte remença: és un procés que l'antecedeix, que

3 Em refereixo a Robert Brenner, «The Origins of Capitalist Development: a Critique of Neo-Smithian Marxism», *New Left Review*, núm. 104, 1977, pp. 25-92.

potser n'és influenciat però que fonamentalment és indiferent al seu desenllaç, i que no acaba de completar-se fins després de Guadalupe.

Més discutible que la referència als remences és l'altre passatge de la seva argumentació on Brenner torna a recórrer a la història agrària catalana. Ell estudia la via «anglesa clàssica» cap al capitalisme, caracteritzada per la relació terratinent-arrendatari capitalista-treballador assalariat i que pressuposa la gran explotació com a unitat productiva típica de l'agricultura. El primer dels dos elements és contingent, en el sentit que la relació pot prendre d'altres formes; però el segon, la gran explotació, és indispensable per al progrés cap al capitalisme. La prova és que l'«única alternativa real» a la via anglesa fou «un sistema igualment capitalista basat en propietaris-cultivadors a gran escala que també empraven generalment treball assalariat», encarnat, segons Brenner, per «l'estructura que de fet emergí a Catalunya al final del segle xv» (p. 63, nota 81). I aquest denominador comú a Anglaterra i a Catalunya que és la gran explotació explica el singular paral·lelisme en algun aspecte crucial de llur evolució ulterior. Gràcies a la prosperitat agrícola que se'n derivava, «Catalunya... fou també una de les poques àrees que es deslliuraren de la “crisi econòmica general del segle xvii” i, igual que Anglaterra, evità la catàstrofe demogràfica i alhora prosseguí el seu desenvolupament econòmic» (p. 66 nota 88). L'elevació de la productivitat agrícola permetia d'evitar la crisi; conseqüentment, l'evitaren les àrees com Anglaterra i Catalunya on la transformació de les estructures agràries s'havia realitzat sobre la base de la gran explotació. Si d'altres la patiren això vol dir que, no havent-hi hagut transformacions d'aquesta mena, no hi havia progressat la productivitat agrícola.

La comunitat de denominador que Brenner postula és dubtosa, i seria difícil de defensar així que hom precisés què vol dir «grans» explotacions. Fins i tot deixant aquesta objecció de banda, que ja costa, hi ha almenys dues altres coses que cal discutir en l'analogia que proposa. La primera, la comparabilitat de l'evolució de l'economia catalana durant el segle xvii amb la d'Anglaterra; la segona, la imputació a la «gran» explotació dels eventuais progressos de la productivitat agrícola.

Els signes d'elevació de la productivitat agrícola que Brenner discerneix a l'Anglaterra de finals del segle XVII no els trobem aquí: l'atenuació de les crisis de subsistències, l'esmoreïment de les oscil·lacions dels preus agrícoles, etc., encara trigarien molt a manifestar-se a casa nostra. I la presumpta immunitat de Catalunya a una «crisi econòmica general» a la major part d'Europa hauria de demostrar-se altrament que per comparació amb la desgràcia castellana. Pel que fa a l'agricultura, en particular l'estudi més aprofundit que en tenim, el d'Eva Serra, conclou que «el segle XVII agrari català... confirma les condicions de crisi entesa com a regressió econòmica en el terreny de la producció agrària... en el curs de la primera meitat del segle XVII». ⁴ I quan a la segona meitat del segle es produeix segons Serra una «recuperació i reconstrucció de forces productives» no sembla pas atribuïble a l'actualització dels avantatges potencials de l'explotació a gran escala —ni ho és, tampoc, l'expansió del XVIII que Pierre Vilar ha estudiat. El progrés agrícola serà degut aleshores a la intensificació del treball i l'especialització dels conreus, i no precisament sobre la base de la gran explotació. Al contrari, ja des de finals del segle XVII i durant el XVIII «es produeix... un moviment invers al que havíem constatat del XIV al XVI. La gran unitat d'explotació es fragmenta»: ⁵ és el fenomen molt generalitzat de l'«eixamenament» de les masies, mitjançant establiments i contractes a rabassa.

La història agrària catalana no abona doncs la tesi de la general necessitat de la gran explotació per a l'avenç de la productivitat agrícola *en el període que es considera*; més aviat suggereix que sobre la base d'altres unitats productives també podia obtenir-se el tipus d'increment de la productivitat agrícola que l'emergència i desenvolupament inicial d'un sector capitalista requeria, és a dir un increment de la producció per unitat de superfície i per treballador —no necessàriament per hora treballada. I és que contra allò que tota l'argumentació de Brenner pressuposa, el desenvolupament del

4 Eva Serra i Puig, *La societat rural catalana del segle XVII: Sentmenat. Un exemple local del Vallès Occidental (1590-1729)*, I. Tesi de doctorat inèdita, Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, abril del 1978, p. 416.

5 Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, vol. III: *Les transformacions agràries del segle XVIII català*, Barcelona, edicions 62, 1966, p. 222.

capitalisme no comença per força amb la transformació capitalista de l'agricultura, no exigeix que hi predomini la generació de plusvàlua relativa. No em cal insistir en aquesta línia de reflexió, familiar a tots els qui hagin seguit el recent debat sobre l'absorció de l'agricultura «tradicional» pel mode capitalista de producció. Aquest punt és crucial, i té implicacions de molt abast que després insinuaré.

Per raons òbvies, no em posaré a discutir la seqüència de les transformacions de l'agricultura anglesa que Brenner proposa per il·lustrar el procés de gènesi i desenvolupament del capitalisme. Només puc parlar-ne en termes generals, i en relació sobretot amb les lectures —amb l'ús— que aquí poden fer-se'n. Començaré amb unes observacions sobre l'esquema causal en què Brenner concreta aquella seqüència, i acabaré referint-me, sumàriament com abans he dit, a la seva concepció del trànsit del feudalisme al capitalisme.

Per explicar el desenvolupament econòmic d'Anglaterra en els segles XVII i XVIII, Brenner estableix una cadena causal molt rígida, en la qual, però, no tots els passos em semblen igualment ben argumentats. La *causa* del desenvolupament econòmic és la «revolució agrícola», representada pel predomini de la gran explotació on la «tradicionalment antagònica relació en la qual el terratinent, esprement-lo, cohibeix les iniciatives de l'arrendatari» fou desplaçada per una «simbiosi terratinent-arrendatari que dugué a la cooperació mútua en les inversions i les millores» (p. 65), sintèticament el «capitalisme agrícola». Cal però preguntar: ¿com és que s'establí precisament aquesta relació? Els conflictes de classe dels segles XV i XVI que Brenner esmenta només donen compte de la cristallització d'un ordre institucional en el qual l'expropiació de la pagesia lliure era viable, i que per tant *permetia* que la producció agrària tendís a organitzar-se en grans explotacions consolidades. Ara, com diu el mateix Brenner, les grans explotacions eren indispensables per al progrés agrícola però només el garantien conjugades amb una relació de producció idònia —com la relació terratinent-arrendatari capitalista-treballadors assalariats. En el text, la relació en qüestió apareix com a resultat automàtic (en el sentit que no se n'especifiquen les condicions) del predomini de la gran propietat. La incapacitat dels pagesos, vençuts en les revoltes del segle XVI, per establir drets de possessió sobre la terra, ja explica que els senyors engrandessin i tanquessin les propietats, consolidessin grans explotacions i les lloguessin a l'engròs.

Sabem però que no sempre ha funcionat aquest automatisme, i que la concentració de la propietat no ha donat arreu origen a grans explotacions ni aquestes a productives simbiosis entre senyors i acabats arrendataris amb propensions innovadores. No cal que en doni exemples: Brenner, poques pàgines més enllà de les que comento, reconeix (p. 74, nota 111) que a algunes regions de França on predominava també la gran explotació consolidada no se seguí, en canvi, la «via anglesa» (que no era doncs l'únic resultat possible de l'expropiació dels pagesos). La causa la troba en la inhibició que per a la introducció d'innovacions estalviadores de treball representaven els braços que ofería la multitud de petits propietaris freturosos d'ingressos addicionals i que no trobaven ocupació alternativa «per la falta de desenvolupament dels altres sectors de l'economia (indústria, les ciutats)... resultat de l'estructura agrària dominada per la pagesia» (p. 74). Desentenent-nos ara de la pertinència d'aquesta explicació de l'estancament de la productivitat agrícola a França, és clar que convida a preguntar: ¿com és que a Anglaterra no s'arribà a una situació semblant? Les masses de pagesos expropiats o expropiables: ¿que no representaven, en principi, una força de treball encara més disponible que els colons i petits propietaris francesos?

Hom no pot donar compte de les divergències entre l'evolució de l'agricultura anglesa i la francesa a partir del quadre legal de l'una i de l'altra, sense atendre a la diversa complexitat del context econòmic respectiu, i en particular a la diversa ubicació en ell d'allò que per abreujar anomenaré, «economia urbana». La reacció contra planteigs economicistes no pot abonar la introducció d'un altre determinisme polític-institucional, que trasllada la causalitat primera a la dialèctica abstracta d'una descarnada lluita de classes anterior a, i separada de, l'economia.⁶ Visiblement, una explicació de la diferència anglesa ha de considerar aquells *altres sectors de l'economia* absents de l'esquema

---

6 Ja sé que «economia» no és un terme gaire adequat, i que no designa un àmbit de pràctica social que pugui ser reconegut i diferenciat amb els mateixos criteris qualsevulla que sigui el mode de producció. Però penso que, als efectes que ara m'interessen, ja em faig entendre. Trobo que aquesta qüestió (la noció de lluita de classes que Brenner fa servir) ha estat ben vista per G. Bois en la seva crítica a l'article que comento: Guy Bois, «Against the Neo-Malthusian Orthodoxy», *Past & Present*, núm. 79, maig 1978, pp. 60-69, especialment p. 67.

de Brenner, capaços d'absorbir força de treball i de disputar-la als empresaris agrícoles el suficient per interessar-los en innovacions que estalviessin jornals. Que Brenner no ho faci ha d'explicar-se per la rígida línia de causació⁷ a la qual s'aferra: és la lluita de classes inherent a l'estructura agrària feudal la que origina el quadre legal i institucional que permet i afavoreix l'increment de la productivitat agrícola sobre el qual finalment s'articularà el desenvolupament capitalista. I tot plegat sense haver hagut de moure's del camp, ni d'Anglaterra. D'això es tractava.

En efecte, el projecte intel·lectual que inspira l'assaig és el reviscolament del vell però inextingible debat entre Dobb (*et al.*) i Sweezy sobre «la transició del feudalisme al capitalisme», personificable ara entre Brenner i Wallerstein (i Gunder Frank). No tinc cap intenció de replantejar-lo aquí; no estic convençut de l'interès que pugui derivar-se'n, ni de la necessitat de tenir aquestes dues línies d'argumentació com a punts de referència. Però sí que, parlant de Brenner, he d'assenyalar algunes implicacions del planteig al qual adhereix, i que tenen el mateix origen que aquella posició seva que abans he esmentat sobre les transformacions de l'agricultura en el capitalisme (de fet, la concepció del desenvolupament del capitalisme com a evolució progressivament uniformitzadora).

La causalitat unilineal i rigorosament endògena del seu esquema permet de plantejar el desenvolupament del capitalisme escamotejant tota la problemàtica de l'acumulació primitiva i del desenvolupament desigual. En efecte, l'expropiació pagesa que resulta estrictament d'una contradicció interna del sistema feudal és alhora condició necessària i suficient del desenvolupament capitalista. Això té una implicació molt forta: que és històricament accidental la coincidència entre aquest desenvolupament i la contemporània expansió colonial, que la desigualtat de desenvolupament del capitalisme no n'és una característica inherent sinó que prové de les peculiaritats internes

---

7 En relació amb els esquemes explicatius (o àdhuc amb els que consideren la lluita de classes com a factor fonamental) en història convé llegir les concises i aclaridores observacions d'Edward J. Nell, «Economic Relationships in the Decline of Feudalism: An Examination of Economic Interdependence and Social Change», *History & Theory*, VI, 3, 1967, pp. 313-50, especialment pp. 327-331.

a cadascuna de les societats integrades en el seu sistema. En rigor, la concepció de Brenner admet perfectament la idea absurda de «capitalisme en un sol país».

No m'he de posar a discutir si les transformacions internes de les societats europees occidentals són *el* factor decisiu per al desenvolupament capitalista, si són més importants o no que la constitució d'una vasta perifèria colonial i els seus corol·laris. És obvi que sense aquelles transformacions (bàsicament, la separació de treballadors i mitjans de producció) el desenvolupament en qüestió no era possible; no cal donar-hi gaires voltes. Però tampoc no pot deixar-se de considerar de quina manera aquestes transformacions han estat lligades històricament al procés d'expansió; o, més ben dit, el que cal és considerar la transformació de les relacions de producció a Anglaterra com a part d'un procés mundial únic, com a canvi dins d'un conjunt de canvis que també transformaven, d'una altra manera, les relacions de producció a d'altres bandes. La crispada afirmació de la preeminència i l'anterioritat causal de les relacions «internes» (i llurs transformacions endògenes) sobre les «externes» impedeix de copsar el canvi qualitatiu, la fractura històrica, que l'inici de l'acumulació capitalista introdueix en les relacions entre formacions socials diferents.

Acabaré allunyant-me una mica del text que he comentat, però sense abandonar el terreny de les qüestions que ens han de preocupar. L'argumentació de Brenner havia de ser ben rebuda aquí, perquè és una brillant traducció historiogràfica de les posicions del kautskysme que va esdevenint el patró ideològic dominant entre els de la nostra classe. Un patró ideològic que, en el seu vessant de «ciència del desenvolupament social», concep la història com a materialització d'una seqüència lògica de modes de producció: cadascun d'ells conté una tendència unívoca a la seva pròpia descomposició/superació, inscrita en l'estructura de la seva contradicció definidora. La lluita de classes realitza aquesta tendència; fa de llevadora de les formes «superiors» de producció implícites en cada estructura, una llevadora a voltes eficient i, ben sovint, inepta —amb la qual cosa s'explica la diversitat observable dels processos de transformació d'estructures anàlogues. Aquesta concepció delimita bé, per una banda, les tasques de historiador: donar compte de les especificitats que originen desviacions de la tendència (del «model»). Per una altra

banda li suggereix, com a la generalitat dels experts en la «ciència del desenvolupament social», una missió exaltadora. Com que el coneixement científic de la seqüència li ensenya quin és el pròxim graó possible, pot seleccionar els mitjans més escaients per arribar-hi, pot establir de quina manera la lluita de classes serà una llevadora eficaç. Quina serà l'autèntica lluita de classes, vaja. En el tumult i la confusió de les rebel·lies espontànies l'expert pot aleshores destriar les positives i progressives de les altres, les inoportunes, fruit de l'«alienació» i la «falsa consciència», mereixedores d'una comprensió condescendent en la hipòtesi més favorable, normalment denunciades. Això sí, sense deixar de proclamar que la lluita de classes és el motor de la història.

SOBRE LA RENTA SEÑORIAL EN CATALUÑA A FINES DEL SIGLO XVIII*

La investigación a que se refieren las páginas siguientes la he realizado junto con mis colegas Montserrat Caminal, de la Universidad de Barcelona, y Esteban Canales, de la Universidad Autónoma de Barcelona; hemos sintetizado los primeros resultados obtenidos en una comunicación al *II Simposio sobre el Padre Feijoo y su siglo* (Universidad de Oviedo, octubre de 1976), a cuyo texto me remito para los detalles que no encuentren cabida en este resumen.

Aprovechando una referencia documental de que dio cuenta P. Vilar,¹ hemos trabajado en el archivo notarial de Barcelona, sobre los manuales de Joaquín Tos Brossa y de Masdevelles,² por cuyo despacho pasaron entre 1767 y 1800 la mayor parte de las escrituras relacionadas con los intereses de la casa de Medinaceli en Cataluña. Recogidas habitualmente en sendos volúmenes anuales para los patrimonios de Cardona y de Aitona que hacían de aquella casa el mayor señor laico del Principado,³ dichas escrituras informan sobre la naturaleza y el rendimiento de derechos diversos y dispersos por toda su geografía. Noventa y seis mil personas, casi el 11 por 100 de

---

* Publicat originalment a Gonzalo Anes et al., *La economía agraria en la historia de España. Propiedad, explotación, comercialización, rentas*, Madrid, Alfaguara, 1978, pp. 323-327.

1 Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, t. III, Barcelona, 1966, p. 500.

2 Véase la referencia en José M. Madurell Marimón, *Archivo General de Protocolos de Barcelona. Sección Histórica. Índice cronológico alfabético, vol. III (Siglo XVIII)*, Barcelona, 1959. Ha facilitado mucho nuestro trabajo la colaboración recibida del personal del archivo, y en particular de Josep Mª Sans Travé.

3 A este respecto, cf. A. de Fluvià y Escorsa, «Vinculación catalana de la casa ducal de Medinaceli», en *Castillos de España*, 1971, pp. 15-21.

los catalanes, vivían en 1787 en los territorios a que se refiere nuestra documentación, y la suma que por sus derechos señoriales percibían los Medinaceli representaba al finalizar el siglo más de un décimo de lo que por el Catastro recaudaba la Hacienda real en Cataluña: por su dispersión y su magnitud, los ingresos de los Medinaceli han de ser un buen indicador de las fluctuaciones de la renta señorial en la región. También por su composición, ya que los originaba una variada mezcla de los más característicos derechos señoriales: a) cargas proporcionales a la producción (diezmo, oncenno o *tasca*, *braçatge*, *carnelatge*, *ribatge*...); b) cargas fijas, en frutos o en dinero, sobre la tierra (censos enfiteúticos, sobre todo) y los ganados y animales domésticos, y cargas personales (*quístia*, *fogatge*); c) derechos sobre la circulación de mercancías: peajes, aranceles territoriales (*drex de treta*) y derechos de mercado (*cóps*, *lléuda*), y d) monopolios, sobre todo molinos de aceite o de harina y hornos de pan cocer.

La explotación de estos derechos, desde siempre, se arrendaba sacándolos a subasta pública agrupados en lotes, con frecuencia correspondientes a un «estado»: aunque los pliegos de condiciones (*taba*) detallan cuidadosamente los derechos objeto de arriendo, no puede conocerse la importancia económica de cada uno en particular debido a la amalgama mencionada. No se arrendaban los laudemios (*lluïsmes*), que la administración ducal percibía directamente: hemos comprobado que en los años 1798, 1799 y 1800 los cobros por este concepto representaron sólo de un 6 a un 8 por ciento de lo que los Medinaceli percibieron por los derechos arrendados, que reflejan, pues, satisfactoriamente la evolución del ingreso señorial en su conjunto. Ciñéndonos por el momento al estudio de los arrendamientos, sólo hemos tratado de perfilar dos cuestiones a partir de esta fuente, susceptible de mejor aprovechamiento: primero, precisar la evolución de la renta señorial en este período, que esperamos poder ampliar en el futuro; segundo, aportar datos sobre la figura del arrendatario de derechos señoriales y su significado en la economía catalana de la época. Queda, pues, fuera del alcance de nuestro trabajo la ponderación de la carga que para la economía rural suponían las exacciones señoriales.

En cuanto a la evolución del ingreso señorial en el siglo XVIII, nuestra fuente destaca, dentro de lo que ya sabíamos por la obra de P. Vilar, algo que me parece significativo. En la perspectiva de todo

el siglo, en la que P. Vilar se sitúa, es indiscutible la vitalidad de este tipo de ingreso, que quintuplicó su caudal mientras que los precios agrícolas se multiplicaron por tres en el mismo plazo.⁴ Pero si no se contempla más que el último tercio o el último cuarto del siglo el panorama ya cambia, pues el ingreso señorial en conjunto creció entonces menos que los precios. Poco perceptible en las once series de ingresos señoriales del Patrimonio Real que Vilar ha estudiado, este retraso se acusa más en las rentas de los Medinaceli en Cataluña: el valor global de veinticuatro arrendamientos cuya cuantía hemos podido determinar creció en un 58 por ciento entre 1772-1775 y 1798-1801, mientras que el índice de los precios agrícolas lo hizo en un 71 por ciento.⁵ Sin duda, lo más sustancial de aquel incremento secular había ocurrido en los dos primeros tercios del siglo XVIII, cuando los señores pudieron beneficiarse a la vez del alza de los precios y de la expansión agrícola, y culminó entre 1760 y 1780, «el período mejor del siglo para los ingresos señoriales»,⁶ en palabras de P. Vilar. A partir de entonces, la renta señorial parece haber perdido su dinamismo. ¿Pueden identificarse los factores determinantes de tal tendencia?

Si los ingresos señoriales procedieran sólo de prestaciones fijas en frutos, cabría entonces derivar el retraso mencionado de una efectiva y creciente resistencia a satisfacerlas. Ello delataría una crisis en la raíz misma de la renta señorial, en las relaciones sociales que la fundamentaban. Pero la realidad, claro, es más complicada. La renta señorial la integraban, además, por un lado, censos fijos en dinero, un lastre evidente para su adecuación a la coyuntura alcista del siglo. Por

---

4 Pierre Vilar, *Catalunya*, III, p. 537

5 En nuestra fuente están documentados treinta y cuatro lotes, aunque no de todos pueden formarse series continuas de sus arrendatarios. En los veinticuatro a que hago referencia en el texto, además de información precisa para los dos períodos comparados, existe la certeza de que en el intervalo no varió significativamente la materia del arrendamiento. En cuanto a su representatividad, su valor alcanzaba el 86 por ciento del total de los arrendamientos en 1799-1801; se trataba de una suma seis veces mayor que la de los ingresos señoriales del Patrimonio Real en esas mismas fechas. Para la localización y descripción de estas rentas, cf. nuestra comunicación al Simposio de Oviedo ya mencionada; lo mismo para el detalle de su variación anual en el período indicado, que allí se incluye en apéndice.

6 P. Vilar, *Catalunya*, III, p. 537.

otro lado, constaba también, sobre todo, de prestaciones (en frutos) proporcionales a las cosechas (principalmente diezmos y oncenos), así como de derechos sobre la circulación de mercancías, y de monopolios, conceptos todos ellos cuyo rendimiento económico lo determinaban a la vez las variaciones de los precios y las de la producción agrícola y pecuaria. Teniéndolo en cuenta y a falta de mayores precisiones, hay que atribuir el retraso de la renta señorial a las graves dificultades en el mundo rural que P. Vilar ha detectado entre 1780 y 1790: el estancamiento de la producción y la circulación de productos agrícolas inmovilizó a los componentes más dinámicos del ingreso señorial, incapaz entonces de seguir el ritmo del alza de precios.

Con todo, importa señalar que la cuantía de algunos arriendos no sólo creció menos que el índice de precios agrícolas, sino que se estancó e incluso, en cuatro casos, disminuyó en términos absolutos durante el período considerado. Quiero únicamente subrayar, al respecto, que forman parte de este pelotón de rezagados todos los arrendamientos que consistían exclusiva o fundamentalmente en derechos de mercado o en aranceles territoriales. Es decir, que donde ocurre un inequívoco descenso de la renta señorial es allí donde ésta aparece netamente disociada de la renta de la tierra, allí donde es más ostensible su carácter de exacción extraeconómica. Aunque se impone la mayor cautela a la hora de interpretarlo, este hecho sugiere la oportunidad de prolongar nuestra investigación para averiguar si el declive de la renta señorial, admitido por todo el mundo en la época de su abolición y atribuido en general a las conmociones políticas y sociales de aquellos años, no era tal vez un proceso que arrancaba ya del último tercio del siglo XVIII. Lo que de todos modos parece claro es que por entonces la renta señorial se adaptaba con dificultad a las variaciones de una coyuntura que ya no reflejaba solamente las fluctuaciones de las grandes cosechas sino también, cada vez más, las tensiones de un proceso de desarrollo que se asentaba sobre las relaciones sociales de tipo radicalmente distinto.

Nuestra fuente arroja también alguna luz sobre la figura de los arrendatarios de derechos señoriales, de particular interés porque el beneficio que retribuía su gestión, si bien originado en la explotación de formas feudales de apropiación del producto social, podía ser fuente de acumulación previa para un embrionario sector capitalista. En la posibilidad de que por medio de los arrendatarios una parte

de la renta señorial se transfiriese hacia actividades comerciales y fabriles se ha visto un factor explicativo del desarrollo que singulariza, dentro del contexto español, a la economía catalana del setecientos.⁷

Los manuales de Joaquín Tos consignan quiénes eran los arrendatarios de los derechos de los Medinaceli en Cataluña, donde vivían, cuál era su profesión y quiénes sus fiadores. Sobre una muestra de 304 individuos, el 40 por ciento son comerciantes; el 20 por ciento, labradores; el 14 por ciento, artesanos o fabricantes, y sólo un dos por ciento, nobles o miembros de profesiones liberales. El resto son personajes que aparecen con más de una calificación, casi todos como labradores unas veces y comerciantes otras.

En realidad, la mayoría de estos hombres sólo lograban la explotación de derechos de escasa sustancia: la mayor parte de los beneficios a que podía dar lugar el arriendo de los derechos de los Medinaceli en Cataluña lo acaparaban, debido a que se subastaba en grandes lotes, unos pocos grupos o «compañías», nunca más de dos o tres al mismo tiempo,⁸ económicamente poderosos y vinculados a los sectores más dinámicos e innovadores de la economía catalana. Es el caso, por poner un ejemplo, de Cortadellas y sus socios, un grupo de comerciantes y labradores de la comarca de la Segarra: sabemos que entre 1789 y 1802, justamente cuando reforzaba su participación en los arrendamientos de los Medinaceli en Cataluña hasta hacerse con el 43 por ciento de su valor total en 1801, la casa José Cortadellas y compañía intervino en unas 160 operaciones de exportación a América. Para Josep Fontana, a quien se debe esta noticia, en las actividades de Cortadellas se verifica «la interrelación entre comercio colonial, negocio industrial y actividades agrarias»⁹ que está en la base de la contemporánea transformación de la economía y la sociedad del Principado.

---

7 P. Vilar, *Catalunya*, III, p. 548; Jaime García-Lombardero, *La agricultura y el estancamiento económico de Galicia en la España del Antiguo Régimen*, Madrid, 1973, pp. 145 y ss.

8 Cf. gráfico II, *Simposio sobre el Padre Feijoo*.

9 Josep Fontana Lázaro, «Comercio colonial e industrialización: una reflexión sobre los orígenes de la industria moderna en Cataluña», en J. Nadal y G. Tortella (eds.), *Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea*, Barcelona, 1974, p. 363.

Tanto la distribución profesional de los arrendatarios como la acusada centralización del negocio en manos de compañías abiertas a más anchos horizontes encajan con la hipótesis de que la asociación de elementos burgueses a la percepción de derechos señoriales fue un factor significativo del modesto pero irreversible arranque capitalista de fines del siglo XVIII en Cataluña. Pero nuestros datos no autorizan a insistir demasiado en su relevancia. En efecto, los ingresos que hemos estudiado representaban una proporción notable de la masa de la renta propiamente señorial que se generaba en Cataluña: no es descabellado estimarla en un sexto. Las ganancias a que su arriendo podía dar lugar no se dispersaban, como acaba de verse; así, cerca de la quinta parte del valor de todos los arrendamientos de nuestras series en el período estudiado, y por lo tanto, en principio, cerca de la quinta parte del valor de los beneficios posibles con ellos, los acapararon unos pocos (seis) vecinos de Cardona. La modestia del empuje industrializador en dicha villa durante el período de referencia y durante la primera mitad del siglo XIX,¹⁰ aunque nada pruebe por sí misma, previene ya contra toda exageración de la importancia de la acumulación basada en el arriendo de la exacción de derechos señoriales para la formación de capital en el naciente sector capitalista de la economía catalana.

---

10 Quiero señalar, sin embargo, algo que no sé si es indicio significativo o mera coincidencia: según la *Guía fabril e industrial de España, publicada con el apoyo y autorización del gobierno de S. M. por D. Francisco Giménez y Guitied*, Madrid-Barcelona, 1862, el mayor establecimiento industrial de Cardona era la fábrica de hilados y tejidos de algodón de Garriga y Cía. Garriga es el apellido de uno de los principales arrendatarios de derechos señoriales de Cardona en nuestra documentación.

MOVIMENT DE L'INGRÉS SENYORIAL A CATALUNYA (1770-1835). ELS ARRENDAMENTS DE LA CASA DE MEDINACELI*

Aquest article, que recull i prolonga treballs precedents dels autors,¹ vol contribuir amb informacions noves a l'estudi de la renda feudal a Catalunya durant el període immediatament anterior a l'abolició de les institucions que n'eren el suport. El seu objecte concret és l'establiment d'una sèrie que reflecteixi la tendència i les fluctuacions de l'ingrés que la propietat feudal proporcionava als seus titulars. Ens adonem de les limitacions d'aquest indicador: radicalment diversa del benefici capitalista, la renda feudal és irreductible a una *quota* de la qual puguin predicar-se tendències significatives per tot l'espai d'una formació social. Hem cregut, de tota manera, que l'índex que proposem pot fer servei en el context dels problemes que discuteix la historiografia referida al període esmentat, i això per la representativitat de la documentació amb què l'hem construït —la relativa als ingressos del principal senyor de Catalunya, el duc de Medinaceli.

---

* Article publicat juntament amb Montserrat Caminal, Esteban Canales i Àngels Solà; i publicat a *Recerques* n. 8, 1978, pp. 51-72.

1 Que, concretament, són els següents: la comunicació sobre *Fuentes y metodología para el estudio del régimen señorial en Cataluña durante el siglo XVIII*, presentada per Montserrat Caminal, Esteban Canales i Jaume Torras al *II Simposio sobre el P. Feijoo y su Siglo*, celebrat a la Universidad de Oviedo l'octubre de 1976; la comunicació *Sobre la renta señorial en Cataluña a fines del siglo XVIII* presentada per Jaume Torras al *Seminario de Historia Agraria* organitzat a Madrid per la Fundació Joan March el març de 1977; i la tesi de doctorat *L'élite barcelonina a mitjan segle XIX* presentada el setembre del 1977 per Àngels Solà a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona.

Des del 1660, pel casament de Caterina d'Aragó Folc de Cardona i Córdoba amb Juan Francisco de la Cerda, duc de Medinaceli, havia passat a aquesta casa castellana un extens patrimoni que a Catalunya comprenia, a més del ducat de Cardona, els comtats de Prades i d'Empúries, el marquesat de Pallars i el vescomtat de Vilamur, les baronies de Juneda, d'Arbeca, d'Entença i de la Conca d'Òdena, i d'altres *estats*. El 1722, en casar-se amb Luis Antonio Fernández de Córdoba Folc de Cardona y Spínola, duc de Medinaceli i de Cardona, Teresa de Montcada aportà a aquest patrimoni el marquesat d'Aitona, el comtat d'Osona, els vescomtats de Cabrera i Bas, les baronies de Caldes i Llagostera i de la Llacuna, i més drets a d'altres territoris.²

* * *

A la Catalunya del segle XVIII era general la pràctica d'arrendar la percepció dels drets feudals, i a través de la documentació notarial que això originava pot conèixer-se'n la utilitat econòmica per als senyors. Aprofitant una referència de P. Vilar,³ hem treballat a l'arxiu notarial de Barcelona amb els manuals que des del 1767 i fins al 1801 dedicà Joaquim Tos Brossa i de Masdovelles als afers relacionats amb la gestió dels patrimonis de Cardona i d'Aitona⁴ —entre els quals l'arrendament de drets. Des del 1801 Ignasi Lluch succeí Tos en aquesta funció de notari quasi exclusiu de la comptadoria dels Medinaceli a Barcelona: no hem pogut, però, trobar els manuals corresponents. Hem completat la sèrie gràcies als resums de les escriptures notariales que es consignaven als llibres del registre

2 Cf. Armand de Fluvià, *Vinculació catalana de la casa ducal de Medinaceli*, a «Castillos de España», 2a. època, núm. 5, pp. 15-21. També, a la *Gran enciclopèdia catalana*, els articles «comtat de Cardona», vol. 4, 1973, p. 400 i «marquesat d'Aitona», vol. 1, 1969, p. 354.

3 Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, III, Barcelona, 1966, p. 500.

4 Cf. la referència d'aquests manuals a José M. Madurell Marimón, *Archivo General de Protocolos de Barcelona. Sección Histórica. Índice cronológico-alfabético, vol. III (siglo XVIII)*, Barcelona, 1959. Agraïm l'amistosa col·laboració que hem rebut del personal de l'arxiu, i en particular de Josep M. Sans Travé.

barceloní d'hipoteques;⁵ poc explícits, contenen, però, la informació bàsica (data, import, adjudicatari i fiadors) sobre l'arrendament d'uns lots de drets ja detallats als manuals de Tos.

Pel que en sabem, el procediment d'adjudicació era semblant al de les rendes senyorials del patrimoni reial que ha descrit P. Vilar:⁶ publicitat prèvia dels drets que hom volia arrendar, gairebé sempre per un termini de quatre anys; exposició dels pactes de l'arrendament, o *taba*, que l'escriptura notarial copia íntegrament, cosa que ens permet de conèixer la localització i el mètode d'exacció d'aquests drets; i, per últim, subhasta, durant la qual hom esperonava les licitacions amb *eixaus* i *mitges dites*. Els béns de l'adjudicatari i dels seus fiadors garantien el pagament de la postura guanyadora, que havia d'anar-se fent per quadrimestres anticipats. Amb la documentació a què donava lloc aquest procediment poden estudiar-se almenys dues qüestions. La primera, qui eren els arrendataris d'aquests drets i llurs fiadors (segons que és de presumir, sovint socis), en l'activitat dels quals hom ha vist un dels factors explicatius de la singularitat del desenvolupament econòmic català del set-cents;⁷ és una qüestió important, i que per això mateix deixem de banda, no podent encara aprofundir-ne l'estudi. La segona és la del rendiment econòmic que la massa dels drets arrendats suposava per a llurs titulars, els ducs de Medinaceli en aquest cas, i a la seva consideració ens limitarem. L'interès d'establir-ne les variacions i la tendència radica en el període mateix que les nostres fonts documenten, sobretot tenint en compte

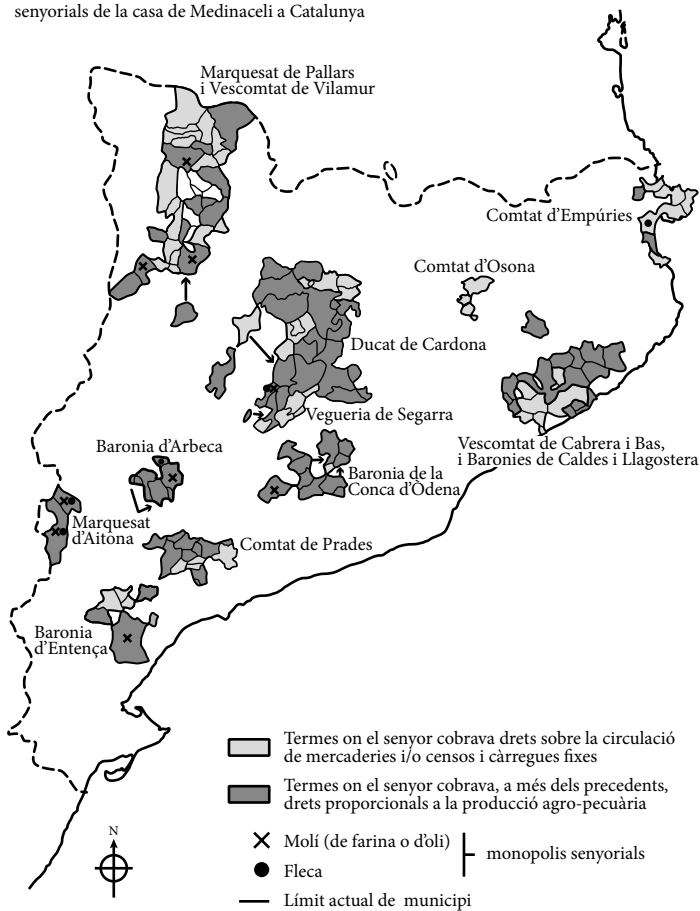
5 Conservats al Registre de la Propietat, de Barcelona. Es tracta d'un fons que interessa per a estudis diversos i que facilita la recerca perquè és un índex anual de totes les escriptures notariales amb clàusula hipotecària; cf. Marina López, *Una fuente para la historia de Barcelona: el Registro de Hipotecas*, a «Estudios históricos y documentos de los Archivos de Protocolos. IV, Miscelánea en honor de Raimundo Noguera de Guzmán», Barcelona, 1974, pp. 345-6.

6 P. Vilar, *Catalunya*, III, pp. 493-7

7 «El benefici de l'arrendament dels drets senyorials s'ha integrat als capitals comercials i industrials catalans, i el seu creixement durant el segle forma part dels factors favorables a llur desenvolupament», ha dit P. Vilar (*Catalunya*, III, p. 548), com a conclusió del seu estudi dels arrendataris de la percepció dels drets senyorials del patrimoni reial. Jaime García-Lombardero ha insistit en el caràcter particularitzador que té el fenomen; cf. *La agricultura y el estancamiento económico de Galicia en la España del Antiguo Régimen*, Madrid, 1973, pp. 145 i ss.

les dimensions, la dispersió i la varietat del patrimoni que estudiem i la dificultat de construir sèries anàlogues per a d'altres.

Municipis (segons els límits actuals) esmentats a les tabes dels arrendaments de drets senyorials de la casa de Medinaceli a Catalunya

L'objecte dels arrendaments eren conjunts de drets diversos,⁸ tant per la fonamentació —senyoria jurisdiccional, domini directe— com, en un altre pla, per la matèria imposable i per la forma d'exigir-los; solien agrupar-se en lots corresponents a *estats* territorialment ben definits, i dotats, alguns, d'una *cúria* senyorial d'importància variable. Partint dels determinants de llur valor monetari, aquests drets poden classificar-se en cinc categories: *a)* càrregues proporcionals a la producció agro-pecuària; *b)* càrregues fixes, en diner o en fruits, sobre la terra; *c)* càrregues personals, proporcionals en principi a la població; *d)* drets sobre la circulació de mercaderies; i *e)* monopolis senyorials. Llevat de poques excepcions, l'heterogeneïtat dels drets inclosos en cada lot, i el caràcter global de l'arrendament que se'n feia, no permeten d'escatir la importància econòmica relativa d'aquests diferents components de la renda feudal, ni la seva eventual modificació durant el període estudiat. Sobre això només podem aventurar algunes consideracions generals, diversament fonamentades.

De les cinc categories, la primera és la principal, econòmicament: són els delmes⁹ de les collites, del bestiar i del peix, als quals solien afegir-se altres parts de fruits (onzè, tasques, braçatges i parts

---

8 Vegeu la relació dels lots, i llur composició, a l'apèndix 1. Hem prescindit d'alguns *estats* dels quals, pel fet de desconèixer-ne la *taba* de l'arrendament, no teníem referències prou exactes. Hem exclòs també les baronies de Pinós i Mataplana, que els Medinaceli posseïen en condomini amb els Alba, i explotaven per torn. Sobre la representativitat d'aquest material respecte al nostre objecte d'estudi no cal insistir gaire: el lector mateix pot comprovar la diversitat dels drets arrendats i llur dispersió comarcal. Sobre això és ben il·lustratiu el mapa annex, que *no* és un mapa dels dominis dels Medinaceli a Catalunya, sinó que ho és dels municipis (segons els límits actuals), expressament esmentats a les *tabes*. El 1787 hi vivien noranta-sis mil persones, el 10,7% dels catalans d'aleshores.

9 Només en tres casos podem, però, precisar la proporció que els delmes constituïen del total de drets percebuts a un *estat*: referint al valor global dels arrendaments del comtat de Prades, la baronia d'Entença i Pontils i Santa Perpètua en el decenni 1772-81 allò que en el mateix període hi valien els delmes pagats al duc segons les dades del *Llibre de las resolucions de la Junta del Excusado y son reparto segons las novas concordias ab S.M.* (Arxiu de la Catedral de Tarragona, armari F, IV). Els delmes representen, respectivament, el 94%, el 40% i el 46% del valor global (inclosos aquests mateixos delmes) de Prades, Entença i Pontils i Santa Perpètua.

d'espletes).¹⁰ La quota del delme variava molt segons les localitats i els productes, com pot veure's a l'apèndix 1; a vegades les diferents càrregues d'aquesta mena, sumades, s'enduien un cinquè de la collita. El gruix dels ingressos procedents de la segona categoria de drets el generava la munió de censos emfitèutics que com a senyors directes rebien els Medinaceli.¹¹ Derivats d'establiments antics, consistien moltes vegades en quantitats fixes, i insignificants, de diners; però sovint eren censos mixts, i en algun cas només de fruits, i no es desvaloraven doncs, o no tant, amb la secular degradació del signe monetari. D'altra banda, la massa dels censos tendia a créixer, perquè l'extensió durant el segle XVIII de la superfície conreada donava origen a establiments nous.

Els drets de les altres categories són secundaris en la perspectiva d'aquest treball. Molt poca importància econòmica tenien, en efecte, les *quísties* i *fogatges* que en alguns estats pagaven els vassalls del duc; fins i tot sembla que sovint s'havien reduït a una quantitat fixa i independent del nombre efectiu de veïns. També sembla migrada, almenys comparativament, la utilitat que de la quarta categoria de drets obtenia el senyor: càrregues sobre les transaccions fetes a

---

10 Sobre aquests drets, i els de les altres categories, és referència inexcusable l'obra de Jayme Tos y Urgellés, *Tratado de la cabrevación según el derecho y estilo del Principado de Cataluña*, Barcelona, 1826 (la 1a. edició és del 1783), pp. 53 i ss. Vegeu també l'explicació que el diputat català Joaquim Rey (un especialista: era apoderat dels Medinaceli a Catalunya) en féu a les corts el 24 de maig de 1821, en ésser discutida la llei de senyories, *Diario de las Sesiones de Cortes. Legislatura de 1821*, Madrid, 1871, III, p. 1821.

11 En la línia típica de la defensa dels interessos econòmics de l'aristocràcia dins del nou ordre burgès que es configurava, els agents dels Medinaceli volien establir una diferència essencial entre aquests censos, derivats del domini directe, i les càrregues «pròpiament» feudals, suprimibles doncs. Tenim així com el diputat liberal català esmentat a la nota precedent, J. Rey, presentà a les corts l'escrit amb què «ochenta y seis pueblos que componen el marquesado de Pallás (...) piden que se declare abolido para siempre desde el año 1811 un derecho o prestación conocida con el nombre de follaje [sic, per fogatge] que (...) no es ni jamás ha sido una prestación enfitéutica proveniente del dominio o señorío territorial y solariego, sino una capitación o contribución personal (...) y que al paso que les repugna el pago de ésta, por ser como es tan odiosa, pagan puntualmente y sin la menor contradicción ni repugnancia los censos y prestaciones enfitéuticas que deben responder por sus tierras y posesiones», a *Diario de las Sesiones...* 1821, II, p. 1132. Cal indicar aquí que el fogatge no representava, aleshores, ni el 8% del valor pel qual era arrendat el conjunt dels drets del marquesat de Pallars i vescomtat de Vilamur.

alguns mercats i fires comarcals, aranzels imposats a les extraccions de grans, peix, corall i altres gèneres del comtat d'Empúries, i alguns drets de trànsit. Pel que fa a la darrera categoria, la majoria dels monopolis senyorials que surten a la nostra font són molins i trulls: de fet, caldria incloure'ls en la primera, perquè tenien un rendiment proporcional a la collita. Però no pot fer-se el mateix amb altres monopolis, com el de la fleca de diverses localitats, o el de la pesca a l'estany de Castelló, que, val a dir-ho, pesaven ben poc dins el conjunt d'ingressos que estudiem.

Les sèries que amb aquest material hem pogut establir ens assabenten sobre els ingressos nets globals que els drets arrendats representaven per a la tresoreria dels Medinaceli a Barcelona; eren, de molt, els principals ingressos que com a senyors tenien, perquè els lluïsmes, que no s'arrendaven, valien entre deu i vint vegades menys.¹² En canvi, és clar que no reflecteixen directament la càrrega que per a l'economia rural significava l'exacció d'aquests drets: per a estimar-la caldria conèixer el benefici efectuat pels arrendataris, que se'ns escapa.

***

Com és natural, les sèries corresponents als diversos lots de drets arrendats segueixen trajectòries particularitzades, fet atribuïble a diferències en els condicionants de la percepció de

---

12 Als manuals de Tos es consignen els ingressos de la tresoreria ducal en concepte de lluïsmes; el càlcul és molt entretingut, i per això ens hem acontentat de fer-lo només per tres anys. El 1798 els ingressos per lluïsmes equivalien al 7,17 % dels ingressos obtinguts per arrendaments; el 1799 al 7,99 %, i al 6,21 % any següent. D'altra banda, creiem justificat considerar que la traducció econòmica de la justícia senyorial, que els Medinaceli exercien a molts termes, no era ja, en aquesta època, gaire substancial. Per exemple, el 1820 el diputat català Guillem Oliver deia que la seva supressió no havia significat res: «*Yo pertenezco a una provincia que es de las más oprimidas por ellos [els senyors], y ningún alivio ha tenido. Lo que en el hecho se ha abolido son las pocas cargas que les restaban a los señores jurisdiccionales, nombrando y dotando los bailes, asesores y escribanos para ejercer su jurisdicción; pero los derechos lucrativos o pecuniarios que percibían, han existido y existen como antes*», *Diario de las Sesiones...* 1820, III, p. 1869.

cadascun d'ells. Agregant-les, hem construït un índex general segons aquests criteris: incorporar-hi el més gran nombre possible d'arrendaments; prescindir, però, de les sèries amb massa discontinuïtats, per tal de minimitzar les interpolacions; tenir cura d'incloure-hi sèries corresponents a comarques diverses i a drets de natura diferent.

Presentem el resultat en el quadre annex: les seves tres primeres columnes especifiquen les dades amb què hem calculat IV, l'índex dels ingressos que la casa de Medinaceli obtenia dels patrimonis de Cardona i d'Aitona —un bon indicador, ho repetim, de l'evolució del valor monetari de la renda feudal a Catalunya. Cal subratllar que, per calcular-lo, no hem procedit a cap ponderació de les sèries particulars: això vol dir, atesa la magnitud tan desigual dels diversos arrendaments, que l'índex és decisivament orientat pels més grans, en particular Aitona, Arbeca i Cardona. Procedir d'una altra manera ens hauria allunyat massa de la realitat que es tractava de reflectir. La columna VII representa l'evolució de l'ingrés senyorial en termes reals: per calcular-la hem deflactat IV amb la mitjana mòbil (VI) dels preus del blat de xeixa (V) al mercat de Cervera.¹³ Aquesta darrera sèrie pot semblar poc adequada: però els preus de la principal producció agrícola en un mercat comarcal de la Catalunya interior no són tampoc una referència absurda, ni més convencional que d'altres. De tota manera, la utilització d'índexs composts barcelonins no dona, els anys en què podem fer la comparació, resultats substancialment diferents. Vegeu, per exemple, la columna VIII, resultat de deflactar IV amb la mitjana mòbil de l'índex compost de preus agrícoles a Barcelona establert per P. Vilar, i que només arriba fins el 1806.

---

13 La mitjana mòbil (sobre tretze anys, el de referència i els dotze anteriors) i no pas els preus anuals, per tal d'eliminar de la sèrie la fluctuació cíclica que la faria massa irregular per al nostre propòsit. Els preus procedeixen de la *Nota dels preus dels grans dels mercats de abril, y maig de la plassa de la present ciutat de Cervera, fets en lo modo acostumat*, i la *Nota dels preus dels grans del mercat de agost de la plassa de la present ciutat de Cervera, fets en la mateixa forma se expresa en los de abril y maig*, dins d'una carpeta amb documentació diversa sobre preus, a l'Arxiu Històric de Cervera de Segarra.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
1770	59.024,00	79,92	(73.853,85)	54,78	962,25	47,28	115,68	115,29	1770
1771	60.445,40	79,92	(75.632,39)	56,09	1.015,25	48,43	115,66	116,20	1771
1772	69.170,40	90,09	(76.779,22)	56,95	1.029,75	49,37	115,18	115,58	1772
1773	80.620,40	100,00	80.620,40	59,79	1.128,00	50,32	118,65	119,79	1773
1774	87.249,65	100,00	87.249,65	64,71	1.149,67	51,83	124,67	127,19	1774
1775	91.155,28	100,00	91.155,28	67,61	1.357,13	54,52	123,82	129,59	1775
1776	82.430,28	89,83	(91.762,52)	68,06	1.132,50	56,16	121,01	128,33	1776
1777	86.130,03	89,83	(95.881,14)	71,11	803,39	54,78	129,63	132,25	1777
1778	87.726,03	89,83	(97.657,83)	72,43	923,25	54,87	131,81	131,81	1778
1779	87.388,25	89,83	(97.281,81)	72,15	1.134,17	54,65	131,83	129,60	1779
1780	96.463,25	100,00	96.463,25	71,54	1.326,83	55,60	128,49	127,80	1780
1781	97.653,25	100,00	97.653,25	72,43	1.318,83	56,94	127,01	127,95	1781
1782	86.055,75	86,44	(99.555,47)	73,84	1.200,31	57,92	127,30	128,16	1782
1783	84.178,25	84,42	(99.713,63)	73,95	1.442,60	59,84	123,41	126,27	1783
1784	87.258,25	86,44	(100.946,61)	74,87	1.283,67	60,92	122,72	125,86	1784
1785	87.555,75	86,44	(101.290,78)	75,12	1.153,58	61,41	122,15	124,37	1785
1786	99.449,50	100,00	99.449,50	73,76	1.245,75	61,88	119,02	120,01	1786
1787	99.818,00	100,00	99.818,00	74,03	1.154,85	61,90	119,43	119,70	1787
1788	98.663,25	100,00	98.663,25	73,18	1.073,55	60,77	120,24	117,44	1788
1789	98.163,25	100,00	98.163,25	72,80	1.806,52	63,47	114,54	114,50	1789
1790	99.429,50	100,00	99.429,50	73,74	1.330,25	65,57	112,30	112,81	1790
1791	100.447,60	100,00	100.447,60	74,50	1.285,00	67,02	111,00	112,95	1791
1792	101.631,10	100,00	101.631,10	75,38	1.361,00	67,93	110,80	110,94	1792
1793	106.245,95	100,00	106.245,95	78,80	2.173,50	71,31	110,34	111,64	1793
1794	108.578,63	100,00	108.578,63	80,53	1.916,88	73,71	109,09	108,21	1794
1795	111.043,11	100,00	111.043,11	82,36	2.611,13	79,35	103,64	104,47	1795
1796	112.952,31	100,00	112.952,31	83,77	2.277,88	82,69	101,16	101,38	1796
1797	120.694,81	100,00	120.694,81	89,92	1.803,38	84,77	105,45	104,55	1797
1798	129.405,28	100,00	129.405,28	95,98	1.781,38	87,28	109,80	109,31	1798
1799	130.707,99	100,00	130.707,99	96,94	2.063,25	90,55	106,90	106,89	1799
1800	132.545,99	100,00	132.545,99	98,31	1.488,88	91,89	106,83	105,16	1800
1801	137.090,99	100,00	137.090,99	101,68	1.531,10	93,72	108,33	106,39	1801
1802	131.999,09	100,00	131.999,09	97,90	2.639,38	97,05	100,73	100,22	1802
1803	130.653,85	99,90	(130.784,63)	97,00	2.161,40	100,37	96,50	97,14	1803
1804	131.554,15	99,90	(131.685,84)	97,67	1.940,00	102,99	94,69	95,45	1804
1805	122.671,65	86,03	(142.591,71)	105,76	2.081,50	105,87	99,75	100,80	1805
1806	126.589,15	86,03	(147.145,36)	109,13	1.721,00	104,06	104,72	103,00	1806
1807	125.498,75	86,03	(145.877,99)	108,19	1.503,83	102,41	105,49	—	1807

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
1808	123.967,50	86,03	(144.097,99)	106,87	1.648,00	98,56	108,28	—	1808
1815	116.911,28	99,86	(117.075,19)	86,83	2.224,00	128,86	67,29	—	1815
1816	116.911,28	99,86	(117.075,19)	86,83	2.389,50	129,78	66,81	—	1816
1817	116.911,28	99,86	(117.075,19)	86,83	2.716,25	132,88	65,25	—	1817
1818	116.911,28	99,86	(117.075,19)	86,83	1.947,50	132,35	65,51	—	1818
1819	104.652,50	100,00	104.652,50	77,62	1.534,50	131,60	58,89	—	1819
1820	104.652,50	100,00	104.652,50	77,62	1.269,00	130,60	59,35	—	1820
1821	104.652,50	100,00	104.652,50	77,62	1.320,00	129,35	59,92	—	1821
1822	104.652,50	100,00	104.652,50	77,62	1.671,00	128,98	60,09	—	1822
1823	—	—	—	—	—	125,47	—	—	1823
1824	44.907,25	73,01	(61.508,36)	45,62	1.666,50	117,15	38,88	—	1824
1825	47.257,25	73,01	(64.727,09)	48,01	1.712,00	100,77	47,57	—	1825
1826	72.017,25	98,84	(72.862,45)	54,04	1.559,50	96,26	56,06	—	1826
1827	72.017,25	98,84	(72.862,45)	54,04	1.457,50	92,83	58,13	—	1827
1828	67.309,50	97,20	(69.249,46)	51,36	1.318,50	89,21	57,49	—	1828
1829	68.362,25	99,06	(69.010,95)	51,18	1.073,50	83,94	60,89	—	1829
1830	61.072,50	99,06	(61.652,03)	45,73	1.122,50	77,57	58,86	—	1830
1831	61.522,25	100,00	61.522,25	45,63	1.009,50	73,82	61,72	—	1831
1832	54.347,75	100,00	54.347,75	40,31	1.320,50	72,96	55,17	—	1832
1833	54.347,75	100,00	54.347,75	40,31	1.166,00	72,55	55,48	—	1833
1834	57.565,83	100,00	57.565,83	42,69	1.469,50	73,15	58,28	—	1834
1835	57.565,83	100,00	57.565,83	42,69	1.994,50	74,44	57,27	—	1835

I. Suma dels valors (en lliures catalanes i fraccions decimals) dels arrendaments de la mostra efectivament documentats.

II. % d'aquests arrendaments sobre el valor total de la mostra en els anys del mateix decenni en què la informació és completa.

III. Suma dels valors de tots els arrendaments de la mostra (estimant els desconeguts a partir del % que representen del valor total de la mostra en els anys del mateix decenni en què la informació és completa).

IV. Índex de III, fent 1801-05 = 100.

V. Preu mitjà del blat xeixa (diners la quartera) al mercat de Cervera (mitjana de maig i agost).

VI. Índex, fent 1801-05 = 100, de les mitjanes mòbils de V (ordre 13 anys, el de referència i els 12 precedents).

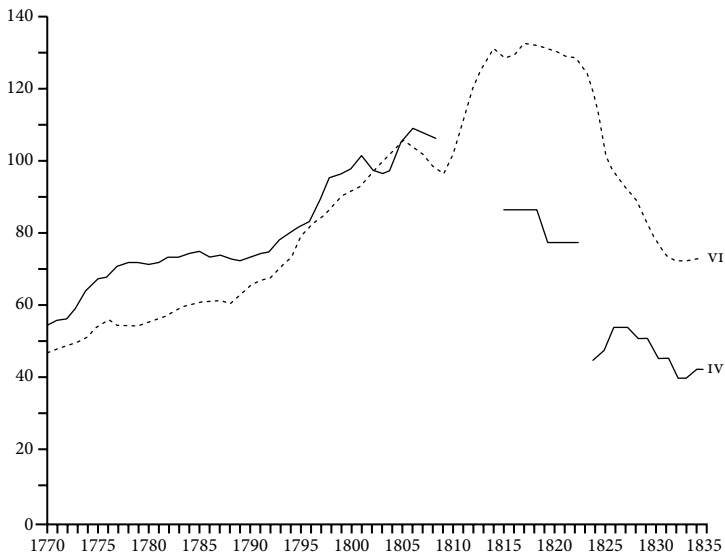
VII. Índex de III/VI, fent 1801-05 = 100.

VIII. Com VII, però substituint VI per les mitjanes mòbils de l'índex de preus agrícoles a Barcelona.

Arrendaments inclosos en la mostra: Aitona; Arbeca, Caldes i Santa Seclina; Cardona; Castissent; Entença; la Llacuna; Llagostera; Miralcamp; Miralles, Rocamora i Sant Magí; Oliola; Osona; Osor i Santa Creu; Palafolls, Santa Susanna i Malgrat; Palautordera; Pallars i Vilamur; Pontils i Santa Perpètua; Prades; Riudarenes; Sant Celoni; Sant Feliu de Buixalleu; Segarra.

Què pot dir-se, després d'un primer examen, de les variacions de l'índex proposat? Durant el període 1770-1835 l'evolució de l'ingrés senyorial presenta diverses fases. Una primera de creixement sostingut en termes reals fins el 1779, i que en termes monetaris es prolonga fins el 1785; una segona de descens ràpid en termes reals fins el 1796; una tercera de creixement en termes monetaris i d'estancament, però amb una gran irregularitat, en termes reals fins el 1808; i, finalment, l'ensulsiada en termes monetaris i reals després de la Guerra del Francès.

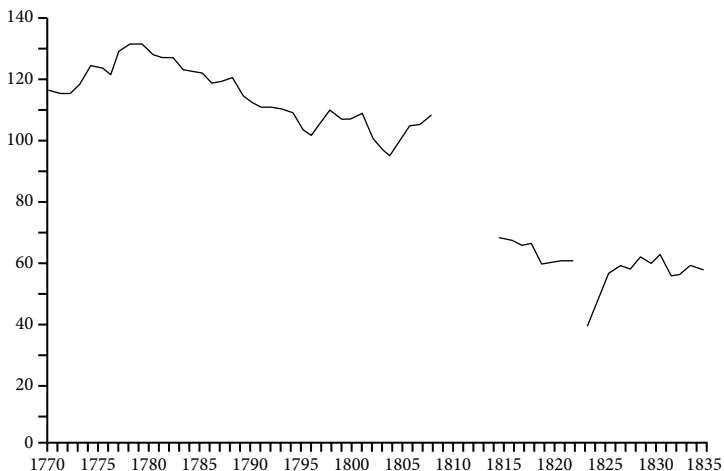
Columnes IV i VI del quadre

No cal fer aquí una glossa detallada d'aquesta conjuntura de l'ingrés senyorial a Catalunya, ni donar-ne explicacions que, per força, haurien de ser molt unilaterals. Efectivament, les variacions del valor monetari dels drets arrendats les condiciona, *ceteris paribus*, la combinació de llurs components: a) un component de valor monetari fix que imposa a l'ingrés senyorial una certa inelasticitat respecte

del moviment dels preus: no pot pujar, ni baixar, al mateix ritme, ni en les mateixes proporcions; *b*) un component invariable en termes físics, i per tant de valor monetari ajustat en la seva oscil·lació a la dels preus; i *c*) un component proporcional a les collites, i sensible doncs alhora a les variacions de la producció i dels preus —de sentit contrari dins el cicle curt però que en canvi es reforcen mútuament en el llarg termini. La dosificació precisa d'aquests components en el conjunt de la mostra de drets amb què treballem ens és desconeguda, i per això no poden explicar-se taxativament les fluctuacions dels índexs. De tota manera, algunes hipòtesis que suggereix la informació disponible són versemblants. Per exemple, el diferent signe de les fases primera i segona no ha d'imputar-se a una diferent intensitat en l'exacció dels drets senyorial, sinó a l'expansió i a la consecutiva depressió que caracteritzen economia rural catalana d'aquests anys (1770-80 i 1780-90) segons ha mostrat P. Vilar. L'expansió de la producció agrícola, que es perllonga fins al 1780 i amplia la matèria subjecta a càrregues feudals, és efectivament la més raonable explicació del fet que augmentés un terç entre el 1770 i el 1780 l'import total de la mostra d'arrendaments considerada; encaixa amb les nostres xifres l'opinió que, a partir de les seves, formulà P. Vilar en el sentit que «els dos decennis 1760-1780 representen el període millor del

Columna VII del quadre

segle per als ingressos senyorial».¹⁴ El fenomen invers sembla que ha d'explicar l'estancament en termes monetaris i la disminució en termes reals de l'ingrés senyorial durant els anys vuitanta, reflex de les contemporànies dificultats agràries que d'altres indicadors palesen.

Però cal subratllar que amb aquesta disminució en termes reals s'inicia una tendència irreversible, interrompuda només excepcionalment (entre el 1798 i el 1801, i entre el 1806 i el 1808). L'expressió monetària del valor dels arrendaments creix, i molt, des del 1790 fins al màxim del 1806, quan arriba a duplicar la del 1770 —però ja aleshores no puja tant com els preus.¹⁵ La disminució esdevé acusadíssima després del 1814:¹⁶ tot i que els preus agrícoles encara eren alts, hom pot observar com els arrendaments no tornen als nivells d'abans de la guerra, i baixen més després del Trienni Constitucional, aleshores enmig d'una greu depressió —malgrat que llur component monetari fix els hauria d'haver protegit, parcialment, en aquesta conjuntura.

En l'explicació cal fer intervenir, doncs, la hipòtesi d'un descens de la producció. No és inversemblant, però no ha estat documentada, i per explicar tota la disminució observada de l'ingrés senyorial hauria d'haver tingut una profunditat i una persistència que no

-
- 14 P. Vilar, *Catalunya*, III, p. 536. Tot i que ha parlat de «reacció senyorial» entre els factors de l'alça de l'ingrés senyorial durant el segle XVIII, P. Vilar creu que «*le développement de la matière imposable, pour le XVIIIe siècle catalan, l'emporte largement dans l'explication*»; cf. «*La fin des éléments féodaux et seigneuriaux en Catalogne au XVIIIe siècle et au XIXe, avec quelques vues comparatives pour le reste de l'Espagne et le Roussillon*», a Varii, *L'abolition de la féodalité dans le monde occidental*, II, Paris, 1971, p. 747.
- 15 Les irregularitats monetàries d'aquests anys enterboleixen el panorama i fan molt arriscada qualsevol comparació. Normalment, les *tabes* especificaven que l'arrendatari pagaria en diner efectiu, en moneda d'or o argent corrent a Barcelona; però en aquests anys, algunes modifiquen aquestes fórmules en el següent sentit: l'arrendatari pagarà «*precisamente en dinero físico de metal, y en el caso de satisfacerlo en vales reales u otra moneda legítima que en qualqr. tiempo huviere, será precisamente enmendando el daño que sufrieren en esta plaza de comercio*» —és a dir, Barcelona (Manual d'Aitona, 1798, foli 78).
- 16 En termes reals, es passa de 100 (1801-05) a 58,45 (1815-35), nivell que no és ni la meitat del dels dos primers decennis de la sèrie, 122. Si deflactéssim amb una mitjana mòbil centrada sobre l'any de referència (6-1-6 en comptes de 12-1), la diferència no seria tan gran: de 100 (1801-05) a 68,8 (1815-35), i 112 (1770-89).

són gens probables. Per això sembla que no és l'única hipòtesi amb què cal jugar, ni tampoc la més explicativa. En suggereix una altra la visible incidència dels sotracos polítics —Guerra del Francès, Trienni Constitucional— sobre la corba de l'ingrés senyorial: això fa pensar que el seu descens reflecteix també canvis de les actituds col·lectives davant els drets feudals, canvis presumiblement accentuats o precipitats per un context de crisi institucional (en la qual hom debatia justament la pertinència d'aquests drets).

Creiem que aquest és un factor important de la disminució en termes reals de l'ingrés senyorial, tal com ho indiquen una colla de testimoniatges. Sabem, en efecte, que la part més substancial de la renda feudal era la constituïda pels delmes, i sabem igualment que la defraudació decimal esdevingué un fenomen incontenible després de la Guerra del Francès i més encara després del Trienni Constitucional; ningú no contradeia afirmacions com aquesta de la circular del govern que, el 1826, explica *«que la poca delicadeza con que generalmente se diezma desde principios del siglo proviene de los trastornos políticos que se han sucedido en el Reino»*.¹⁷ I també hi ha força notícies sobre resistències al pagament d'altres drets feudals; a la nostra mateixa font n'hi surt alguna de referida ja al final del segle XVIII. Per exemple, la sèrie de l'arrendament del dret del *ribatge* de Blanes s'interromp durant el quadrienni 1791-95: l'explicació la trobem en la resposta de l'arrendatari d'aleshores, que ho era des de feia quinze anys, al requeriment notarial que pagués les quantitats

---

17 Citat, junt amb altres testimoniatges del mateix signe, per Gonzalo Anes, *Las crisis agrarias en la España moderna*, Madrid, 1970, p. 163; als volums de la col·lecció legislativa hi surten, entre el 1815 i el 1835, almenys deu disposicions condemnatòries de la defraudació decimal. Entre molts altres testimoniatges que podrien proposar-se'n, vegeu el següent referit a les dificultats que a la comarca de la baronia de la Conca d'Òdena trobava el monestir de Sant Jeroni de la Murtra per cobrar els seus delmes: «Fra Jeroni Rovira, encarregat de la defensa dels drets monacals, en un escrit de mitjan 1828, fa notar que és molt remarcable la general disposició dels pagesos a negar-se a pagar els delmes, cercant per això tots els subterfugis haguts i per haver i, a més, quan s'arriba a pagar, es procura defraudar tot el que sigui possible, fins al punt que les rendes decimals han tingut una minva molt grossa i escandalosa» (Josep Riba i Gabarró, *Un vilatge dels Cardona-Medinaceli a Catalunya*, «Episodis de la Història», núm. 102, Barcelona, 1968, p. 58). Esteban Canales té en preparació un treball sobre l'evolució del delme en la seva etapa final.

a què s'havia compromès en la subhasta. En termes que més val no traduir, Bonaventura Costas, negociant de Blanes, hi declara que ell pagarà quan «*por parte de S.E. [el duc] se le haga percibir las cosas arrendadas, sí y en la conformidad estilada, y inconcusamente observada, y según la práctica que regía en siete de agosto de mil setecientos noventa en que se otorgó al respondiente el arriendo del referido derecho, de cuyo pago se han desentendido los individuos del Gremio de Mareantes de la Villa de Blanes, y otros que con ellos se han mancomunado a pretexto de la causa que dichos Mareantes en diez de diciembre de mil setecientos noventa y uno introdujeron ante S.E. y Real Audiencia (...) en que pretenden ser exemptos del pago (...). Al respondiente le sería indiferente abstenerse del percibo de dichas cosas (...) pero cree que la parte de S.E. le culparía si no procurase mantener sus derechos y posesión, como lo ha hecho (...), pero de este mismo celo, y cumplimiento de su obligación se le han seguido y siguen graves perjuicios con atención a que el patrón mariner Salvador Mata que es el fomentador [juntament, diu més endavant, amb alguns adictos a novedades, y a perturbar el buen orden, y quietud] de dicha causa ha tenido el ardid de mancomunarse a los Mareantes y a otros, y fomentar recurso para que el exponente fuese removido del oficio de Regidor*». ¹⁸

Si més no en algunes zones, doncs, la depressió agrícola dels anys vuitanta aviat pogué ésser rellevada, com a responsable de les dificultats de l'ingrés senyorial, per una resistència creixent al pagament dels drets que l'originaven. És clar que resistències d'aquesta mena no eren cap fet nou, i els fons judicials de qualsevol època anterior estan plens de processos similars; però sí que ho era, de nou, que els seus protagonistes fossin *adictos a novedades* que, concretades en projectes revolucionaris, commovien totes les societats europees amb prou força per acabar donant lloc a aquells *trastornos políticos* en què la renda feudal havia de naufragar durant el primer terç del segle XIX. Aleshores, un altre factor accentuà la defraudació nascuda d'aquesta consciència antifeudal que venia de lluny, però que anava articulant-se cada cop més: la pressió tributària a què la pagesia estava sotmesa.

---

18 Arxiu històric de protocols de Barcelona, *Tos Brossa y de Masdovelles*, 1793, fol. 139a-140a.

Mentre els preus agrícoles s'ensorraven espectacularment a partir del 1818, la pressió tributària no s'alleugerí gens ni mica. Per tal d'anar pagant els mateixos impostos en diners, els pagesos havien de comercialitzar una massa de productes agrícoles creixent a mesura que baixaven els preus. Un augment correlatiu de la producció agrícola sembla més inversemblant que la disminució continuada de què suara hem parlat; no hi ha notícia d'increments significatius de la productivitat, ni tampoc de rompudes a gran escala. El més probable és que, com ha indicat J. Fontana,¹⁹ aquest increment de la producció agrícola directament comercialitzada pels pagesos procedís sobretot de la part amb què abans pagaven els delmes i altres càrregues feudals, objecte així d'una erosió intensa i forçada. El descens de l'ingrés senyorial que reflecteix el nostre índex expressa doncs, si s'accepta l'anterior, una modificació profunda: no solament pel canvi que implicava de receptors d'excedents agraris, sinó també per la transformació paral·lela de les condicions de circulació d'aquests excedents i pel nou tipus de comportament econòmic imposat als productors.

Aquesta és la lliçó principal de la investigació que aquí resumim. Que suggereix també una altra hipòtesi, sense permetre però d'argumentar-la. Resta clar que des del final del segle XVIII, però sobretot des de la Guerra del Francès, s'anava esmussant l'eficàcia de la renda feudal com a eina per a l'apropiació de treball d'altri. La percepció d'aquest fenomen, ¿contribuïa d'alguna manera a les opcions de la majoria d'individus del sector laic de la classe feudal en les lluites polítiques de l'època, a la seva estratègia d'inserció en el nou ordre liberal? Però per parlar d'això ja es veu que caldria saber moltes més coses que les presentades en aquest text. I, en primer lloc, caldria conèixer l'evolució de l'ingrés senyorial a d'altres regions.

---

19 Josep Fontana, *La revolución liberal. Política y Hacienda 1833-184*, Madrid, 1977, pp. 312-313.

APÈNDIX 1

Arrendaments de drets feudals de la casa de Medinaceli a Catalunya²⁰

Patrimoni d'Aitona

Marquesat d'AITONA *: *a*) delme i onzè dels grans dels termes d'Aitona i Seròs (2/12); *b*) onzè de tot allò que els veïns d'Aitona i Seròs cullen fora del terme (1/11); *c*) delme de tots els fruits del terme d'Almatret (1/10); *d*) delmes de vi, oli, filassa, cànem, lli, llegums, blat de moro, figues i bestiar a tot el marquesat (1/10); *e*) delme de la seda que cullen els veïns d'Aitona i Seròs; *f*) aprofitament de les herbes; *g*) censos emfitèutics (les quantitats de blat han estat reduïdes a diners; els censos de cases es paguen en aviram); *h*) el forn d'Aitona i el de Seròs (1/25 dels pans); *i*) molins de farina d'Aitona i de Seròs, i molí d'oli de Seròs.

BLANES: delme (*ribatge*) del peix, dels grans, de la farina i de l'oli desembarcats a la platja de Blanes.

Vescomtats de CABRERA i de BAS i baronies de CALDES i LLAGOSTERA: *a*) carnalatge o castellatge per tot el bestiar, de pèl o de llana, que transiti per aquests territoris, o hi entri per engreixar, llevat del que necessiten *para su propio trabajo y consumo* els veïns de la batllia d'Orri, de Sant Celoni, de Sant Esteve de Palautordera, Sant Esteve d'Olzinelles i Sant Vicenç de Gualba (un diner per cada peu, i el bestiar gros 2 sous per cap); *b*) civada d'acaptés; *c*) delmes, tasques i censos de Llagostera, Caldes, Santa Seclina, Vidreres i Maçanet; *d*) carnisseria de Llagostera; *e*) lleuda de Caldes de Malavella.

HOSTALRIC: *a*) dret de mesura dels grans que es venen al mercat de la vila (8 diners la quartera); *b*) dret sobre els altres fruits, sense precisió de l'import. De l'un i de l'altre n'estan lliures les compres que facin els veïns per a consum propi.

CASTISSENT: delmes, censos i quísties.

20 Són marcats amb un asterisc els *estats* on consta que hi havia *cúria senyorial*.

Baronia de LA LLACUNA: delmes, tasques i censos del terme de la Llacuna.

MIRALCAMP: *a)* delmes del terme; *b)* censos i quísties en diner, grans i aviram; *c)* molí d'oli; *d)* forn de pa.

Comtat d'OSONA: censos en diner, grans, oli, vi i aviram que paguen masos de la vall de Torelló.

Vall d'OSOR i parròquia de la SANTA CREU: *a)* delmes, tasques, braçatges i altres parts de fruits; *b)* censos en diner i en fruits.

PALAFOLLS, SANTA SUSANNA i MALGRAT: *a)* delmes dels grans, llegums, verema i canem i lli (1/19 el mill, el panís i les llegums; 1/13 els altres grans i la verema); *b)* tasques a parts de fruits (1/19 i 1/13, un cop pagat el delme), i reduïdes a quantitats fixes de diners; *c)* carnalatge sobre el bestiar (1/13); *d)* ribatge, o delme del peix fresc (1/25).

PONTILS i SANTA PERPÈTUA: *a)* delme i tasca; *b)* censos en diner i en fruits; *c)* molí, resclosa i sèquia a Pontils.

RIELLS i VIABREA: *a)* delmes de carnalatge i de tota mena de grans; *b)* tasca i braçatge; *c)* censos en diner i en fruits.

RIUDARENES: *a)* *terzón del diezmo de carnelage y de cualquier género de granos así de arista como groseros*; *b)* tasques, braçatges i parts d'espletes; *c)* censos.

SANT CELONI: dret de cóps i lleuda al mercat de Sant Celoni (un cóp per quartera de grans; 4 diners per sàrria de fruita i d'hortalissa; 2 sous per cavall, mula o bou; 3 diners per porc).

SANT FELIU DE BUIXALLEU: *terzón de los diezmos*, tasques, braçatges, parts d'espletes, dret de carnalatge i censos.

SANTA MARIA DE PALAUTORDERA, SANT ESTEVE SACOSTA, FOGARS, MOSQUEROLES, OLZINELLES, PERTEGÀS i batllia de MONTCLÚS: delmes dels grans, tasques i braçatges, dret de carnalatge, censos.

Patrimoni de Cardona

Baronia d'ARBECA *: *a)* onzè de tots els fruits, i dret d'herbes i censos de la Floresta; *b)* delmes d'Arbeca i les Borges (6/37 dels grans, 3/19 de les olives, 6/37 de la verema, 3/64 dels xais que baixen de la

muntanya i $3/37$ dels que van a Arbeca, i la mateixa proporció de la llana); *c*) delmes dels Castellots ($3/37$ dels grans; $1/12$ del cànem; $3/37$ de les olives; $3/40$ de la verema); *d*) molí d'oli, $1/19$ de les olives a Arbeca i les Borges, i $1/37$ als Castellots, més 5 diners per mòlta (*mula*); *e*) pedrera (6 diners per carretada, o 1 per pedres soles); *f*) fogatge (3 sous — 3 s. 6 d. des de 1777— cada habitant d'Arbeca i les Borges); *g*) 3 diners l'any cada casa que criï pollastres, un sou per cada vaca que pareixi i 6 diners per cada somera que pareixi; 5) quístia (Arbeca, 175 ll.; les Borges, 10 ll. 11 s.; els Castellots, 42 ll. 10 s.); 2) cens de 70 ll. que paga la vila d'Arbeca per les herbes.

Ducat de CARDONA *: delmes, parts de fruits, quísties, censos, civada d'acptes i altres drets a la vila de Cardona i altres viles, pobles i termes del ducat.

Baronia de la Conca d'ÒDENÀ *: censos, delmes, tasca, quístia als diferents pobles i termes de la baronia (s'exclouen de l'arrendament alguns drets substancials, entre ells els censos dels establiments d'aigües per molins de farina i de paper).

Quadra de DONA GAMBOSA: censos, delmes i parts de fruits que han de pagar els terratinents del terme (dins la baronia d'Entença).

Comtat d'EMPÚRIES *: *a*) censos de grans, diners, aviram, etc., per terres en feu, alou i domini directe del comte; *b*) tasca de Cadaqués (60 ll.); *c*) tasca dels grans de Sant Pere Pescador; *d*) dos forns de Castelló ($1/20$ dels pans); *e*) lleuda de tots els grans i fruita seca i verda que es venen als mercats i fires de Castelló; *f*) mesuratge de l'oli (un diner per quarta d'oli venut a la menuda); *g*) *lo pes del quintar*, a Castelló; *h*) dret d'ancoratge als ports i platges del comtat; *i*) dret nou de la treta del peix i del corall (càrrega sobre aquests gèneres quan s'extreuen del comtat); *j*) dret de treta sobre las *mercadurias y vituallas ques trauen, y ixen fora del comtat*, excepte les mesurades a la plaça de Castelló i les de la collita d'eclesiàstics i de militars privilegiats (4 diners la $1/2$ quartera de blat o farina; 2 diners la $1/2$ quartera de blat estranger en trànsit; 2 diners la $1/2$ quartera d'ordi o civada; 3 diners la $1/2$ quartera de mestall, sègol i mill; 4 diners la $1/2$ quartera de llegums; un sou el quintar de mel; 6 diners la bota de vi; il·legible la referència a l'oli); *k*) estany, delme i pesquera de Castelló (fonamentalment, l'exclusiva del peix i les plomes de cigne

de l'estany); *l*) dret de la *trompa i corrodoria* de Castelló, que deixa de cobrar-se a partir del 1778.

Baronia d'ENTENÇA *: *a*) quísties, censos i altres càrregues fixes (en diner i en fruits) que paguen Falset, Tivissa, Móra, Garcia i el Mas-roig; *b*) molí d'oli de Tivissa; *c*) dret de *dècima* de les mines de plom; *d*) barca de Garcia (alguns censos fixos de valor considerable no són arrendats).

Baronia de JUNEDA: *a*) delmes de Juneda (1/12 dels grans collits a les terres del terme, o a les terres que fora d'ell conreïn els veïns de Juneda; 1/11 de la verema i 1/17 de les olives de les terres del terme); *b*) censos (53 quarteres de blat i 53 d'ordi o civada per la Mare de Déu d'agost i 142 lliures per Nadal i Carnestoltes) que paga la universitat de Juneda; *c*) quartes parts dels lluïsmes per transportacions de propietats del terme de Juneda (però no els «*luhismos correspondientes a dominio feudal pues estos se los reserva S. Exa.*»).

MIRALLES, ROCAMORA i SANT MAGÍ: *a*) parts de fruits de tres masies, establertes per 200 *ll.* (i excloses de l'arrendament des del 1790); delme (1/10).

Baronia d'OLIOLA: delmes majors i menors (blat, ordi, civada i altres grans, cànem, xais, llana) i censos, tasques i altres rendes del terme d'Oliola.

Marquesat de PALLARS * i vescomtat de VILAMUR: *a*) cens (44 quartes d'oli) per l'establiment del molí d'oli de Salàs; *b*) censos de la Pobla de Segur (51 sous del dret de talles; 315 quarteres de blat que paga el particular que té establert el molí de farina; 2 1/2 quintars d'oli el del molí d'oli; 10 *ll.* el particular que té l'hostal de Collegats, i 14 sous una casa de la Pobla); *c*) blat d'avenços de la Vall d'Àneu (197 1/2 quarteres de blat); *d*) fogatge de Sort (42 *ll.*); *e*) quísties o fogatge dels comuns i particulars del marquesat (737 *ll.* 12 s. 4 *d.*); *f*) censos de Peramea i Pladecorts per l'establiment de la sal; *g*) herbes, terres, censos, delmes, drets de passatge i altres a la muntanya del Boumort; *h*) molins de Pessonada i Santa Engràcia (1/16 de les olives i 1/32 de l'oli).

Comtat de PRADES *: *a*) delmes majors i menors (del blat, ordi, civada, cànem, corders, llana) de tots els termes del comtat; *b*) dret de fruites seques (1/15 de les mongetes, garrofes, ametlles, avellanes i altres de Prades, Ulldemolins, Capafonts, la Febró, Farena, Cabrera,

Samuntà, Mont-ral i Maspujols; 30 *ll.* a l'Aleixar; 10 *ll.* a Vilaplana; 15 *ll.* a Cornudella; 15 *ll.* a Siurana; 6 *ll.* a l'Arbolí i 7 *ll.* a Prades); *c)* quísties (606 *ll.* 8 s. 10 *d.*); *d)* dret de la fira de Sant Bertomeu a Prades; *e)* censos per establiments (en diner).

Vegueria de SEGARRA *: *a)* delmes majors i menors, quísties, herbes i altres rendes a tots els termes de la vegueria; *b)* molí de farina i fleca de Torà (els censos que paguen els emfiteutes de la vegueria no s'arrenden).

APÈNDIX 2

Valors (en lliures catalanes i fraccions decimals) dels arrendaments del drets feudals de la casa Medinaceli a Catalunya

	Altona	Arbeca	Bianes	Carnalatge	Cabrera i Bas, Caldes i Llagostera	Cardona	Castissent	Conca d'Odena	Dona Gambosa
				Acaptes (Cabrera i Bas)	Delmes i altres drets				
1767	—	—	750	120	333,75	5.175	—	225	—
1768	—	—	750	120	333,75	5.175	—	225	—
1769	—	11.500	750	120	333,75	5.175	11.250	225	—
1770	12.750	11.500	750	120	333,75	5.175	11.250	225	—
1771	12.750	11.500	412,5	137,5	333,75	5.506,25	11.250	307,75	—
1772	12.750	11.500	412,5	137,5	333,75	5.506,25	11.250	307,75	6.000
1773	12.750	13.500	412,5	137,5	333,75	5.506,25	12.200	307,75	6.000
1774	16.141,25	13.500	412,5	137,5	333,75	5.506,25	12.200	307,75	6.000
1775	16.141,25	13.500	750,5	161,4	400,75	7.300	12.200	335	6.000
1776	16.141,25	13.500	750,5	161,4	400,75	7.300	12.200	335	—
1777	16.141,25	14.975	750,5	161,4	400,75	7.300	13.275	335	—
1778	17.375	14.975	750,5	161,4	400,75	7.300	13.275	335	—
1779	17.375	14.975	789,875	165	431,25	6.750	13.275	293,75	—
1780	17.375	14.975	789,875	165	431,25	6.750	13.275	293,75	—

	Alfona	Arbeca	Blanes	Cabrera i Bas, Caldes i Llagostra		Cardona	Castissent	Conca d'Òdena	Dona Gombosa	
				Carnalotatge	Acaptes (Cabrera i Bas)					Delmes i altres drets
1781	17.375	16.250	789,875	165	431,25	6.750	14.125	293,75	—	287,5
1782	19.057,5	16.250	789,875	165	431,25	6.750	14.125	293,75	—	—
1783	19.057,5	16.250	975	175	425	6.775	14.125	290	—	—
1784	19.057,5	16.250	975	175	425	6.775	14.125	290	6.050	—
1785	19.057,5	17.212,5	975	175	425	6.775	13.500	290	6.050	—
1786	17.300	17.212,5	975	175	425	6.775	13.500	290	6.050	293,75
1787	17.300	17.212,5	825	190	449,75	6.775	13.500	290	6.050	293,75
1788	17.300	17.212,5	825	190	449,75	6.775	13.500	290	4.800	293,75
1789	17.300	17.712,5	825	190	449,75	6.775	13.200	290	4.800	293,75
1790	18.375	17.712,5	825	190	449,75	6.775	13.200	290	4.800	293,75
1791	18.375	17.712,5	875	211,25	489,75	7.331,25	13.200	345	4.800	293,75
1792	18.375	17.712,5	875	211,25	489,75	7.331,25	13.200	345	6.500	293,75
1793	18.375	18.887,5	875	211,25	489,75	7.331,25	14.790	345	6.500	293,75
1794	19.775	18.887,5	875	211,25	489,75	7.331,25	14.790	345	6.500	366,25
1795	19.775	18.887,5	—	216,9	490,5	8.281,42	14.790	386,25	6.500	366,25
1796	19.775	18.887,5	—	216,9	490,5	8.281,42	14.790	386,25	7.750	366,25
1797	19.775	22.392,5	—	216,9	490,5	8.281,42	17.565	386,25	7.750	366,25
1798	24.775	22.392,5	—	216,9	490,5	8.281,42	17.565	386,25	7.750	410

	Aitona	Arbeca	Blanes	Cabrera i Bas, Caldes i Llagostera Carnalbatge	Acaptes (Cabrera i Bas)	Delmes i altres drets	Cardona	Castisvent	Conca d'Odena	Dona Gombosa
1799	24.775	22.392,5	—	196,1	390,5	9.148,75	17.565	312,5	7.750	410
1800	24.775	22.392,5	—	196,1	390,5	9.148,75	17.565	312,5	9.235	410
1801	24.775	24.375	—	196,1	390,5	9.148,75	19.065	312,5	9.235	410
1802	21.250	24.375	—	196,1	390,5	9.148,75	19.065	312,5	9.235	438,1
1803	21.250	24.375	—	150	312,5	8.675	19.065	443,75	9.235	438,1
1804	21.250	24.375	—	150	312,5	8.675	19.065	443,75	9.808,75	438,1
1805	21.250	34.000	—	150	312,5	8.675	—	443,75	9.808,75	438,1
1806	24.312,5	34.000	—	150	312,5	8.675	—	443,75	9.808,75	443
1807	24.312,5	34.000	—	168,75	242,5	7.825	—	425	9.808,75	443
1808	24.312,5	34.000	—	168,75	242,5	7.825	—	425	8.150	443
1809	24.312,5	—	—	168,75	242,5	7.825	—	425	8.150	443
1810	—	—	—	168,75	242,5	7.825	—	425	8.150	—
1811	—	—	—	—	—	—	—	—	8.150	—
1815	20.843,1	23.050	—	75	—	6.119	17.075,63	437,5	7.762,5	441,9
1816	20.843,1	23.050	—	75	—	6.119	17.075,63	437,5	7.762,5	441,9
1817	20.843,1	23.050	—	75	—	6.119	17.075,63	437,5	7.762,5	441,9
1818	20.843,1	23.050	—	75	—	6.119	17.075,63	437,5	7.762,5	441,9
1819	20.000	20.000	—	121,25	—	6.250	14.500	400	7.950	362,5

	Aitona	Arbeca	Blanes	Cabrera i Bas, Caldes i Llagostrera		Cardona	Castissent	Conca d'Òdena	Dona Gambosa
				Carnalitatge	Acaptes (Cabrera i Bas)				
1820	20.000	20.000	—	121,25	—	14.500	400	7.950	362,5
1821	20.000	20.000	—	121,25	—	14.500	400	7.950	362,5
1822	20.000	20.000	—	121,25	—	14.500	400	7.950	362,5
1823	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1824	13.750	3.400	—	121,25	—	4.500	312,5	5.925	—
1825	13.750	5.750	—	121,25	—	4.500	312,5	5.925	—
1826	13.750	13.687,5	—	121,25	—	4.500	312,5	9.100	—
1827	13.750	13.687,5	—	121,25	—	4.500	312,5	—	—
1828	11.500	13.687,5	—	120	—	4.850	290	4.825	—
1829	11.500	13.687,5	—	120	—	4.850	290	4.825	253,13
1830	11.500	10.000	—	120	—	4.850	290	4.650	253,13
1831	11.500	10.000	—	120	—	4.850	290	4.650	253,13
1832	10.000	10.000	—	—	—	4.250	250	4.250	253,13
1833	10.000	10.000	—	—	—	4.250	250	4.250	200
1834	10.000	12.500	—	—	—	4.250	250	3.500	200
1835	10.000	12.500	—	—	—	4.250	250	3.500	200
1836	—	12.500	—	80	—	4.125	—	3.500	200
1837	—	12.500	—	80	—	4.125	150	3.500	112,5

	Empúries	Entença	Hostalric	Juneda	La Llacuna	Miralcamp	Miralles, Rocamora i Sant Magí	Oliola	Osona	Osor i Santa Creu
1767	—	—	131,25	—	875	1.750	—	—	255	506,25
1768	—	—	131,25	—	875	1.750	—	—	255	506,25
1769	—	—	131,25	—	875	1.750	—	—	255	506,25
1770	—	4.275	131,25	—	875	1.750	1.400	—	255	506,25
1771	—	4.275	142,5	—	983,9	1.725	1.400	—	267,5	600
1772	—	4.275	142,5	—	983,9	1.725	1.400	—	267,5	600
1773	—	4.275	142,5	—	983,9	1.725	1.400	*	267,5	600
1774	—	5.250	142,5	—	983,9	1.725	1.663	—	267,5	600
1775	—	5.250	159,4	—	1.145	2.154,125	1.663	—	337,5	843,75
1776	—	5.250	159,4	—	1.145	2.154,125	1.663	—	337,5	843,75
1777	—	5.250	159,4	—	1.145	2.154,125	1.663	1.387,5	337,5	843,75
1778	—	5.500	159,4	—	1.145	2.154,125	1.525	1.387,5	337,5	843,75
1779	—	5.500	162,5	3.400	1.157,5	2.250	1.525	1.387,5	350	350
1780	3.687,5	5.500	162,5	3.400	1.157,5	2.250	1.525	1.387,5	350	850
1781	3.687,5	5.500	162,5	3.400	1.157,5	2.250	1.525	1.077,5	350	850
1782	3.687,5	—	162,5	3.400	1.157,5	2.250	1.495	1.077,5	350	850
1783	3.687,5	—	142,5	3.250	1.432,5	—	1.495	1.077,5	293,75	800
1784	3.687,5	—	142,5	3.250	1.432,5	2.000	1.495	1.077,5	293,75	800

	Empúries	Entença	Hostalric	Juneda	La Llacuna	Miralcamp	Miralles, Rocamora i Sant Magí	Oliola	Osona	Osor i Santa Creu
1785	3.687,5	—	142,5	3.250	1.432,5	2.000	1.495	900	293,75	800
1786	3.687,5	5.700	142,5	3.250	1.432,5	2.000	1.696,25	900	293,75	800
1787	3.687,5	5.700	151,25	3.250	1.562,5	2.000	1.696,25	900	318,75	856,25
1788	3.050	5.700	151,25	3.250	1.562,5	2.000	1.696,25	900	318,75	856,25
1789	3.050	5.700	151,25	3.250	1.562,5	2.000	1.696,25	900	318,75	856,25
1790	3.050	5.825	151,25	3.250	1.562,5	2.000	1.475	900	318,75	856,25
1791	3.050	5.825	177,25	3.887,5	1.813,75	2.000	1.475	900	242,5	743,75
1792	3.625	5.825	177,25	3.887,5	1.813,75	2.283,5	1.475	900	242,5	743,75
1793	3.625	5.825	177,25	3.887,5	1.813,75	2.283,5	1.475	1.112,5	242,5	743,75
1794	3.625	6.235,66	177,25	3.887,5	1.813,75	2.283,5	1.722	1.112,5	242,5	743,75
1795	3.625	6.235,66	188,69	4.462,5	2.233,75	2.283,5	1.722	1.112,5	274,25	750
1796	4.012,5	6.235,66	188,69	4.462,5	2.233,75	2.655,45	1.722	1.112,5	274,25	750
1797	4.012,5	6.235,66	188,69	4.462,5	2.233,75	2.655,45	1.722	1.325	274,25	750
1798	4.012,5	8.235,6	188,69	4.462,5	2.233,75	2.655,45	2.200	1.325	274,25	750
1799	4.012,5	8.235,6	125	5.117,1	2.629,33	2.655,45	2.200	1.325	324,4	450
1800	4.525,8	8.235,6	125	5.117,1	2.629,33	3.180,95	2.200	1.325	324,4	450
1801	4.525,8	8.235,6	125	5.117,1	2.629,33	3.180,95	2.200	1.525	324,4	450
1802	4.525,8	7.425	125	5.117,1	2.629,33	3.180,95	1.250	1.525	324,4	450

	Empúries	Entença	Hostalric	Juneda	La Llacuna	Miralcamp	Miralles, Rocamora i Sant Magí	Oliola	Osona	Osor i Santa Creu
1824	—	3.375	87,5	—	1.500	—	700	—	225	537,5
1825	—	3.375	87,5	—	1.500	—	700	—	225	537,5
1826	—	3.375	87,5	2.500	1.500	1.697,5	700	—	225	537,5
1827	—	3.375	87,5	2.500	1.500	1.697,5	700	—	225	537,5
1828	—	3.480,5	52,5	2.500	1.156,25	1.697,5	700	—	225	380,25
1829	—	3.480,5	52,5	2.500	1.156,25	1.697,5	700	1.052,75	225	380,25
1830	—	3.480,5	52,5	1.900	1.156,25	1.400	700	1.052,75	225	380,25
1831	—	3.480,5	52,5	1.900	1.156,25	1.400	700	1.052,75	225	380,25
1832	—	2.800	—	1.900	877,5	1.400	562,5	1.052,75	212,5	356,25
1833	—	2.800	—	1.900	877,5	1.400	562,5	1.053,33	212,5	356,25
1834	—	2.800	—	1.950	877,5	1.562,5	562,5	1.053,33	212,5	356,25
1835	—	2.800	—	1.950	877,5	1.562,5	562,5	1.053,33	212,5	356,25
1836	—	1.600	37,5	1.950	800	1.562,5	—	1.053,33	212,5	—
1837	—	—	37,5	1.950	800	1.562,5	—	—	212,5	—

*: Del 1773 al 1780, els drets corresponents a la baronia d'Oliola s'arrendaren junt amb els de la vegueria de Segarra i les escriptures no permeten de destriar-ne els imports respectius.

	Palafolls, Santa Susanna i Malgrat	Pallars i Vilamur	Pontils i Santa Perpètua	Prades	Riells i Viabrea	Riudarenes	Sant Celoni	Sant Feliu de Buixalieu	Santa Maria de Palautordera	Segarra
1767	1.662,5	—	—	—	131,5	375	137,5	77,5	256,25	—
1768	1.662,5	—	1.054,66	—	131,5	375	137,5	77,5	256,25	—
1769	1.662,5	—	1.054,66	—	131,5	375	137,5	77,5	256,25	6.875
1770	1.662,5	—	1.054,66	5.500	131,5	375	137,5	77,5	256,25	6.875
1771	1.825	—	1.587,5	5.500	145,5	422,5	150	95	300	6.875
1772	1.825	8.725	1.587,5	5.500	145,5	422,5	150	95	300	6.875
1773	1.825	8.725	1.587,5	5.500	145,5	422,5	150	95	300	(8.500)*
1774	1.825	8.725	1.587,5	7.500	145,5	422,5	150	95	300	(8.500)
1775	2.612,5	8.725	1.779	7.500	141,25	512,9	156,25	137,5	362,5	(8.500)
1776	2.612,5	—	1.779	7.500	141,25	512,9	156,25	137,5	362,5	(8.500)
1777	2.612,5	—	1.779	7.500	141,25	512,9	156,25	137,5	362,5	(8.262,5)
1778	2.612,5	—	1.779	7.750	141,25	512,9	156,25	137,5	362,5	(8.262,5)
1779	2.613,75	—	1.875	7.750	148,75	550	156,25	125	367	(8.262,5)
1780	2.613,75	9.075	1.875	7.750	148,75	550	156,25	125	367	(8.262,5)
1781	2.613,75	9.075	1.875	7.750	148,75	550	156,25	125	367	7.637,5
1782	2.613,75	9.075	1.875	—	148,75	550	156,25	125	367	7.637,5
1783	2.775	9.075	1.850	—	149,5	582,5	156,25	138,75	367	7.637,5
1784	2.775	10.155	1.850	—	149,5	582,5	156,25	138,75	367	7.637,5

	Palafolls, Santa Susanna i Malgrat	Pallars i Vilamur	Pontils i Santa Perpètua	Prades	Riells i Viabrea	Riudarenes	Sant Celoni	Sant Feliu de Buixalleu	Santa Maria de Palautordera	Segarra
1785	2.775	10.155	1.850	—	149,5	582,5	156,25	138,75	367	7.775
1786	2.775	10.155	1.850	7.750	149,5	582,5	156,25	138,75	367	7.775
1787	2.887,5	10.155	1.962,5	7.750	150	585	106,25	118,75	367	7.775
1788	2.887,5	9.000	1.962,5	7.750	150	585	106,25	118,75	367	7.775
1789	2.887,5	9.000	1.962,5	7.750	150	585	106,25	118,75	367	7.075
1790	2.887,5	9.000	1.962,5	8.037,5	150	585	106,25	118,75	367	7.075
1791	2.956,25	9.000	2.106,25	8.037,5	150,25	641,25	121,5	129	417	7.075
1792	2.956,25	9.900	2.106,25	8.037,5	150,25	641,25	121,5	129	417	7.075
1793	2.956,25	9.900	2.106,25	8.037,5	150,25	641,25	121,5	129	417	8.712,5
1794	2.956,25	9.900	2.106,25	9.034,37	150,25	641,25	121,5	129	417	8.712,5
1795	2.956,25	9.900	2.314	9.034,37	154,75	697,5	131,66	146	418,75	8.712,5
1796	2.956,25	11.437,5	2.314	9.034,37	154,75	697,5	131,66	146	418,75	8.712,5
1797	2.956,25	11.437,5	2.314	9.034,37	154,75	697,5	131,66	146	418,75	9.962,5
1798	2.956,25	11.437,5	2.314	10.266,9	154,75	697,5	131,66	146	418,75	9.962,5
1799	3.338,5	11.437,5	2.580,66	10.266,9	173,5	525	136,5	171,9	275	9.962,5
1800	3.338,5	12.750	2.580,66	10.266,9	173,5	525	136,5	171,9	275	9.962,5
1801	3.338,5	12.750	2.580,66	10.266,9	173,5	525	136,5	171,9	275	10.825
1802	3.338,5	12.750	2.580,66	9.650	173,5	525	136,5	171,9	275	10.825

	Palafolls, Santa Susanna i Malgrat	Pallars i Vilamur	Pontils i Santa Perpètua	Prades	Riells i Viabrea	Riudarenes	Sant Celoni	Sant Feliu de Buixalieu	Santa Maria de Palautordera	Segarra
1803	3.391	12.750	2.175	9.650	168,75	543,75	—	191,9	293,75	10.825
1804	3.391	14.300	2.175	9.650	168,75	543,75	—	191,9	293,75	10.825
1805	3.391	14.300	2.175	9.650	168,75	543,75	—	191,9	293,75	11.282,5
1806	3.391	14.300	2.175	9.900	168,75	543,75	—	191,9	293,75	11.282,5
1807	3.125	14.300	2.376,25	9.900	181	515	—	175	225	11.282,5
1808	3.125	12.500	2.376,25	9.900	181	515	—	175	225	11.282,5
1809	3.125	12.500	2.376,25	9.900	181	515	—	175	225	—
1810	3.125	12.500	2.376,25	—	181	515	—	175	225	—
1811	—	12.500	—	—	—	—	—	—	—	—
1815	3.375	10.925	1.787,5	7.500	—	450	218,25	—	300	9.667,5
1816	3.375	10.925	1.787,5	7.500	—	450	218,25	—	300	9.667,5
1817	3.375	10.925	1.787,5	7.500	—	450	218,25	—	300	9.667,5
1818	3.375	10.925	1.787,5	7.500	—	450	218,25	—	300	9.667,5
1819	2.837,5	10.500	1.253,75	6.000	150	450	270	150	200	9.667,5
1820	2.837,5	10.500	1.253,75	6.000	150	450	270	150	200	9.667,5
1821	2.837,5	10.500	1.253,75	6.000	150	450	270	150	200	9.667,5
1822	2.837,5	10.500	1.253,75	6.000	150	450	270	150	200	9.667,5
1823	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1824	2.250	8.000	(650)	4.500	156,5	412,5	337,5	176	281,25	—
1825	2.250	8.000	(650)	4.500	156,5	412,5	337,5	176	281,25	—
1826	2.250	8.000	(650)	4.500	156,5	412,5	337,5	176	281,25	5.625

	Palafolls, Santa Susanna i Malgrat	Pallars i Vilamur	Pontils i Santa Perpètua	Prades	Riells i Viabrea	Riudarenes	Sant Celoni	Sant Feliu de Buixalleu	Santa Maria de Palautordera	Segarra
1827	2.250	8.000	(650)	4.500	156,5	412,5	337,5	176	281,25	5.625
1828	1.400	7.000	—	4.955	—	400	162,5	100	200	5.625
1829	1.400	7.000	—	4.955	—	400	162,5	100	200	5.625
1830	1.400	7.000	—	4.955	—	400	162,5	100	200	4.257,5
1831	1.400	7.000	450	4.955	—	400	162,5	100	200	4.257,5
1832	1.250	5.000	562,5	3.150	150,25	362,5	146,25	95	200	4.257,5
1833	1.250	5.000	562,5	3.150	150,25	362,5	146,25	95	200	4.257,5
1834	1.250	5.000	562,5	3.150	150,25	362,5	146,25	95	200	4.875
1835	1.250	5.000	562,5	3.150	150,25	362,5	146,25	95	200	4.875
1836	—	—	562,5	2.000	137,5	312,5	125	86,25	—	4.875
1837	900	2.850	562,5	—	137,5	312,5	125	86,25	—	4.875

* Les xifres dels anys 1773, 1774, 1775 i 1776 corresponen a l'arrendament conjunt dels drets de la baronia d'Oliola i de la vegueria de Segarra.

**ESPECIALITZACIÓ AGRÍCOLA,
VITICULTURA I INDÚSTRIES RURALS**

PRODUCTES VINÍCOLES I INTEGRACIÓ MERCANTIL A EUROPA, SS. XVI-XVIII. UNA PANORÀMICA*

Durant els segles medievals ja hi havia a Europa un important comerç interregional, que era la base de la puixança econòmica d'algunes de les principals ciutats del continent. Però es tractava d'un comerç entre àmbits que, en gran mesura, s'ignoraven. Aquest era el cas de la Mediterrània i el Bàltic: mercaderies procedents d'una regió podien circular, profusament i tot, per l'altra, però les condicions de la seva realització en el mercat eren prou diferents en cada cas. I, en general, aquesta circulació no arribava a modificar gaire ni l'orientació ni l'organització dels sectors productius respectius.¹

El quadre va canviar força a partir del 1500, i durant els tres segles següents s'arribaria a articular un sistema mercantil coherent, que cobria tot Europa i feia cada cop més interdependents les economies regionals. És veritat que les condicions tècniques i socials de producció continuaven essent molt diverses segons les regions, però totes estaven cada cop més exposades a influències originades lluny i transmeses precisament a través d'aquesta xarxa d'intercanvis. De fet, la integració assolida en l'esfera de la circulació de mercaderies és un dels processos de més relleu de la història econòmica dels segles anomenats «moderns». El seu motor ha de buscar-se en el desenvolupament desigual de les economies europees al llarg del

---

* Publicat a *Estudis d'història econòmica*, 14, 1996, pp. 23-33.

1 P. Jeannin, «Les interdépendances économiques dans le champ d'action européen des Hollandais (xvie. - xviiie. siècles)», dins de Aymard, Maurice (ed), *Dutch capitalism and world capitalism/Capitalisme hollandais et capitalisme mondial*, Cambridge/Paris, Cambridge University Press/Maison des Sciences de l'Homme, 1982, pp. 157-158.

cicle d'expansió que s'havia iniciat a mitjan segle XVI i que, creant o eixamplant diferències entre elles, obria oportunitats a la mediació mercantil. La contemporània expansió ultramarina, a més, contribuïa a reforçar la integració mercantil entre regions, a la qual donava incentius i oferia mitjans monetaris.

La intenció d'aquest article és doble. Per una banda, destacar la importància que en aquest procés va tenir el comerç de productes de gran consum, els productes agrícoles en general i, en particular, els de la viticultura, tan significatius per a les economies mediterrànies. Per una altra banda, en termes més generals, preconitzar un plantejament d'aquestes qüestions que no separi l'estudi de les esferes de la producció i de la circulació de mercaderies, sinó que es fixi precisament en les seves interseccions.

* * *

En el procés d'integració s'hi poden distingir dos moments crucials. Primer, la penetració dels holandesos al Bàltic per a establir la seva supremacia comercial en aquell àmbit fins aleshores dominat per la Hansa. Segon, la penetració a la Mediterrània de mariners i comerciants holandesos i anglesos que aviat hi van adquirir posicions sòlides, en molts llocs hegemòniques. En tots dos moments, el transport i la comercialització de productes agrícoles sembla haver tingut una importància gran. I tots dos moments han estat moments d'inflexió per a la viticultura europea.

La penetració holandesa al Bàltic ha d'entendre's en el context dels canvis esdevinguts a finals de l'edat mitjana en la producció i la comercialització d'una mercaderia fonamental per a aquella regió, el peix salat. No cal insistir aquí en la importància del peix salat, és a dir, conservable, per a societats de cerealicultors que no havien desenvolupat una ramaderia establada de consideració, que tenien doncs poques disponibilitats regulars de carn i no coneixien mitjans físics de preservació de la carn i del peix. La prescripció cristiana de l'abstinència contribuïa, d'altra banda, a configurar una pauta de consum que fomentava la demanda de peix.

Assecant-los, fumant-los o salant-los, la carn i el peix podien conservar-se i, per consegüent, també transportar-se a distàncies

llargues. En el cas del peix, per assecar-lo o fumar-lo calia dur-lo primer a terra ferma; únicament podia conservar-se així, per tant, la pesca feta no gaire lluny de la costa. Fins al segle XIV tampoc no es podia preparar i salar el peix a les barques, massa petites, i l'areng i altres espècies havien de salar-se a terra ferma. Per això s'explotaven només bancs relativament pròxims a la costa, el més important dels quals es trobava davant d'Escània: les fires d'areng de Falsterbo i de Skanör concentraven gairebé tot el comerç bàltic d'aquest article de consum bàsic. La sal provenia de les salines de Lüneburg, les úniques d'una certa importància en aquella regió, el control de les quals havia fet la fortuna de Lübeck.²

Sembla que cap al 1415 ja es construïa a Holanda el *haringbuis*, la primera embarcació de pesca dins de la qual es podia salar i empaquetar l'areng que s'anava pescant, i que per això permetia estades llargues a alta mar sense que el peix es fes malbé. Els grans bancs d'areng de l'Atlàntic Nord, entre Escandinàvia i Islàndia, eren des d'aleshores a l'abast dels saladors.³ El creixement de la població arreu d'Europa des de mitjan segle XV va impulsar el negoci del peix salat, cada cop més centrat en l'explotació d'aquests bancs atlàntics i, també, en la pesca del bacallà a Terranova. D'aquesta expansió se'n beneficiaven principalment els holandesos, gràcies a la superioritat de les seves embarcacions i a l'organització de la seva flota de pesca.

Cap al 1500, l'exhauriment del banc d'areng de la costa d'Escània oferí al comerç holandès l'oportunitat d'entrar als mercats bàltics per vendre-hi peix salat, bo i desplaçant els hanseàtics. A canvi, compraven blat i sègol per a alimentar la pròpia població, cada cop menys suficient en grans, i també fusta per a la construcció naval. Durant el segle XVI els holandesos van anar arraconant a segon pla les ciutats de la Hansa en la negociació de gairebé tots els productes

2 Jean-Claude Hocquet, *Le sel et le pouvoir. De l'an mil à la révolution française*, París, Albin Michel, 1985, pp. 189-190.

3 R. W. Unger, *Dutch Shipbuilding before 1800. Ships and Guilds*, Assem i Amsterdam, Van Gorcum, 1978, pp. 29-30; I. Wallerstein, *The Modern World-System, II. Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750*, New York, Academic Press, 1980, pp. 39-40.

tradicionals del comerç bàltic, del qual Amsterdam va acabar esdevenint el pol occidental, i dominant.⁴

El sistema d'intercanvis regit des d'Amsterdam no era bilateral, sinó trilateral com a mínim. El negoci de salar l'areng capturat a l'Atlàntic Nord tenia una base imprescindible a l'Oest de França, entre l'estuari del Loira i la Gironda, al llarg de la costa on es trobava la sal de la Baie i de Brouage, de Guérande i de l'illa de Ré. Els holandesos s'hi proveïen de sal, però també hi carregaven altres productes, com ara pega i suro, i vins i esperits. La dedicació vitícola d'aquestes regions, antiga, més aviat orientada cap als vins de qualitat, es va reforçar per efecte de la demanda nova. Que, en canvi, més aviat volia vins ordinaris amb què fabricar aiguardent per als mariners de la flota, i esperits per a preparar els vins licorosos que agradaven als consumidors holandesos i que, a més, eren exportats en quantitats creixents, junt amb el peix salat, cap al Bàltic, per tal de pagar les importacions, cada cop més cares, de grans i de fusta. Els holandesos ja feien compres substancials d'aiguardent a La Rochelle des de la primera meitat del segle XVI, tot i que l'activitat exportadora regular no devia començar fins el 1600.⁵ A partir d'aleshores, la destil·lació es va anar estenent per la Charente i la Dordonya.⁶

El progressiu encariment de les importacions procedents del Bàltic (sobretot, grans i fusta) empenyia els comerciants holandesos a obrir noves línies d'exportació cap a aquelles regions, per tal de mantenir l'equilibri d'uns intercanvis que ells animaven i controlaven. Per això van anar estirant el braç sudoccidental d'aquella ruta, per tal

-
- 4 H. Kellenbenz, «Spanien, die nördlichen Niederlande und der skandinavisch-baltische Raum in der Weltwirtschaft und Politik um 1600», *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 41, 4, 1954, pp. 296-305.
- 5 L. M. Cullen, «The early brandy trade (1600-1760)», dins E. Aerts, L. M. Cullen & R. G. Wilson, eds., *Production, Marketing and Consumption of Alcoholic Beverages since the Late Middle Ages*, Lovaina, Leuven University Press, 1990, p. 20.
- 6 R. Dion, *Histoire de la vigne et du vin en France des origines au XIXe. siècle*, París, Flammarion, 1977 (és reimpressió de la 1ª edició, per l'autor, el 1959), pp. 423-460; F. Julien-Labruyere, *Paysans charentais. Histoire des campagnes d'Aunis, Saintonge et bas Angoumois. T. 1, Économie rurale*, La Rochelle, Rupella, 1982, pp. 313-315; M. Lachiver, *Vins, vignes et vigneronns. Histoire du vignoble français*, París, Fayard, 1988, pp. 253-271.

d'arribar a més productes que poguessin vendre's al Nord-est. El van estirar cap a la Península ibèrica, cap a l'estuari del Tajo, on podien comprar bé espècies de les Índies orientals, i sal de Setúbal. I més cap al Sud, cap a la badia de Cadis, on es trobava plata americana, a més de vins de l'Algarve i de Xerés, i sal de Sanlúcar. A finals del segle XVI, la regió bàltica i l'extrem sud-occidental d'Europa estaven directament lligats per un tràfic del qual els holandesos eren els principals agents, seguits per anglesos, hamburguesos i altres.⁷ Uns agents que no eren mers intermediaris, perquè actuaven com a fomentadors de la producció d'articles exportables i del consum de béns d'importació en cadascun d'aquests àmbits que a través d'ells es relacionaven.

* * *

Els primers decennis del segle XVII representen el segon moment decisiu del procés d'integració mercantil a què m'estic referint: el moment de la penetració massiva de mariners i comerciants del Mar del Nord a la Mediterrània, per lligar-la directament amb les rutes atlàntiques i bàltiques, i de retruc posar fi a la secular hegemonia mercantil de les ciutats italianes. El comerç de productes agrícoles hi va jugar també un paper central, i la integració resultant va esperar molt la comercialització dels productes de la viticultura mediterrània.

La historiografia ha situat l'arrencada d'aquesta penetració en el decenni de 1590, relacionant-la amb el seguit de males anyades cerealícoles d'aquells anys, d'efectes greus a la Península ibèrica i a Itàlia. Només en part es tractava d'un accident de conjuntura. La situació reflectia sobretot la incapacitat de l'organització agrària existent per a sostenir el creixement fort i prolongat de la població de l'Europa mediterrània, que, a més, s'havia anat urbanitzant.⁸ En aquest context van entrar en escena els especialistes del comerç europeu de cereals. Eren holandesos, entre altres coses perquè

7 H. Kellenbenz, «Spanien...», pp. 298-300.

8 El planteig clàssic d'aquesta qüestió és el de F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen l'époque de Philippe II*, 2 toms, París, Armand Colin, 1966 (la 1ª edició és de 1949), t. 1, pp. 543 ss.

els Països Baixos havien esdevingut el principal mercat per a les exportacions bàltiques de gra. Els comerciants holandesos ja tenien, doncs, el coneixement de mercats i la capacitat de gestió necessària per a organitzar trameses de l'envergadura i la urgència que la gravetat de la crisi reclamava. Des d'Amsterdam, o organitzats des d'Amsterdam, carregaments de blat i de sègol de l'Europa del Nord-est van mitigar les caresties a les ciutats mediterrànies entorn del 1600. També anglesos i hanseàtics van organitzar expedicions de cereal cap al Sud en aquells anys de dificultats.⁹

Aleshores es va establir una connexió directa entre la costa bàltica i els països mediterranis, com ho il·lustra l'examen del comerç de Danzig en aquells anys. Entre 1600 i 1630, pràcticament un terç (d'una mostra extensa i aleatòria) dels viatges entre Danzig i Amsterdam implicaven fer escala en algun port espanyol o italià, i un altre terç en algun port portuguès.¹⁰ Amb aquesta relació, forçada per una conjuntura dramàtica, s'obrien també per a les economies mediterrànies possibilitats noves d'exportació, perquè podien aprofitar la capacitat de transport de retorn creada per les arribades de blats del Nord. I alguns productors l'aprofitaven: cítrics, vins d'Alacant i de Màlaga, panses, barrella de Múrcia, seda italiana, etc., apareixen efectivament documentats en contractes holandesos de transport marítim d'aquells anys.¹¹

Les urgències en matèria de proveïments de blat van fer-se més rares a partir del 1630, i això devia afeblir, aleshores, la connexió directa entre el Bàltic i la Mediterrània.¹² Però els mariners i comerciants del Nord van obrir aleshores noves línies d'intercanvi per tal de substituir la demanda de grans, que en anys normals

-
- 9 J. de Vries, *The Economy of Europe in an Age of Crisis, 1600-1750*, Cambridge, Cambridge University Press, 1976, pp. 117-122; L. Beutin, *Der deutsche Seehandel im Mittelmeergebiet bis zu den napoleonischen Kriegen*, Neumünster i. H., Karl Waarholz, 1933, pp. 179-186.
- 10 M. Bogucka, «Amsterdam and the Baltic in the first half of the seventeenth century», *Economic History Review*, 2nd. series, XXVI, 1973, p. 438.
- 11 J. van Klaveren, *Europäische Wirtschaftsgeschichte Spaniens im 16. und 17. Jahrhundert*, Stuttgart, Gustav Fischer, 1960, pp. 260-268.
- 12 M. Bogucka, «Amsterdam and the Baltic...», p.438; J. A. Faber, «The Decline of the Baltic Grain Trade in the Second Half of the 17th Century», *A. A. G. Bijdragen*, 9, 1963, pp. 108-131.

declinava. Es pot considerar que els guanys extraordinaris que devien haver fet en els anys crítics van finançar els costos, sempre molt alts, que ha d'assumir el pioner comercial: els de reconeixement i exploració dels mercats nous, de creació de la infraestructura física i informativa mitjançant l'establiment d'una xarxa de corresponsals, etc. Per això, un cop acabada la conjuntura excepcional que havia afavorit la seva entrada, holandesos i anglesos van continuar traficant per la Mediterrània. Seguien essent els proveïdors de grans del Nord quan els preus molt alts ho feien interessant, però sobretot eren els proveïdors regulars de gran part del peix salat que es consumia a la Mediterrània cristiana, i hi venien també teixits, colonials «tradicional» (espècies d'Orient i substitutius d'altres procedències) i «nous» (com ara sucre i cafè). Sovint feien també de transportistes entre ports, i entre comerciants, mediterranis.¹³

Els retorns cap al Nord consistien, sobretot, en productes agraris selectes: vins de qualitat o molt peculiars, la fruita seca (figues i panses, sobretot) i, principalment, la seda italiana. I, de fet, aquests són els intercanvis que es van establitzar durant la major part del segle XVII.¹⁴

-
- 13 Sobre l'agressivitat i competitivitat dels mariners anglesos i holandesos, vegeu, per exemple: R. T. Rapp, «The Unmaking of the Mediterranean Trade Hegemony: International Trade Rivalry and the Commercial Revolution», *The Journal of Economic History*, XXXV, 3, 1975, pp. 499-525; R. Davis, «England and the Mediterranean, 1570-1670», dins F. J. Fisher, ed., *Essays in the Economic and Social History of Tudor and Stuart England*, Cambridge, Cambridge University Press, 1961, pp. 125-132; J. I. Israel, *The Dutch Republic and the Hispanic World, 1606-1661*, Oxford, Clarendon Press, 1982. Els contactes amb els mariners i comerciants del Mar del Nord vistos des del port de Barcelona, a J.M. Delgado, «El puerto de Barcelona en la época preindustrial», a J. Clavera, A. Carreras, J. M. Delgado, C. Yáñez, *Economía e historia del puerto de Barcelona. Tres estudios*, Madrid, Civitas, 1992, pp. 45-54; J. Fontana. «Sobre el comerç exterior de Barcelona en la segunda mitad del siglo XVII. Notas para una interpretación de la coyuntura catalana», *Estudios de Historia Moderna*, V, 1955, pp. 199-219. Un exemple del domini nòrdic sobre el comerç mediterrani, en concret les exportacions d'oli de Mallorca, a A. Bibiloni, *Mercaders i navegants a Mallorca durant el segle XVII*, Mallorca, El Tall, 1992.
- 14 Aquests eren aleshores els principals continguts del comerç anglès d'importació a la Mediterrània, R. Davis, «England and the Mediterranean», pp. 136-137; G. Pagano de Divitus, *Il commercio inglese nel Mediterraneo dal '500 al 700. Corrispondenza consolare e documentazione britannica tra Napoli e Londra*, Nàpols, Guido, 1984.

Inicialment, doncs, les regions mediterrànies no participaven gaire en la satisfacció de la demanda creixent d'aiguardents i altres destil·lats que s'ha documentat a Europa en aquest període i que va fer sortir aquests productes de les botigues d'apotecari per esdevenir beguda popular.¹⁵ La França Atlàntica s'hi va especialitzar: mentre Bordeus es concentrava en la defensa del prestigi dels vins que sempre havia exportat, regions com la Charente estenien sense reserves la superfície de vinyes productores de vins comuns per a cremar.¹⁶

A aquesta extensió de la viticultura hi estaven estretament vinculats comerciants holandesos, que n'eren promotors actius. Això va canviar amb la guerra comercial iniciada per la França de Colbert contra Holanda amb mesures aranzelàries discriminatòries i prolongada després amb guerra de debò durant l'últim quart del segle XVII. Aquestes guerres posaven molts entrebancs al comerç, i van anar apartant gradualment els holandesos, i al final també els anglesos, del tràfic amb la França atlàntica. Aquesta va ser la gran oportunitat de creixement per a la viticultura mediterrània.

Durant el darrer terç del segle XVII augmentaven doncs, a les regions mediterrànies litorals, els incentius per a produir excedents vitícoles exportables cap al Nord: gràcies a l'expansió del consum d'aiguardents i, també, al forat obert per les interrupcions del comerç entre el principal proveïdor, França, i els principals consumidors o distribuïdors, Holanda i Anglaterra. Es podia reforçar així la incipient integració d'algunes regions mediterrànies en un procés d'especialització productiva a escala continental. No hi van reeixir totes, degut a la diversitat de les condicions físiques i, també, de les estructures agràries o del marc institucional.

---

15 Un planteig general, que subratlla les innovacions tècniques en la destil·lació a mitjan s. XVI com a factor decisiu de la popularització, a J.J. McCusker, «Distilling and its Implications for the Atlantic World of the Seventeenth and Eighteenth Centuries», dins E. Aerts, L. M. Cullen & R. G. Wilson, eds., *Production, Marketing*, pp. 7-19.

16 L. M. Cullen, «The early brandy trade...»; H. Enjalbert, «Comment naissent les grands crus. Bordeaux, Porto, Cognac», *Annales E, S. C.*, 8e. année, 1953, pp. 324-325; C. Huetz de Lemps, *Géographie du commerce de Bordeaux à la fin du règne de Louis XIV*, París i La Haia, Mouton, 1975, 242-245; F. Julien-Labruyere, *Paysans charentais...*, pp. 313-317.

A la manuscrita *Historia de la Junta de Comercio* d'Eugenio Larruga es diu, en una referència a l'any 1688, que «*en este tiempo empezaron los Ingleses a sacar algunas porciones de aguardiente en Cathaluña*». ¹⁷ I a través d'altres fonts es coneixen notícies que concentren justament en el mateix període les iniciatives lligades amb aquesta producció. Se sap, per exemple, que l'anglès John Shallet havia establert a Reus el 1685 una destil·leria amb vista a l'exportació, i que gent de Riudoms en va instal·lar una a Vilafranca del Penedès el 1695. ¹⁸ O que gran part de l'aiguardent fet a Morvedre començava aleshores a dirigir-se cap a «Ponent», per compte de comerciants holandesos i anglesos que l'embarcaven als ports de Dènia i d'Alacant. ¹⁹ En els mateixos anys prenia embranzida l'extracció d'aiguardent mallorquí cap a l'estranger. ²⁰

La *Historia* transcriu informacions aplegades per la Junta que dibuixen el mapa de la fabricació d'aiguardent a Espanya en els darrers anys del segle XVII. Segons aquesta font, aleshores es destil·lava aiguardent per a l'exportació a **una** localitat del Reino de Granada, a **tres** de Múrcia, a **cinc** de València i a **algunes** d'Aragó (se'n citen tres, i s'afegeix que també a més pobles). A Catalunya, les poblacions on hi havia fassines d'aiguardent que produïen per a exportar eren **cinquanta-quatre: una** del Maresme, **dues** del Segrià, **deu** del Bages i l'Anoia junts, **dotze** del Penedès i **dinou** de comarques tarragonines (més deu que no es poden identificar per la deficient transcripció). ²¹

La distribució territorial posa en relleu una participació molt desigual de les regions mediterrànies en aquesta activitat. Dins de Catalunya, la implantació comarcal ja prefigura, amb força

17 *Historia de la Real Junta General de Comercio, Moneda y Minas*, t. III, fol. 47 (Biblioteca del Ministerio de Economía y Hacienda, Madrid).

18 E. Giralt, «La viticultura y el comercio catalán del siglo XVIII», *Estudios de Historia Moderna*, II, 1952, pp. 167.

19 J.M. Iborra, «Producción y comercialización vinícola en el Camp de Morvedre en el siglo XVII», a *I Col·loqui d'Història Agrària*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1983, pp. 347-357.

20 C. Manera, «Viticultura i mercat. Reflexions sobre la producció i el tràfic de l'aiguardent mallorquí durant el segle XVIII», *Estudis d'Història Econòmica*, 1988/1, p. 122.

21 *Historia de la Real Junta General de Comercio, Moneda y Minas*, t. III, fol. 583.

exactitud, la que s'ha documentat pels principis del segle XIX,²² quan el comerç d'exportació d'aiguardents havia assolit una extraordinària intensitat.²³ Tot indica que l'impuls vitícola ja tenia prou força a finals del segle XVII, i que estava lligat a l'exportació d'aiguardents cap a ports Atlàntics, cap al Mar del Nord i més enllà, cap al Bàltic. Així mateix, la inicial vinculació en aquests anys del comerç català amb Cadis es va basar en l'aiguardent.²⁴ L'extensió de la viticultura va ser una característica definidora del procés de transformació de l'economia catalana en el set-cents, com ja fa temps que s'ha posat en relleu, i era funció de la capacitat d'exportar aiguardent.²⁵

Les dades de la *Historia* de Larruga presenten una distribució per regions de la destil·lació per a exportar molt desigual, un tret que no desapareixeria durant el segle següent. A les acaballes del XVII, en efecte, uns dos terços de les exportacions espanyoles (a les colònies i a l'estranger) d'aiguardent eren de procedència catalana, i l'altre terç, valenciana.²⁶ Aquest fet planteja qüestions sobre els determinants de les diferents respostes regionals als estímuls que el sistema d'intercanvis en vies d'integració oferia als productors.

La diferent vivacitat de la resposta a la demanda externa d'aiguardents donada, per una banda, per Catalunya i, en menor grau, València i també Mallorca, i, per altra, regions mediterrànies com Andalusia oriental i Múrcia, no pot pas explicar-se per diferències en els condicionants físics de la viticultura. L'explicació

22 J. Torras, «Aguardiente y crisis rural. Sobre la coyuntura vitícola, 1793-1832», *Investigaciones Económicas*, n° 1, 1976, pp. 45-65.

23 A. Segarra, *L'economia de Reus al segle XVIII: el comerç de l'aiguardent*, Reus, edicions del Cercle de Lectura, 1988.

24 C. Martínez Shaw, *Cataluña en la Carrera de Indias 1680-1756*, Barcelona, Crítica, 1981, p. 81.

25 E. Giralt, «La viticultura y el comercio catalán...»; P. Vilar, «Géographie et histoire statistique. Histoire sociale et techniques de production. Quelques points d'histoire de la viticulture méditerranéenne», a *Éventail de l'histoire vivante (Hommage à Lucien Febvre)*, vol. 1, París, Armand Colin, 1954; P. Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna, vol. III: Les transformacions agràries del segle XVIII català*, Barcelona, edicions 62, 1966.

26 J. Canga Argüelles, *Diccionario de Hacienda con aplicación a España*, Madrid, Impta. de Marcelino Carrero y Portocarrero, t. I, 1833, p. 24 (edició facsímil de 1968, a càrrec de l'Institut de Estudios Fiscales, Madrid).

ha d'integrar elements diversos, que comento a continuació a tall d'inventari —no exhaustiu.

Les temptatives d'explicació hauran de considerar les diferències en els drets de propietat que regien l'accés a la terra i mediatitzaven l'apreciació dels estímuls de la demanda externa per part dels productors. A Catalunya, la disseminació de la propietat útil, la seva plasticitat, que permetia la cessió del seu ús en contractes com els de rabassa, tan eficients per integrar treball en processos de rompuda vitícola, ha de ser tinguda en compte per entendre la ràpida resposta a la demanda exterior.

Tampoc no s'han d'ignorar circumstàncies d'una altra mena, que s'observen en l'esfera de la comercialització. En concret, la presència de productors interessats en la protecció del prestigi ja establert de vins de qualitat, un prestigi que hauria estat amenaçat per l'ampliació de la superfície de vinya destinada a vins ordinaris, per destil·lar. Això pot haver inhibit la resposta en àrees com ara la de Màlaga, altrament prou lligades al comerç amb anglesos i holandesos.

Ni es pot deixar de considerar el diferent marc normatiu de la comercialització, condicionada pel tractament fiscal de la producció i la venda d'aiguardent. A la Corona de Castella, la imposició de la *octava parte* (des del primer terç del segle XVII) sobre el valor de l'aiguardent havia dut a estancar-ne la venda i a controlar-ne estretament la producció, feta monopoli. A la Corona d'Aragó, en canvi, eren lliures tant la producció com la comercialització de l'aiguardent, eventualment sotmeses a privatives municipals que no posaven entrebancs al comerç d'exportació. Els contemporanis eren ben conscients del caràcter decisiu d'aquesta diferència i de la necessitat de preservar-la. Així, la constitució 25 de la Cort catalana del 1701 establia que cap oficial reial no podia retallar la llibertat d'extracció de vins i d'aiguardents, perquè «lo Principat de Cathalunya summament interessa en podrer tràurer y enviar liberament a altres regnes los fruits y altres coses de què abundan y en particular lo vi, tant en espècie, com fet de aquell ayguardent, del qual per cullir-sen vuy tanta abundancia, no podria beneficiarse, no trahent-se liberament fora del Principat».²⁷ És versemblant la

27 J. Bartolí, «La cort de 1701-1702: un camí truncat», *Recerques*, 9, 1979, p. 66.

hipòtesi que l'absència de drets sobre l'exportació i la llibertat de fabricació havien configurat una oferta més dúctil que no la que els comerciants estrangers trobaven a les costes de la Corona de Castella, on la fabricació i la comercialització estaven encotillades pel règim d'estanco.

El final de la guerra de Successió representava una amenaça per a aquest règim diferenciat, sobretot quan es va renovar l'estanco. Però sembla que l'amenaça no es va materialitzar fins al 1740, amb un reial decret que ordenava que *«en toda la Corona de Aragón se estableciesse la Renta de Aguardiente, debaxo de las mismas reglas que se observan en la de Castilla, y León»*. El titular de l'arrendament rebia *«la única, y privativa facultad de fabricar y vender Aguardientes»*, amb capacitat, és clar, per a subarrendar-la. Significativament, el decret preveia que a *«la Corona de Aragón ocasionará la novedad de estanco, y su práctica, algún movimiento en los ánimos, por no estar acostumbrados a guardar las condiciones, y leyes de él»* i, per consegüent, s'ordenava que la tropa auxiliés els exactors, si calia. Un tràfic que havia esdevingut decisiu per a l'economia es trobava amenaçat en els fonaments. Les protestes van ser, però, tan efectives que aviat es va passar a l'altre extrem: un reial decret de juliol de 1746 (promulgat *«con motivo de las quejas, que por varias representaciones han hecho presentes el Principado de Cataluña, y la Isla de Mallorca»*) suprimia el règim d'estanco en els territoris europeus de la monarquia, *«permitiendo su Fábrica libre, y franco Comercio»*.²⁸ El substituïa un «equivalent» que havien de recaptar els municipis amb la privativa de la venda local a la menuda.

La generalització a tot Espanya de la llibertat de fabricació i d'extracció d'aguardents va afavorir els negociants catalans, que ja hi estaven avesats i van estendre aleshores la seva activitat per altres regions. Sobretot a Galícia, on podien carregar, en retorn, peix salat de què es feia gran consum a Catalunya: es creava així, sota l'ègida de comerciants catalans, un eix d'intercanvis que reproduïa el que

28 Les citacions d'aquest paràgraf procedeixen de l'imprès *Copia del Real Decreto de Su Magestad de 19, de Julio de 1746, sobre la extinción del Estanco de Aguardiente en todos sus dominios de Europa, y exacción del Equivalente de esta Renta desde 1 de Septiembre del mismo año*, consultat a Archivo General de Simancas, Dirección General del Tesoro, inventario n° 24°, leg. 645.

abans havien organitzat, certament a una escala molt més gran, els holandesos. Però amb el qual també s'establien unes relacions interregionals que van accelerar la conflictiva transformació de l'activitat tradicional de pesca i de salaó a les comarques costaneres de Galícia.²⁹

Amb aquesta modificació normativa, la producció de vins ordinaris per a cremar va rebre un nou impuls a Catalunya, i es va estendre encara més la viticultura, el conreu que simbolitza millor el creixement agrari del set-cents. I no solament agrari, perquè la intensificació dels intercanvis interiors provocada per l'especialització vitícola va repercutir sobre el sistema productiu en el seu conjunt,³⁰ en una dialèctica transformadora que aquí no es pot entrar a examinar. En efecte, el propòsit d'aquesta panoràmica només era destacar l'interès de considerar sempre conjuntament les modificacions de la base productiva i la configuració dels sistemes d'intercanvis, sense establir precedències de causalitat ni jerarquies de capacitat d'explicació que, sovint, segmenten i empobreixen l'anàlisi. La relació entre la integració mercantil del Bàltic, el Mar del Nord i la Mediterrània en el segle XVII i l'auge de la producció massiva de vins i d'aiguardents en algunes regions mediterrànies il·lustra, en opinió meua, aquest interès.

---

29 L. Alonso, *Industrialización y conflictos sociales en la Galicia del Antiguo Régimen, 1750-1830*, Madrid, Akal, 1976.

30 J. Torras, «Especialización agrícola e industria rural en Cataluña en el siglo XVIII», *Revista de Historia Económica*, II, 3, 1984, pp. 113-127.

AGUARDIENTE Y CRISIS RURAL. SOBRE LA COYUNTURA VITÍCOLA, 1793-1832*¹

Es sabido que el proceso de industrialización ha llevado consigo fundamentales transformaciones de la agricultura, cuya productividad ha debido elevarse a fin de liberar fuerza de trabajo para las nuevas actividades y, al mismo tiempo, excedentes comercializables con que fundamentar la integración de un mercado interior. En la España del siglo XVIII, la ausencia de tales transformaciones frustró las posibilidades de profundizar decisivamente la división del trabajo social y dar paso a un crecimiento económico sostenido que iban implícitas en el aumento de la población y en la creciente demanda colonial. No se discutirán aquí las causas del estancamiento de la productividad del trabajo agrícola, ni tampoco tienen estas páginas el propósito de analizar las variantes regionales con que ha de matizarse la anterior generalización. Se trata tan sólo, y como preámbulo a una escueta aportación documental, de subrayar la función que las transformaciones de la agricultura desempeñaron en la más notoria de esas variantes: la modificación sustantiva que a lo largo del XVIII experimentó la economía catalana y que cuajó a finales de dicho siglo en un arranque industrial de modesta envergadura, pero ya irreversible.

En Cataluña se había consumado por entonces un viraje decidido hacia la producción mercantil; alrededor de 1780 su economía se

---

* Publicat a *Investigaciones Económicas* n. 1, 1976, pp. 45-67. Reimprès a A. García Sanz & R. Garrabou, eds., *Historia agraria de la España contemporánea*, vol. 1, Barcelona, Crítica, 1985, pp. 151-173.

1 Agradezco la ayuda que en la preparación de este artículo me han prestado, de formas diversas pero todos con la misma generosidad, Josep Fontana, Diana Garrigosa, Jordi Maluquer de Motes y Jordi Nadal.

orientaba resueltamente a producir para el mercado, estaba ya dominada por un sistema activo de intercambios comarcales y regionales y era muy sensible a las solicitudes del comercio exterior.²

Del comercio colonial en particular, ámbito privilegiado de la acumulación de capital y al mismo tiempo vehículo de una interesante demanda para la industria naciente —como se ha puesto de relieve, desde varios enfoques.³ Esto no significa que la consolidación y el avance de la industria algodonera, símbolo de la transformación de la economía del Principado, fuesen inmediato reflejo de la expansión del comercio con América, que el nexo entre ambos procesos fuera estrictamente bilateral: ni las fortunas amasadas en este tráfico eran la fuente única de acumulación ni, por otra parte, hay que sobrevalorar la importancia relativa del consumo colonial de tejidos catalanes. Se puede precisar, a este respecto, que en el último decenio del siglo XVIII las exportaciones de tejidos de algodón a ultramar por el puerto de Barcelona debieron de suponer entre un quinto y un séptimo de toda la producción.⁴ Una proporción suficiente para que las interrupciones de la navegación transatlántica ocasionaran graves quebrantos a la industria, pero que también llama la atención sobre la importancia del consumo nacional —toda vez que estos manufacturados no hallaban salida en el extranjero—. Y es que la expansión de los intercambios con las colonias españolas de América, a raíz sobre todo del establecimiento del comercio libre, había estimulado la producción textil catalana no sólo directamente, abriéndole vastos mercados protegidos, sino también indirectamente, al potenciar otras

-
- 2 Véase Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, vol. III, *Les transformacions agràries del segle XVIII català*, Barcelona, Edicions 62, 1966, página 335, de cuyo planteamiento es muy tributaria esta exposición.
- 3 El del propio P. Vilar, en la obra citada en la nota anterior, y en «La Catalunya industrial: reflexions sobre una arrencada i un destí», en *Recerques*, n° 3, 1974, pp. 7-22. Véase asimismo las contribuciones de C. Martínez Shaw, A. García-Baquero, y M. Izard al Primer Coloquio de Historia Económica de España e incluidas en Jordi Nadal y Gabriel Tortella, eds., *Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea*, Barcelona, Ariel, 1974.
- 4 Véase Jordi Nadal, *El fracaso de la revolución industrial en España, 1814-1913*, Barcelona, Ariel, 1975, pp. 190-191.

exportaciones que a su vez incrementaban la capacidad adquisitiva de los mercados metropolitanos.⁵

La demanda colonial reforzada por la extranjera en el caso de algunos productos, impulsó en efecto la especialización de la agricultura peninsular; en la balanza de comercio de 1792⁶ puede verse reflejada la magnitud de las extracciones de excedentes agrícolas. Cataluña respondió a este estímulo mediante la exportación de los productos de su viticultura: según las cifras de Canga Argüelles para esa época, más de los dos tercios de las exportaciones españolas de aguardiente a las colonias y al extranjero, y casi un tercio de las de vino, eran de procedencia catalana.⁷ Es verdad que, al estudiar los envíos a América efectuados desde Barcelona entre 1786 y 1796, A. García-Baquero ha comprobado que «en tanto que los productos derivados de la agricultura regional no representaron en estos años más del 36 por 100 del total exportado..., los industriales ocuparon el 64 por 100 restante», lo que atestigua el «predominio del sector industrial en el conjunto de las exportaciones catalanas hacia las colonias».⁸ Pero del citado estudio se desprende asimismo que, tomándolos por separado, el principal artículo entre todos los que Barcelona remitía a las colonias era el aguardiente, que por sí solo representaba el 30 por 100 del valor de los envíos realizados desde

-
- 5 Ha insistido en ello Josep Fontana, en «Comercio colonial e industrialización: una reflexión sobre los orígenes de la industria moderna en Cataluña», en J. Nadal y G. Tortella, eds., *Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico*, op. cit., pp. 358-365.
- 6 Un análisis de la balanza, en Josep Fontana, «Colapso y transformación del comercio exterior español entre 1792 y 1827», en *Moneda y Crédito*, n° 115, diciembre de 1970, pp. 3-23.
- 7 Según datos correspondientes a «los años de mayor comercio» de fines del XVIII, el aguardiente de procedencia catalana representaba el 68 por 100 de las extracciones, y el valenciano el 30 por 100, véase José Canga Argüelles, *Diccionario de Hacienda, con aplicación a España*, Madrid, Imprenta de don Marcelino Calero y Portocarrero, 1833, tomo I, p. 20. Los datos sobre el vino se refieren únicamente a las exportaciones a Europa «el año de mayor tráfico» del siglo XVIII, y aquí la supremacía corresponde a Andalucía con un 48 por 100; Cataluña participaba con el 31 por 100, y Valencia con el 20 por 100, *ibid.*, 1834, tomo II, p. 635. Estas proporciones, como las del aguardiente, se refieren al volumen —en valor, el predominio andaluz sería sin duda más acusado.
- 8 A. García-Baquero «Comercio colonial y producción en Cataluña a fines del siglo XVIII», en J. Nadal y G. Tortella, eds., *Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico*, op. cit., pp. 287.

1785 a 1796.⁹ El aguardiente era, también, la principal exportación que desde Barcelona se hacía al extranjero por estos años.¹⁰ No hay duda que los productos vitícolas, y en particular los aguardientes, eran el pivote fundamental de las relaciones exteriores de la economía catalana; de hecho, la posibilidad de exportarlos había sido factor determinante de la capacidad de especialización de la agricultura regional, de los límites impuestos a su extensión e intensificación.

La vinculación de la economía catalana al gran comercio marítimo a fines del siglo xvii había tenido ya como uno de sus ejes precisamente la exportación al Norte europeo de aguardientes, cuya primera «fábrica en grande» se instaló en Reus (Tarragona) en 1685.¹¹ Y la ampliación del viñedo es elemento básico del «modelo de reconstitución» en que Pierre Vilar sitúa el arranque del desarrollo global de la economía catalana en el siglo xviii: la mayor parte de las iniciativas roturadoras que se conocen son vitícolas, y el de la vid es el cultivo que mejor simboliza el impulso agrario de todo el siglo —impulso que no habría sido tan vigoroso de haber tenido que materializarse en cultivos menos adaptables a unos suelos con frecuencia mediocres—. El avance del viñedo no se realizó sólo por extensión a tierras nuevas, sino también por intensificación, desplazando a los cultivos tradicionales de subsistencia o intercalándose en ellos.¹² Y es que, cuando a la del Norte se sumó la demanda masiva y poco exigente de los mercados reservados de las colonias, la viticultura

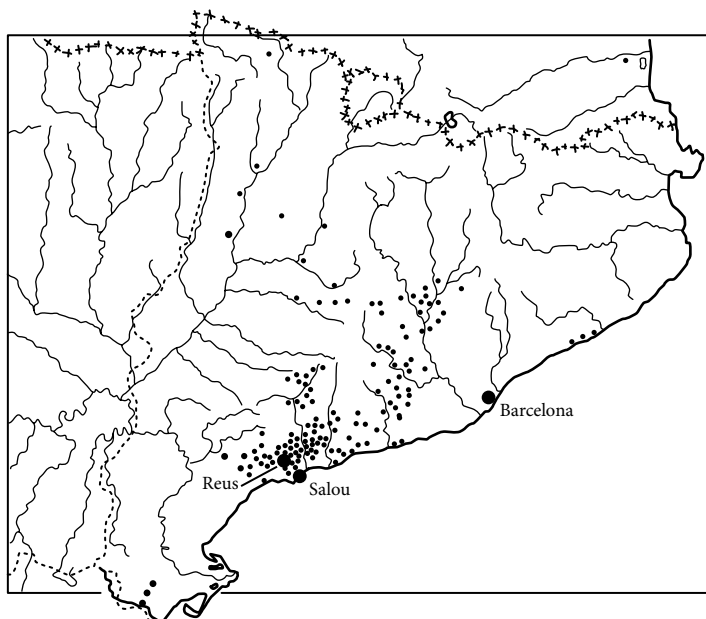
-
- 9 Cf. *ibid.*, p. 285. Referida al total de las exportaciones catalanas a las colonias, la proporción sería sensiblemente más elevada. Como una proporción considerable de los aguardientes exportados a América se embarcaba en puertos situados al sur de Barcelona, en el de Salou sobre todo, y era registrada en Málaga y no en la capital del Principado, no queda incluida en las cifras de García-Baquero, que por lo mismo sobrevaloran el predominio del sector industrial en esos envíos (agradezco la comunicación de estas observaciones a Josep M. Delgado).
- 10 P. Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit.*, vol. IV, *La formació del capital comercial*, Barcelona, 1968, p. 140.
- 11 Si bien los primeros alambiques de Reus databan de comienzos del siglo xvi, según la misma fuente, el artículo Reus del *Diccionario Geográfico Universal... Por una Sociedad de Literatos*, Barcelona, Imprenta de José Torner, 1833, tomo VIII, p. 94. En 1692 se estableció una fábrica de aguardiente en Vilafranca del Penedès (Barcelona) «con propósitos definidos para aprovechar los vinos de la comarca con miras a la exportación», según Emilio Giralt y Raventós, «La viticultura y el comercio catalán del siglo xviii», en *Estudios de Historia Moderna*, II, 1956, pp. 157-176 (la cita, en página 167).
- 12 P. Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit.*, vol. III, página 224.

progresó hasta convertirse, en el último tercio del siglo XVIII, en la actividad dominante de comarcas enteras como el Camp de Tarragona, y en la principal cosecha comercializable de multitud de pueblos de toda Cataluña. Ahora bien, si en el litoral las facilidades del transporte marítimo permitían la exportación incluso de vinos comunes, los producidos en el interior no podían soportar el costo de su acarreo hasta los puertos. Lo que autorizaba en estas comarcas una confiada expansión del viñedo era la destilación de los excedentes de vino común para reducirlos a aguardientes y espíritus que absorbían mejor los gastos del envasado y transporte¹³ y cuyo consumo, que entonces se generalizaba en ambos hemisferios, originaba una demanda aparentemente insaciable. El mapa, con información correspondiente a 1824, refleja la implantación territorial de la actividad destiladora, complemento de una especialización vitícola que entonces no podía diferir mucho de la de fines del siglo XVIII. Al contrario de lo que se ha señalado para la Francia del siglo XVIII,¹⁴ la transformación del vino común en aguardiente no era para el viticultor catalán contemporáneo el último recurso, un mal menor, sino el destino corriente de la mayor parte de su producción.¹⁵

-
- 13 Cf. E. Giralt y Raventós, «La viticultura y el comercio catalán», artículo cit., p. 166. Los vinos destilados en aguardientes se reducían a un tercio de su volumen, según José Oriol Ronquillo, *Diccionario de materia mercantil, industrial y agrícola, que contiene la indicación, la descripción y los usos de todas las mercancías*, Barcelona, Agustín Gaspar, 1853, vol. II, p. 503.
- 14 «L'eau-de-vie ne constitue ... qu'un expédient de crise pour des producteurs qui n'ont pas le choix», según Camille-Ernest Labrousse, *La crise de l'économie française à la fin de l'Ancien Régime et au début de la Révolution*, París, PUF, 1944, p. 492.
- 15 Insiste en ello P. Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, op. cit., volumen III, pp. 361-362. En un texto de 1780 puede leerse que: «los vinos de Cataluña tienen mucho que emendar, por que aora solo siguen sus cosecheros la regla de que sea mucho en cantidad, ...; viven con la esperanza de que de qualquiera suerte que sea los venderan para convertirlos en Aguardientes, y esta maxima les es muy perjudicial», aunque «no por esto se pretende persuadir que no sea muy util la extraccion de Aguardientes de este Principado saviendose que hai en el muchos vinos que no son buenos para otra cosa», pp. 91-92 de «Discurso sobre la Agricultura, Comercio, y Industria, con inclusion de la consistencia, y estado en que se halla cada Partido o Veguerio de los que componen el Principado de Cataluña», ms. de la Biblioteca de Catalunya, de Barcelona, fondo de la Junta de Comercio, n.º 143 bis. El texto es anónimo, pero ha sido plausiblemente atribuido a Jaime Caresmar por diversos autores, el último Ernest Lluç, *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840). Els orígens ideològics del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1973, p. 59.

En estas circunstancias, la viticultura catalana se orientó pues hacia la producción en masa y no hacia la obtención de calidades selectas, con lo que aseguró al fenómeno de su expansión una amplitud mucho mayor y una incidencia más profunda sobre la economía rural. Por una parte, en efecto, el aprovechamiento aun de los caldos más mediocres ensanchaba los límites a la extensión de la superficie cultivada, lo que dio mayor margen para soslayar los riesgos que el empuje demográfico secular entrañaba para una agricultura todavía muy rudimentaria. Por otra parte, la potencia y la escasa selectividad de la demanda vitícola ampliaban el campo en que ejercía influjo, al hacer posible la creciente especialización de comarcas del interior y al brindar a una proporción sustancial del campesinado catalán un acceso

Localidades donde se destilaba aguardiente

FUENTE: «Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña ... mandada formar por el Señor Intendente General ... Don Vicente de Frigola», Barcelona (Brusi), 1824. La fuente adolece de lagunas informativas que de todos modos no alteran significativamente el perfil de la implantación territorial de esta actividad.

practicable a los circuitos comerciales.¹⁶ Es cierto que la capacidad de responder a esos estímulos exteriores la determinaba el desarrollo previo alcanzado por la agricultura catalana, y ahí debe buscarse, en particular, la explicación al contraste que ofrece la comparativa atonía de otras regiones. Pero, a su vez, el auge de un sector exportador con las características que acaban de describirse iba a impulsar una honda transformación de la sociedad rural en buena parte del Principado.

Gracias a la especialización vitícola, y también por supuesto a las ventajas del comercio colonial a que se vinculaba, podían alcanzarse niveles de consumo inasequibles para una agricultura orientada hacia el autoabastecimiento; a ojos de observadores contemporáneos era indudable la correlación positiva entre grado de especialización vitícola y «riqueza» de las distintas comarcas rurales.¹⁷ La creciente dedicación a los cultivos más remuneradores suponía una elevación de la productividad en términos monetarios que daba pie a que se intensificara la división del trabajo social y en particular, por el predominio de las pequeñas explotaciones, creaba el tipo de demanda más apropiado para estimular las innovaciones técnicas y organizativas características de la industria moderna. Buen testimonio de ello lo tenemos en la misma Reus, capital comercial de la viticultura catalana y a la vez pujante centro textil hacia 1800.¹⁸

---

16 Para Ernest Labrousse, «cuando el campesino cultivador de parcelas dispone de un gran producto agrícola para el mercado no cabe duda de que se trata del vino. A través de él el campesino penetra en el ciclo del cambio. El beneficio vitícola constituye la gran categoría del beneficio rural popular», *Fluctuaciones económicas e historia social*, Madrid, Tecnos, 1962, p. 377.

17 Para el autor del «Discurso sobre la Agricultura, Comercio, y Industria», ms. cit., «el Campo de Tarragona en que no hai sino viñas, es mucho mas rico, y opulento, que todo el resto de la Provincia» (p. 70). Y en una descripción de 1820 encontramos unas pautas de consumo muy diferentes de las que caracterizan a la agricultura de subsistencia de aquella época: «Los habitantes del Campo [de Tarragona] visten pantalon y chaqueta, la faja y el gorro colorado catalán, cuyo lujo fomenta la industria de la provincia... comen carnes de toda especie, pescado fresco, y mucho salado; legumbres y frutos de toda especie. Acostumbran a beber poñes, beben vino y aguardiente á discrecion». El jornalero «viste ropa de algodón y paño, tejidos en el país»; Jayme Ardévol, *Ensayo sobre la topografía y estadística de la villa de Reus en Cataluña*, Madrid, impreso por Espinosa, 1820, pp. 13-14, 16.

18 Véanse los datos del *Almanak Mercantil o guía de comerciantes para el año de 1803*, Madrid, Imprenta de la calle de Capellanes, s. f., pp. 324-325, o los del opúsculo de Ardévol, *op. cit.*, pp. 11-12.

Además, la especialización vitícola no sólo transformaba la economía campesina: modificaba también en cierto modo el paisaje social, en la medida en que, según ha subrayado Ernest Labrousse, los viñadores ocupan una posición intermedia entre la ciudad y el campo y constituyen un medio acogedor para las corrientes ideológicas y políticas de procedencia urbana.¹⁹

Claro está que no hay que entender todo el proceso al que estoy refiriéndome como un despliegue armonioso y libre de contratiempos: por ejemplo, los primeros conflictos en torno a la *rabassa morta*²⁰ muestran la fuerza de las presiones encaminadas a degradar la condición del campesinado no propietario, previsible en el contexto del cada vez mayor predominio de la producción para el mercado y apoyadas en el crecimiento demográfico. Por otra parte, la relativa facilidad para dar salida a los excedentes vitícolas fue acumulando a lo largo del siglo en algunas comarcas, y en condiciones precarias, a una masa campesina muy vulnerable por ello a los vaivenes de la coyuntura. De una coyuntura que no sólo tenía que contar con las irregularidades del ciclo meteorológico, sino que, por el peso de los mercados exteriores, estaba además expuesta a las vicisitudes de la política internacional, determinante de las condiciones de la navegación atlántica.

De ahí que la especialización vitícola, por los riesgos que llevaba consigo, despertase también temores y reticencias. Por ejemplo, don Antonio Ponz, habituado sin duda a paisajes más tradicionales y reflexionando sobre dificultades aún recientes en el momento de su visita, no se entusiasmó con la agricultura del Camp de Tarragona que en otros viajeros sólo arrancaba expresiones admirativas.

El descuido en el cultivo de granos ... y la predilección a las viñas trae muchos inconvenientes, y son que una larga guerra u otras razones pueden hacer que caigan, como se ha visto en la última

19 E. Labrousse, *Fluctuaciones económicas e historia social*, op. cit., páginas 377-378.

20 Sobre este contrato agrario, véase Emilio Giralt y Raventós, «El conflicto rabassaire y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936», en *Revista de Trabajo*, n° 7, 1964, pp. 51-72. Sobre las contradicciones originadas en torno a la duración del contrato a fines del xviii, véase P. Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, op. cit., vol. III, pp. 571 ss., y también E. Lluch, *El pensament econòmic a Catalunya*, op. cit., pp. 85 ss.

[se refiere a la de 1779-1783 contra Inglaterra], *las extracciones de aguardientes y vinos, y siendo éstos la causa de que apenas se coja trigo para la tercera parte del año, y lo mismo aceite, puede verse toda la tierra en una suma necesidad; debiéndose añadir las contingencias de heladas y granizadas a que están más expuestas las viñas. Hubiera el aceite y granos necesarios para cada pueblo, y lo demás que fueran viñas, muy enhorabuena; pero no que lo sean todos los campos y las mejores tierras.*²¹

Las dificultades que Ponz evocaba llegarían a hacerse crónicas en los decenios siguientes, cuando la exportación de vinos y licores se vio gravemente afectada por los conflictos navales con el Reino Unido primero, y luego por la guerra de la Independencia, que como se sabe coincidió con el inicio de la emancipación de las posesiones españolas de la América continental. A la consiguiente reducción de los mercados se agregaría, a partir de 1818, la profunda depresión cuyos efectos son visibles en todas las series de precios europeos. Hacia 1820, la opción vitícola había conducido al sector más dinámico de la sociedad rural catalana a una dura crisis. Hay indicios de que, en estas circunstancias, pudo esbozarse una cierta regresión.²² No obstante, a largo plazo, aquella opción no sería puesta en entredicho, e incluso se acentuó a lo largo del Ochocientos impulsada por otros estímulos. Pero entretanto no se operó este reajuste, la economía campesina debió de atravesar un período de dificultades. Su conocimiento y valoración son tanto más interesantes cuanto que, por aquellos mismos años, la crisis del antiguo régimen y los conflictos políticos que la jalonaron agitaban las áreas rurales bajo la forma, a menudo, de multitudinarias movilizaciones. Para llegar a comprenderlas hay que descubrir y considerar, debidamente jerarquizados, los problemas que agobiaban a la sociedad campesina: entre ellos se contaba, sin

21 Antonio Ponz, *Viaje de España seguido de los dos tomos del Viaje fuera de España*, Madrid, ed. Casto María del Rivero, Aguilar, 1947, p. 1.209.

22 En 1816, Antonio Buenaventura Gassó aseguraba que el viñedo había «sufrido gran reducción en Cataluña desde la guerra con Inglaterra de 1805 que opuso tantos obstáculos a la navegación de los aguardientes y del vino, cuyos precios no sufragaban después los gastos del cultivo, agregando a este, con la invasión, el destrozo de mucha viña», *España con industria, fuerte y rica*, Barcelona, Brusi, 1816, p. 53.

duda, la crisis vitícola que en las comarcas rurales más pobladas de Cataluña yugulaba —sólo ahora sabemos que provisionalmente— el proceso de transición hacia formas económicas «modernas».

El objeto de este artículo es únicamente dar a conocer una fuente útil para plantear el estudio a que acabo de referirme: se trata de la serie que refleja el movimiento de los precios del aguardiente entre 1793 y 1832 en el mercado de Reus, el más representativo si creemos a la Junta de Comercio de Cataluña cuando en 1818 certificaba que «en todos tiempos» había sido «el primer mercado de esta provincia por los aguardientes y vinos, primer objeto de exportación de la agricultura de la misma, sirviendo por lo común su curso de regla y norma para los demás mercados». Según el Cuerpo General de Comercio de Valencia, también en 1818, las cotizaciones de los vinos y los aguardientes en el mercado de Reus fijaban «el nivel de precios en las demás Plazas mercantiles Nacionales y aun Extranjeras». ²³ Tenía tanta importancia este mercado que, antes de que se estableciera en 1817 el servicio de diligencias entre Reus y Barcelona, «despachaba su comercio, luego de concluido, un extraordinario a la referida ciudad para anunciar el estado de los precios corrientes de los frutos, a fin de que pudiese ésta circularlos a las plazas de fuera el reino, y en especial del Norte, por el correo del martes». ²⁴ Esta información, que algunas veces incluía comentarios sobre el desarrollo de las operaciones, se publicaba en la lista de precios que cada semana, los

23 Los dos testimonios citados, con los de otros organismos que se manifestaron en el mismo sentido, en «Certificaciones de la Subdelegación de Marina, de los Consulados de Mar, de expertos y de diversos cuerpos respecto a la importancia del comercio de Reus y Salou», recogidas en Archivo Municipal de Reus, serie Salou 1817-1821, legajo 54, pliego n.º 10. Todos los observadores concuerdan en lo mismo: cf. el *Guide des Négocians* de Laurent Lipp (p. 190 del t. I, Montpellier, 1790). Según Jayme Ardévol, al mercado semanal de Reus, que se celebraba los lunes, solían concurrir unas ocho mil personas de las comarcas vecinas, lo que sustentaba la actividad de nada menos que ciento cinco fondas, mesones y posadas (*Ensayo sobre la topografía, op. cit.*, p. 11). Una breve y vívida descripción del mercado de Reus en la década de 1820, en Antonio de Bofarull, *Costums que's perden y recorts que fugen (Reus de 1820 à 1840)*, Barcelona, La Renaixensa, 1880, pp. 120-121.

24 *Diccionario Geográfico Universal*, op. cit., t. VIII, p. 92. El *Almanak Mercantil* de 1803 precisa que dicho correo especial «lleva razón de los precios que se han arreglado en el mercado, con las notas del número de pipas que de dicho licor han comprado los comerciantes», p. 322. Por desgracia, no he sabido dar con esta última información.

sábados normalmente, insertaba el *Diario de Barcelona*.²⁵ De ahí he recogido los precios del aguardiente de prueba de aceite y de prueba de Holanda²⁶ desde 1793 hasta 1832 que, promediados por meses, se publican en el apéndice y están representados en el gráfico 1.

La información tiene notable regularidad, y sus lagunas corresponden casi todas a circunstancias en que también debió interrumpirse o alterarse la contratación corriente en el propio *Mercadal* reusense: es el caso de los años de la guerra de la Independencia, de los huecos de 1822 debidos a la insurrección realista que tuvo entre sus escenarios la comarca de Reus, y también de la falta de datos de 1823, relacionable quizá con la campaña de los Cien Mil Hijos de San Luis. La ausencia de información sobre la segunda mitad de 1821 se debe en cambio a la epidemia de fiebre amarilla que aisló a Barcelona del resto del Principado por algunos meses.

No es mi intención proceder a un análisis riguroso de la coyuntura a partir de esta serie —análisis que, por lo demás, sólo tendría sentido en un contexto de datos mucho más tupido que el que aquí presento—. Me limitaré a señalar algunas de sus características más visibles, como la brusquedad y amplitud de la fluctuación de los precios, que en el espacio de doce meses podían llegar a diferencias hasta del orden del 130 por 100.²⁷ Y todavía mayores, claro, en el ámbito de todo un ciclo: entre los mínimos de febrero de 1799, por ejemplo, y los máximos de marzo de 1796 y septiembre de 1802 que los enmarcan,

25 He consultado la colección del *Diario* en la hemeroteca del Instituto Municipal de Historia, de Barcelona.

26 Representaban una y otra espíritus de diversas graduaciones: 26° señalaba en el areómetro de Cartier la prueba de aceite, y 19 ½° la de Holanda, según J. O. Ronquillo, *Diccionario de materia mercantil, industrial y agrícola, op. cit.*, II, p. 510. En el gráfico puede verse el estrecho paralelismo de la evolución de los precios de ambas calidades, que guardaban siempre una proporción relativamente fija (los cocientes oscilan a lo largo de todo el período en torno a 1,3); por tal motivo no publico más que los datos correspondientes a la prueba de aceite, que comprendía casi las tres cuartas partes de los aguardientes exportados por el puerto de Barcelona en 1793 (P. Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit.*, vol. IV, p. 135).

27 Por ejemplo, 21,9 libras (he reducido los sueldos y dineros a fracciones decimales de libras) en marzo de 1795, y 50,4 en marzo de 1796. Se trata de precios medios mensuales; si comparásemos las cotizaciones semanales en el mismo período, hallaríamos diferencias del orden de 150 por 100.

las diferencias fueron del 161 y del 153 por 100, respectivamente.²⁸ Y eso que en 1793 la Junta de Comercio de Cataluña se felicitaba de que recientes esfuerzos en la diversificación de la clientela permitieran amortiguar el rigor de la caída de los cursos en tiempo de guerra.²⁹

Además de la irregularidad de las cosechas de la materia prima para su elaboración, el vino, sobre el mercado del aguardiente actuaba otro factor de desequilibrio: el comercio exterior, cuyo normal desarrollo estaba sujeto a los cambios de unas relaciones internacionales que en este período se caracterizaron por su extremada inestabilidad. La curva de los precios del aguardiente en Reus, como la de los del vino en Barcelona establecida por P. Vilar, sigue por ello una trayectoria que difiere de las que reflejan el movimiento de otros precios agrícolas, sometidos a distintos condicionantes.³⁰ En ella se observan, hasta 1808, los mismos ciclos que A. García-Baquero ha encontrado en la fluctuación de las exportaciones a América por el puerto de Cádiz:³¹ no es de extrañar, debido a la importancia del mercado colonial para los vinos y aguardientes catalanes, como tampoco sorprende que haya ciertas diferencias de ritmo, conociendo el peso de la exportación a países europeos, afectada en distinta forma por la coyuntura bélica y diplomática.

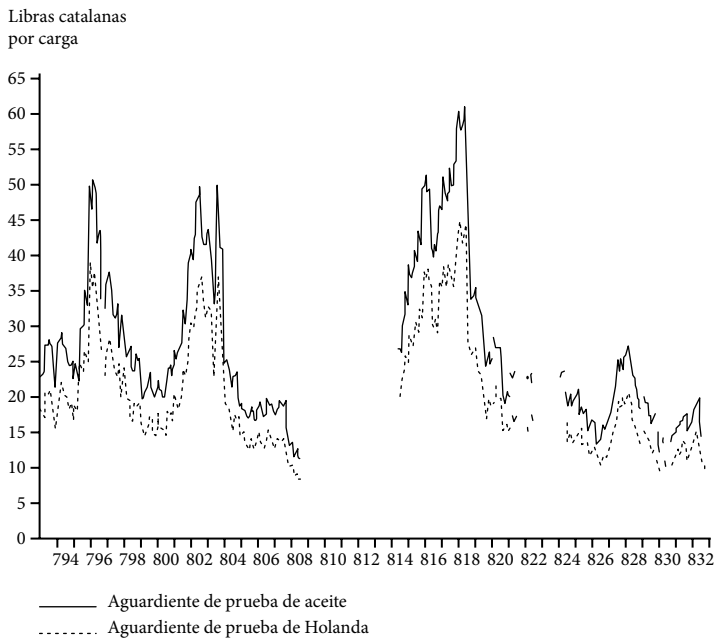
28 Eliminada la estacionalidad (véase gráfico 2), se atenúa lógicamente la amplitud de la oscilación. Pero la diferencia, en este mismo ciclo, es entonces todavía del orden del 116 por 100. Y entre el precio medio anual de 1799 y los de 1796 y 1802 las diferencias son del 108 y el 109 por 100, respectivamente.

29 En marzo de 1793, los comisionados de la Junta de Comercio de Cataluña que correspondían con los redactores del *Correo Mercantil* señalaban como algo notable que «los precios de los Aguardientes (cuyo ramo es muy rico, y el más considerable, y provechoso para la Provincia) no experimentan la decadencia, que en la última guerra con la Inglaterra; ... Esto proviene de la mayor, y muy considerable extensión, que cada día va cobrando este comercio por la industria de estos comerciantes, pues ántes, y no es muy antiguo, que este Pahis no conocia otro consumo para sus licores que la Francia y Olanda, y ahora se expiden muy considerables partidas al Mar Báltico, Prusia, Rusia, Dinamarca, Suecia y todos los Pahises del Norte, debiendo esperarse, segun la disposicion que se observa, que vaya continuamente haciendo nuevos progresos», p. 22 del ms. «Balanza de comercio», Biblioteca de Catalunya, fondo de la Junta de Comercio, n.º 264.

30 P. Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, op. cit., VII, pp. 420-437.

31 Antonio García-Baquero González, *Comercio colonial y guerras revolucionarias. La decadencia económica de Cádiz a raíz de la emancipación americana*, Sevilla, Escuela de Estudios Hispano-Americanos, 1972, pp. 115 ss.

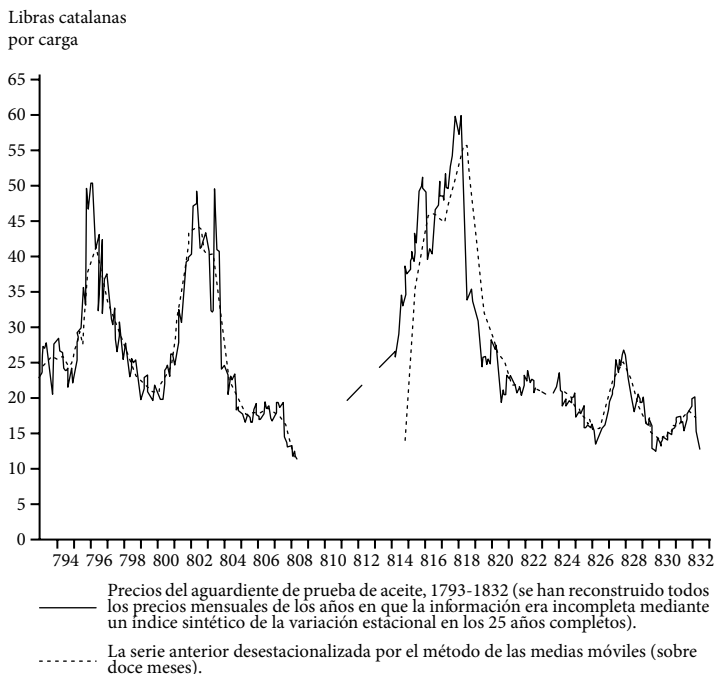
Gráfico 1. Precios de los aguardientes en el mercado de Reus, 1793-1832 (en libras catalanas por carga de 16 cortans)

En conjunto, las principales inflexiones de la curva de Reus son inmediatamente relacionables con los grandes acontecimientos de la historia política de aquellos años: así, el alza iniciada tras la firma de la paz de Basilea (22-VII-1795) con Francia, importante comprador de aguardientes catalanes,³² no se interrumpió hasta el verano de 1796, cuando el tratado de San Ildefonso (18-VIII-1796) con el primer Directorio significaba la guerra con el Reino Unido y, dada la supremacía naval de éste, el virtual cierre de los mercados

32 De las 282.227 arrobas de aguardiente que en 1792 exportó Cataluña a países extranjeros, el 51,7 por 100 (197.473) salieron para Francia, según los datos de la *Balanza del comercio de España con las potencias extranjeras en el año de 1792*, Madrid, Imprenta Real, 1803.

**Gráfico 2. Precios del aguardiente de prueba de aceite,
1793-1832, con su correspondiente serie desestacionalizada**

ultramarinos. La recuperación no despuntó hasta el otoño de 1801, coincidiendo justamente con la difusión de noticias sobre los preliminares de una negociación entre franceses e ingleses, para afianzarse en 1802, después de que la paz de Amiens (27-III-1802) restableciera por breve tiempo una situación de normalidad en la navegación atlántica que corresponde a la segunda punta cíclica de la curva de Reus. En 1804, cuando la alianza francesa arrastró a España a un nuevo conflicto con Inglaterra, el derrumbamiento de los precios del aguardiente —y del vino— fue espectacular. Puede considerarse que este régimen de bruscas y aleatorias oscilaciones, propicio para la especulación de los audaces, o los bien informados, se prolonga hasta 1818, culminación de un período de paz y altos

precios que siguió a las inmensas dificultades de los años de la guerra de la Independencia.³³

Los catorce años restantes de la serie de Reus se inscriben en un panorama bien distinto, y familiar para quienes conozcan la historia de los precios europeos: el de la depresión que, después de los máximos de 1810-1817, se prolongó con morosidad en todas partes hasta mediado el siglo.³⁴ La cotización del aguardiente en el mercado de Reus seguía fluctuando con nerviosismo, pero contenidas sus oscilaciones dentro de límites más estrictos³⁵ y, sobre todo, en

-
- 33 Aunque no hay que pensar en una total interrupción del comercio con América durante esos años, ni siquiera en el caso de Cataluña que fue teatro casi constante de operaciones militares; por lo menos hasta la caída de Tarragona en poder de las tropas napoleónicas, la actividad marítima puede que fuera mayor que en los peores momentos del bloqueo naval inglés, según sugiere la documentación aportada por Joaquim Llovet, *Comerç americà i guerra napoleònica en la correspondència de Cabanyes, Cortecans, Pasqual i C^a (1804-1813)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1974. Los altos precios de 1817 y 1818 han de relacionarse, sin duda, con el alza internacional de los precios agrícolas que siguió a las irregularidades meteorológicas de los años precedentes, 1816 sobre todo, véase John D. Post, «A study in meteorological and trade cycle history: The economic crisis following the Napoleonic wars», en *The Journal of Economic History*, XXXIV, n° 2, 1974, pp. 315-349. Pero lo que acarrea dificultades a la agricultura de la Europa atlántica y central —un exceso de fríos y de humedad— no tenía por qué ser funesto para la cerealicultura española: en todo caso, en series de precios del trigo en el interior de la Península, como la de Zaragoza que publicó Pío Cerrada (véase nota 37 *infra*), no se advierte el alza de 1817 documentada ampliamente por Post, art. cit., cuadro 4, p. 336. Sí pudo afectar en cambio al volumen de la cosecha vitícola, y tal vez esto explica el alza de los precios del vino en Zaragoza (Pío Cerrada) y en Sant Pere de Ribes (véase nota 43 *infra*) en 1817, así como el vigor de la del aguardiente en ese año y, más aun, en 1818.
- 34 Se trata de la fase B del segundo ciclo Kondratieff, que se extiende desde 1810-1817 hasta 1849-1851, véase Gaston Imbert, *Des mouvements de longue durée Kondratieff*, Aix-en-Provence, La Pensée Universitaire, 1959, páginas 47-49.
- 35 La mayor diferencia en el plazo de doce meses es la del 62 por 100 en que el precio medio mensual de febrero de 1827 fue sobrepasado por el del mismo mes en 1828. Las diferencias dentro de un ciclo completo no superaron el 112 por 100 en que el precio medio de marzo de 1828 excedió al de febrero de 1830 (en la serie desestacionalizada, la máxima diferencia que se alcanza es del orden del 82 por 100).

torno a niveles absolutos bastante menores.³⁶ El aguardiente se ajusta pues, como debía, a una evolución general que en España ha sido confirmada ya con los precios de otros productos.³⁷

Más que precisar a partir de esta serie concreta los detalles de una historia de la coyuntura que ya es bastante conocida, interesa apuntar, como tema que reclama mayor atención, el de la incidencia que el desplome de los precios entre 1818 y 1820 y la prolongada atonía que siguió pudieron tener en la esfera de la economía rural. En 1831, funcionarios de Hacienda llamaban la atención sobre el hecho de que la creciente carga tributaria incidía sobre una agricultura en crisis. Josep Fontana, recogiendo esta sugerencia, ha comprobado que en mercados representativos del interior de la Península los precios medios del trigo durante los años 1825-1829 vinieron a ser la mitad de los del quinquenio 1814-1818; aunque aumentara la cantidad de trigo comercializado a partir de la prohibición en 1820 de las importaciones de cereales extranjeros, no es de creer que se hubiese logrado en tan breve tiempo doblar los excedentes vendidos y mantener los ingresos a su anterior nivel.³⁸ Difícilmente pudieron lograrlo, sobre todo, las

- 36 Si se toma como base 100 la media de los precios anuales del período 1793-1807, he aquí los números índices que se obtienen para estos años a que me estoy refiriendo:

1819	109,9	1826	55,4
1820	88,2	1827	74,7
1821	79,2	1828	83,7
1822	79,2	1829	64,0
1823	—	1830	49,0
1824	69,1	1831	58,4
1825	61,8	1832	61,0

- 37 Véase sobre todo Juan Sardà, *La política monetaria y las fluctuaciones de la economía española en el siglo XIX*, Madrid, CSIC, 1948, pp. 200 ss., índice de los precios al por mayor en Barcelona, 1812-1890. También el «Estado demostrativo de los precios que tuvieron el trigo, el vino y el aceite en los años de 1780 a 1895, según datos de la Sociedad Económica Aragonesa de Amigos del País» que publicó Pío Cerrada, *La riqueza agrícola y pecuaria de España*, Madrid, Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, 1896, pp. 52-53.
- 38 J. Fontana, *Hacienda y estado en la crisis final del antiguo régimen español: 1823-1833*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1973, pp. 332-333.

pequeñas explotaciones, que de este modo vieron agravarse, por dos caminos, el alza de los impuestos y la desvalorización de los frutos, la carga tributaria a que estaban sujetas.

Por lo que a las explotaciones vitícolas se refiere, al descenso del nivel general de precios se sumó un problema específico: la pérdida de los mercados coloniales, cuyo reflejo puede verse en la balanza de comercio de 1827 y que el mercado interior no podría entonces compensar.³⁹ Las dificultades de la viticultura no provenían tanto de que la producción se vendiera a precios muy bajos como de que a menudo no podía venderse en absoluto. Al comenzar la vendimia de 1820, la Junta de Comercio de Cataluña calculaba que todavía quedaba por vender un tercio al menos de la cosecha anterior;⁴⁰ fue en esta época que en algunos pueblos del Penedès llegó a emplearse el vino invendible, en vez de agua, para preparar la argamasa.⁴¹

En este punto, conviene plantearse en qué medida la evolución de los precios del aguardiente informa sobre la coyuntura campesina. El aguardiente es un producto representativo de la economía rural catalana, una economía notablemente diferenciada y compleja como más arriba trató de reflejarse; pero no es menos cierto que se trata de un producto fabricado y distribuido por comerciantes especializados, que establecían entre los viticultores y el mercado una pantalla tanto

---

39 El volumen de las exportaciones españolas de aguardiente a las colonias fue en 1827 un dieciseisavo del que se extrajera en 1792; a otros países se envió menos de la mitad que en aquella fecha, según los datos de la *Balanza del comercio de España con nuestras Américas y las potencias extranjeras en el año 1827*, Madrid, Miguel de Burgos, 1831, pp. 210-211, 329-330. En cuanto al mercado interior, el gravamen que en 1817 se impuso al consumo del aguardiente motivó protestas como la del comercio de Reus que cita Jaime Carrera Pujal, *La economía de Cataluña en el siglo XIX*, Barcelona, Bosch, t. II, 1961, p. 20. Este impuesto se suprimió en 1818, pero en sucesivos esquemas tributarios el aguardiente siguió siendo base para el cobro de la contribución de consumos, lo que llevaba consigo el monopolio de los puestos públicos para su venta y obstaculizaba, a juicio de comerciantes y destiladores, su difusión; véanse textos de 1833 sobre este punto, en Carrera Pujal, *op. cit.*, páginas 40-41.

40 Jaime Carrera Pujal, *La economía de Cataluña en el siglo XIX, op. cit.*, t. III, p. 35.

41 Según Antoni Martorell y Panyellas, *El Penadès. Notes crítiques sobre les visisitats de la Agricultura, Industria y Comers durant el segle XIX deduintne'ls medis pera lograr llur foment y desenrotllo*, Vilafranca, 1902, p. 7.

más opaca cuanto más habían sido capaces de ampliar su actividad de acaparamiento y de transformación de la materia prima. Teniendo esto en cuenta, es el precio del vino común, como ha señalado P. Vilar,⁴² lo que marca la coyuntura propiamente *agrícola*, campesina. En otras series de precios de vinos catalanes que he compulsado para estos años posteriores a la guerra de la Independencia, como la de Sant Pere de Ribes (Barcelona), puede observarse una visible concordancia con la del aguardiente.⁴³ Ahora bien, estas series y otras parecidas que puedan establecerse reflejarán normalmente los precios de unos vinos de mesa cuyas condiciones de comercialización debían de ser bastante mejores que las de aquellos vinos tan mediocres, o cosechados tan lejos de los centros de consumo, que no tenían otra salida que la destilación —ni otro comprador que el destilador local—. Si fuera posible conocer el pulso de esta coyuntura campesina, su descripción obligaría a recurrir más aún a las tintas negras. Así lo hace presumir una aislada pero reveladora *Nota del preu del vi ques ben per aiguarden tots los anys de Casa Jauma Brogues de Castellolí* (Barcelona), que nos da cuenta de los precios obtenidos en esos años por una explotación concreta de la cuenca del Anoia:⁴⁴

1817	20 pesetas la carga
1818	21 » »
1819	10-11 » »
1820	10 y 12 pesetas la carga

42 P. Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit.*, vol. III, p. 437.

43 Puede verse la serie de Sant Pere de Ribes en el apéndice I de Albert Balcells, *El problema agrari a Catalunya (1890-1936). La qüestió rabassaire*, Barcelona, Nova Terra, 1967, pp. 286-292.

He aquí el precio medio por carga (no precisa la unidad monetaria) en varios años del período:

1817	30	1822	15
1818	30	1823	20
1819	22,5	1824	17,5
1820	17,5	1825	15
1821	15	1826	12

44 Debo a Josep Fontana la comunicación de este interesante testimonio, procedente de los papeles de la casa Brogués, de Castellolí, Barcelona.

1821	8 pesetas la carga
1822	8 » »
1823	5 » »
1824	6 » »
1825	4 » »
1826	6 » »
1827	10 » »

Pérdida de mercados, hundimiento de los precios: la viticultura se encontraba en una situación difícil, afectada a la vez por la coyuntura depresiva y por el colapso del comercio colonial. En términos generales, puede decirse que hacia 1820 estaban definitivamente rotos los ejes en torno a los cuales se había articulado el desarrollo de la economía catalana en el siglo anterior, y las transformaciones conseguidas en el último tercio del mismo parecían amenazadas. Con todo, la industria textil logró permanecer, y sobre 1830 iniciaría una profunda renovación técnica. Por otra parte sabemos que, a la larga, el aumento del consumo interior permitirá la conservación y aun la ampliación del viñedo catalán. Pero esta perspectiva que da el largo plazo no ha de llevar a pasar por alto, como accidente poco significativo, las dificultades que temporalmente se acumularon sobre las comarcas que habían apostado por la especialización vitícola. Incluso en las demás, donde la producción de vino para destilar, secundaria desde un punto de vista cuantitativo, podía ser crucial dentro de la economía campesina que merced a ella tenía acceso al dinero necesario para su funcionamiento, para el pago de las cargas tributarias en primer lugar. El fin de las facilidades para la comercialización del vino imponía reajustes delicados, sobre todo en años de bajos precios.

En semejantes circunstancias no ha de parecer tan anacrónico que una *Apuntación ... respecto a la agricultura, y su fomento* que en 1822 redactó Miguel Fillol, por encargo de la Junta de Comercio, insistiese en que a los campesinos catalanes les era «sumamente sensible y gravoso el cumplir con los pagos comunes en dinero», y llegase a la conclusión de que «para el fomento de la agricultura, convendría reducir todas las pechas del labrador a cantidades cotativas de

frutos». ⁴⁵ En estas reflexiones aflora una cuestión siempre candente, pero que en ese período cobró especial actualidad: la del volumen y la índole de las cargas tributarias que pesaban sobre la agricultura.

Después de 1814, la rápida extinción de los caudales de Indias y la sensible mengua de la renta de aduanas ⁴⁶ acrecentaron la dependencia de Hacienda respecto de la recaudación interior, que fundamentalmente gravitaba sobre la masa campesina. Durante el trienio constitucional (1820-1823) se procuró hacer soportable la creciente presión tributaria que dimanaba de aquellas circunstancias mediante la reducción del diezmo. La implícita sustitución por contribuciones fijas en dinero de antiguas cargas en especie se acogió con reticencias, entre otras cosas porque ensanchaba el campo de acción de la usura; pero, sobre todo, había de ser mal recibida en una coyuntura de marasmo comercial y envilecimiento de los precios, y acabó convirtiéndose en argumento de los agentes del absolutismo. ⁴⁷ Claro que en 1823, restablecido éste, no se redujo la presión: todo lo contrario. Si en el período 1814-1819 los ingresos tributarios anuales de la Hacienda española, excluida la renta de aduanas, fueron del orden de los 516 millones de reales al año por término medio, en 1824-1833 ascendieron a unos 599. ⁴⁸ Entretanto, los precios —y los ingresos— agrícolas descendieron en las proporciones referidas, sin que se tomara ninguna iniciativa para redistribuir esta carga en alivio del campesinado. Para éste la crisis se concretaba, perentoriamente,

45 Biblioteca de Catalunya, fondo de la Junta de Comercio, legajo LV, c. 76, pliego 9, «Fomento 1821-1822».

46 Véase Josep Fontana, *La quiebra de la monarquía absoluta, 1814-1820 (La crisis del antiguo régimen en España)*, Barcelona, Ariel, 1971, cuadros III (p. 59) y VI (p. 63)

47 He tratado de documentar este punto en el artículo «En torno a la política tributaria de los gobiernos del trienio constitucional (1820-1823)», en *Moneda y Crédito*, n° 122 (septiembre 1972), especialmente pp. 159-162; en *ibid.*, pp. 164-167 se argumenta el carácter discriminatorio contra las áreas rurales del sistema de reparto de la carga tributaria. Para ese período ahora ya se dispone de un estudio de conjunto, el de Joaquín del Moral Ruiz, *Hacienda y sociedad en el trienio constitucional (1820-1823)*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1975, una de cuyas conclusiones es, precisamente, que «la presión fiscal sobre la agricultura creció en el trienio constitucional», p. 210

48 He calculado estas cifras, que han de tomarse como indicadores de un orden de magnitud, a partir de los datos que se encuentran en J. Fontana, *La quiebra de la monarquía absoluta*, *op. cit.*, cuadros II (p. 57), III (p. 59) y VI (p. 63).

a través de una severa agravación de las contribuciones, ese «termómetro infalible con que gradúan los pueblos la bondad de sus gobiernos e instituciones políticas».⁴⁹ El persistente conflicto entre las exacciones tributarias en aumento y una economía rural bruscamente empobrecida por los bajos precios y la acumulación de excedentes se presenta entonces como elemento insoslayable de toda investigación sobre la reiterada —en 1822, 1827, 1833— disidencia campesina. Que, por supuesto, tiene otras dimensiones que no pueden examinarse sólo a la luz de la fuente que estas páginas han querido dar a conocer.

---

49 De una representación al gobierno, con fecha 15 de diciembre de 1821, de la diputación de Cataluña, copia en el Archivo de la Diputación Provincial de Barcelona, legajo 36.

APÉNDICE

Precios medios mensuales del aguardiente de prueba de aceite en el mercado de Reus
1793-1832 en libras catalanas (y fracciones decimales) por carga de 16 cortanas

Años	Enero	Febrero	Marzo	Abril	Mayo	Junio	Julio	Agosto	Septbre.	Octubre	Novbre.	Dicbre.	Media anual
1793	25,58	22,54	23,39	26,08	27,63	27,34	27,99	27,34	25,63	22,38	22,00	23,22	25,09
1794	25,17	27,69	28,28	28,84	26,88	26,75	26,42	25,34	24,35	24,22	24,70	21,94	25,88
1795	24,33	22,92	21,94	24,27	27,56	29,42	29,63	29,78	32,58	35,33	33,00	39,05	29,15
1796	50,00	46,74	50,64	50,44	49,31	47,13	41,50	43,50	—	33,00	32,08	35,20	43,59
1797	36,50	37,11	37,66	36,50	34,98	32,44	31,10	30,47	32,34	26,58	29,09	31,13	32,99
1798	29,58	27,06	25,91	26,63	26,66	23,28	23,03	22,94	25,64	24,90	25,13	24,73	25,46
1799	22,59	20,69	19,34	20,35	20,71	21,56	22,93	22,94	20,58	20,00	19,38	19,96	20,92
1800	21,81	20,75	20,49	20,58	19,68	19,69	21,28	23,84	23,84	24,13	22,78	24,61	21,96
1801	25,88	24,53	25,18	25,66	26,29	27,48	30,78	31,83	31,08	35,50	38,70	39,25	30,18
1802	39,13	40,31	39,75	42,41	43,00	47,56	47,72	48,98	49,83	43,16	41,28	41,44	43,71
1803	42,83	43,56	43,81	42,31	40,25	32,50	32,34	38,00	49,83	43,16	41,31	41,29	40,93
1804	24,33	24,73	24,56	24,13	22,79	20,84	22,53	22,75	22,36	22,91	19,41	18,23	22,46
1805	18,56	17,80	17,78	17,61	16,78	16,58	17,21	17,64	17,39	16,09	16,53	17,69	17,30
1806	18,00	18,67	17,61	17,22	16,53	16,83	16,92	19,27	18,91	18,53	18,88	17,03	17,87
1807	16,59	17,52	17,89	18,88	18,62	18,20	18,66	18,93	15,25	13,89	13,28	13,11	16,73
1808	13,25	12,90	11,47	12,30	11,49	—	—	—	—	—	—	—	12,28
1814	—	—	—	—	—	—	—	26,50	26,00	29,31	30,75	33,94	29,30
1815	32,83	38,34	37,42	37,00	37,53	37,74	39,70	40,44	39,06	42,80	41,19	45,78	39,15

Años	Enero	Febrero	Marzo	Abril	Mayo	Junio	Julio	Agosto	Septbre.	Octubre	Novbre.	Dicbre.	Media anual
1816	48,00	49,63	49,88	51,30	49,38	49,50	43,75	40,67	39,85	41,25	40,38	44,83	45,70
1817	46,75	46,88	46,75	51,06	48,88	48,81	47,75	48,47	52,20	49,56	50,06	52,75	49,16
1818	53,30	55,38	58,25	59,41	60,00	58,55	57,50	59,35	60,49	41,00	34,60	33,50	52,61
1819	33,78	34,81	35,33	33,75	32,67	31,83	30,94	30,35	25,63	24,13	25,51	25,63	30,36
1820	24,60	25,00	—	27,88	26,78	27,06	26,90	26,94	23,08	20,94	20,06	18,83	24,37
1821	20,25	20,08	—	22,92	22,25	22,75	23,05	—	—	—	—	—	21,88
1822	—	20,00	—	22,63	—	22,94	21,90	—	—	—	—	—	21,88
1823	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1824	—	—	—	—	—	—	20,13	18,98	18,41	19,56	18,98	18,46	19,08
1825	19,08	19,38	19,50	20,17	19,55	17,53	18,31	17,80	18,28	17,30	15,81	15,33	18,17
1826	16,04	16,50	16,33	15,85	15,18	14,13	13,34	13,84	15,50	15,31	15,66	15,75	15,29
1827	15,22	15,75	17,00	17,50	19,17	19,81	22,25	24,56	23,00	24,50	24,81	24,08	20,64
1828	25,21	25,53	26,53	26,35	26,08	24,91	22,94	22,53	20,00	19,63	19,25	18,42	23,11
1829	—	19,75	19,63	19,00	19,25	17,38	17,17	16,38	16,38	17,00	—	14,75	17,67
1830	12,75	12,50	—	13,69	13,06	—	—	—	—	13,67	14,50	14,56	15,53
1831	14,56	15,25	15,25	16,06	16,06	17,69	17,13	17,19	17,25	16,44	15,19	15,50	16,13
1832	16,50	17,50	17,83	18,63	19,63	—	19,88	18,13	16,25	14,50	13,63	12,75	16,84

ESPECIALIZACIÓN AGRÍCOLA E INDUSTRIA RURAL EN CATALUÑA EN EL SIGLO XVIII*

En los últimos decenios del siglo XVIII suele situarse el punto de partida de la industrialización de Cataluña. Pierre Vilar propuso para ese «arranque» un esquema explicativo que ha merecido amplia aceptación, tanto por su trazazón lógica como por la apoyatura documental en que se funda.¹ En dicho esquema, que no hace falta recordar aquí, la industria aparece principalmente como *resultado* del proceso. Por otra parte, en ocasiones se ha insinuado la necesidad de introducir en la explicación de ese proceso, y *como factor*, el relieve y arraigo que en la región había alcanzado la industria tradicional. El interés renovado por lo que ahora se llama «protoindustrialización» invita a recoger tales sugerencias y a considerar la transformación de la economía catalana en el Setecientos a la luz de los planteamientos que en esta línea se están formulando.

La presente comunicación no aspira, desde luego, ni a corroborar ni a modificar o desmentir el esquema explicativo de P. Vilar; sus horizontes son mucho más estrechos. Pretende sólo exponer algunos datos y reflexiones que se desprenden de un trabajo en curso sobre la industria lanera catalana en el siglo XVIII y, con ellos, contribuir a una discusión según los términos arriba aludidos. Expondré, en primer lugar, los que me parecen elementos básicos del esquema explicativo de los orígenes de la moderna industria fabril que puede denominarse «modelo de la protoindustrialización». Me referiré,

---

* Publicat a *Revista de Historia Económica*, vol. II, n. 3, 1984, pp. 113-127.

1 Esquema concisamente presentado en su ensayo «La Cataluña industrial: reflexiones acerca de un arranque y de un destino», en P. Vilar, J. Nadal y otros, *La industrialización europea. Estadios y tipos*, Barcelona, Crítica, 1981, pp. 173-191.

luego, a la industria lanera en Cataluña en el siglo XVIII, en sus aspectos más significativos para la discusión que aquí se propone. Por último, trataré de valorar la aplicabilidad del referido modelo de la protoindustrialización al ámbito y período considerados.

EL «MODELO DE LA PROTOINDUSTRIALIZACIÓN»

En el transcurso de los siglos XVI y XVII se produjo en la Europa del Oeste una honda reorganización espacial de la economía rural. En algunas regiones se acentuó la especialización agropecuaria, mientras que en otras la economía campesina dependía en medida creciente de un complementario trabajo industrial vertebrado, generalmente, por el capital mercantil y cuya producción se destinaba en su mayor parte a mercados exteriores. Este proceso suele explicarse por un concurso de circunstancias que cada autor perfila a su guisa. Donde hay coincidencia es en valorar como decisivos sus resultados, y en concreto la apertura de posibilidades de expansión sin precedentes para la industria rural de ciertas regiones. Aunque se advierte que no era condición suficiente para el desarrollo ulterior del proceso de industrialización fabril, esta «protoindustrialización» es descrita como primera y, de hecho, necesaria fase del mismo.²

La argumentación discurre en términos análogos a los de modelos de desarrollo de inspiración clásica, que hacen hincapié en la movilización de recursos ociosos y, sobre todo, de fuerza de trabajo subempleada del sector de subsistencia o tradicional. La ocupación en la industria rural dispersa de un trabajo utilizado antes de forma poco eficiente en las explotaciones campesinas de las regiones que se «protoindustrializaron» se presenta como motor de una dinámica de especialización interregional que incrementó la producción por trabajador. La consiguiente elevación del ingreso social y su sesgada distribución en favor de empresarios que operaban en virtuales

---

2 «Whereas *proto-industrialization* preceded *factory industrialization* where the latter occurred, and paved the way for it, there was nothing unavoidable or automatic in the passage from phase one to the next», en F. F. Mendels, «Proto-industrialization: The First Phase on the Industrialization Process», *Journal of Economic History*, 32, 1972, pp. 241-61 (cita en p. 246; el subrayado es mío).

condiciones de oferta ilimitada de trabajo constituirían el lecho adecuado para el alumbramiento de la industria fabril o segunda fase de la industrialización.

En efecto, por un lado, la ruptura del régimen demográfico tradicional —el aspecto de la protoindustrialización al que mayor atención se ha prestado— aumentaba las dimensiones de la fuerza de trabajo movilizable y abría así más ancho campo a la expansión de la «protoindustria». Por otro lado, esta misma expansión, a partir de ciertas dimensiones, suscitaba una poderosa contradicción interna en forma de costes rápidamente crecientes —según expuso Chambers en un estudio bien conocido—. ³ Pero la acumulación de capital, de capacitación empresarial y técnica y de conexiones comerciales que la «protoindustrialización» había impulsado proporcionaba medios y estímulos para resolver esa contradicción con la mecanización de la industria y los cambios correlativos que se conocen como *revolución industrial*. Esta surgió en Inglaterra, en un suelo abonado por la «protoindustria», pero su difusión por otros países guardó también relación con la existencia e importancia en ellos de reglones «protoindustriales», determinante de su sensibilidad ante la competencia de los nuevos géneros ingleses y, asimismo, de su capacidad de emulación.

LA INDUSTRIA LANERA EN CATALUÑA EN EL SIGLO XVIII

Es conocido el relieve que en la Baja Edad Media alcanzó en Cataluña la pañería. Su desarrollo no estuvo entonces impulsado sólo por la creciente división del trabajo a escala regional, sino también por la captura de mercados exteriores. Las condiciones de acceso a estos mercados, tanto por lo que se refiere a la comercialización como en lo tocante al tipo de productos, determinaron la pujanza y el predominio de la pañería urbana. Un prolongado declive que

---

3 J. D. Chambers, «The Rural Domestic Industries during the Period of Transition to the Factory System, with Special Reference to the Midland Counties of England», *Deuxième Conférence Internationale d'Histoire Economique. Aix-en-Provence, 1962*, volumen II, París-La Haya, Mouton, 1965, pp. 439 y ss.

debió de tocar fondo a mediados del siglo xvii socavó las bases de tal predominio y alteró la fisonomía del sector. Cuando alrededor de 1700 apuntaba una recuperación demostrable por la «conquista del mercado regional por parte de la industria catalana»,⁴ ésta no era ya principalmente barcelonesa. Radicaba, sobre todo, en áreas rurales cuya actividad la vertebraban localidades donde las estructuras corporativas eran bastante sumarias. Los productos sencillos propios de esta industria se adecuaban a la demanda, entonces en alza, de géneros de consumo popular en el mercado catalán y en el español en su conjunto, más accesible desde el traslado de las aduanas a la costa y a la frontera con Francia en 1714.⁵ Sin que por ahora se pueda cuantificar, al menos hasta 1765 numerosos indicios concurren para sugerir un crecimiento considerable de la industria lanera en Cataluña empujada por la ampliación y la profundización de sus mercados; después de esa fecha, las informaciones son menos unánimes y, seguramente, la producción creció poco en términos globales. En todo caso, en el último tercio del siglo xviii el sector lanero perdería la preeminencia industrial que antes tuviera.

Su carácter más rural no era la única diferencia entre la industria lanera del Setecientos y la medieval en cuanto a localización. Como ya observó Caresmar en 1780,⁶ se había desarrollado en la Edad Media en comarcas que en su tiempo, en cambio, la desconocían. Se prescindirá aquí de los cambios anteriores para destacar cómo desde fines del siglo xvii la expansión de la producción lanera había ido acompañada de una redistribución territorial, sin duda relacionada con el paralelo progreso de la especialización en la agricultura.

Es sabido que la vinculación de la economía catalana al comercio del Norte europeo desde el último tercio del siglo xvii tuvo una de

---

4 Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna. II. El medi històric*, Barcelona, Edicions 62, 1964, p. 407. Sobre esta fase de la historia de la pañería catalana véase también el resumen de Pere Molas i Ribalta, *Economia i societat al segle xviii*, Barcelona, La Paraula Viva, 1975, pp. 176-178.

5 Para situar esta industria en un contexto más amplio véase E. Fernández de Pinedo, «Coyuntura y política económicas», en *Centralismo, Ilustración y agonía del Antiguo Régimen (1715-1833)*, t. VII de la *Historia de España* (dirigida por Manuel Tuñón de Lara), Barcelona, Labor, 1980, especialmente, pp. 106-108.

6 *Carta al barón de la Linde*, Igualada, CECl, 1979, p. 30.

sus bases en la exportación de productos agrícolas, principalmente de la viticultura. Cuando a esta demanda se sumó la de las colonias americanas de España, la viticultura prosperó hasta convertirse, en el transcurso del siglo XVIII, en la actividad dominante en algunas comarcas del litoral y en la principal cosecha comercializable de numerosos pueblos del interior.⁷ Esta expansión del viñedo es pieza clave del «modelo de reconstitución» que P. Vilar pone como punto de partida del desarrollo de la economía catalana en el siglo XVIII.⁸

Del mismo modo que en otras regiones europeas, esta especialización vitícola, orientada principalmente hacia mercados exteriores, repercutía de manera negativa sobre la industria textil rural porque tendía a reducir la oferta de trabajo campesino barato. En efecto, modificaba las pautas estacionales de la ocupación agrícola para hacerlas más complejas, ya que el viñedo no sólo desplazaba cultivos tradicionales, sino que también se intercalaba en ellos u ocupaba tierras utilizadas antes de forma muy laxa. Creaba, además, empleo directamente en la elaboración y envasado de vinos y aguardientes, y también indirectamente, por la correlativa intensificación del transporte y de los intercambios. La ampliación del mercado vitícola, por otra parte, abría a muchas explotaciones campesinas caminos nuevos para la obtención de dinero líquido; además, la mayor dedicación a un cultivo más remunerador, implícita en el proceso de especialización, suponía una elevación del nivel general de ingresos en esas explotaciones. Todo ello había de alterar las condiciones y el volumen de la oferta de trabajo campesino para la industria lanera y modificar, por consiguiente, su implantación. Los contemporáneos advertían, desde luego, la relación entre grado de especialización vitícola y retrocesos locales de la industria: así, el ayuntamiento «y demás sugetos instruidos» de Montblanc (Tarragona) aseguraban, en 1780, que «la extinción de fábricas de lana, procedía principal, y casi únicamente de haberse dedicado las gentes (...) al plantero de viñas», cuya extensión era allí tal que faltaban, «hombres para su cultivo, y acarreo de sus frutos, mirándose

---

7 Resumo informaciones sobre este proceso en mi artículo «Aguardiente y crisis rural (Sobre la coyuntura vitícola, 1793-1832)», *Investigaciones Económicas*, I, 1 (1976), especialmente pp. 45-53.

8 Véase «La Cataluña industrial», pp. 181-182.

a esta industria como a la principal, y más útil».⁹ Es cierto que las comarcas donde más acentuada fue la especialización vitícola no habían descollado mucho en la historia de la pañería catalana.¹⁰ No importa, pues donde cabía esperar mayores y más trascendentes retrocesos de las industrias locales al compás de la especialización vitícola era en sus niveles más rústicos, la ubicua artesanía de ámbito comarcano y la producción casera para propio uso. Esto es lo que conviene destacar, en relación sobre todo con lo que sigue.

Efectivamente, las comarcas que profundizaban su especialización vitícola planteaban una demanda creciente de subsistencias que alentó la colonización de las tierras de Poniente y activó el comercio interior, estimulado, asimismo, por la respuesta «intensificadora» que en general se dio al aumento de la población.¹¹ Por ello, los efectos del cambio agrario sobre la industria lanera no se limitaron a su expulsión de las comarcas de fuerte especialización vitícola. La aceleración de la circulación interior de mercancías hacía más ostensibles las ventajas de los tejidos de lana de determinadas comarcas, o más bien de determinado tipo de empresa, particularmente frente a los géneros más rústicos o de fabricación casera. Naturalmente, la intensificación de la circulación de mercancías ofrecía también crecientes oportunidades para adquirir los productos de estas industrias especializadas, y ello merced al empleo más eficiente de los propios recursos que el mismo proceso implicaba en las otras comarcas, o en las otras empresas (las explotaciones campesinas, por ejemplo). Un ejemplo muy sencillo y localizado, pero creo que ilustrativo de este mecanismo, lo describió Zamora, quien en 1788 daba cuenta de que en Oliana (Lérida) «antes había muchos pelaires,

9 Jaime Caresmar, *Discurso sobre la Agricultura, Comercio, y Industria, con inclusión de la consistencia, y estado en que se halla cada Partido, o Veguerío de los que componen el Principado de Cataluña*, en Biblioteca de Catalunya, Barcelona, manuscrito del fondo de la Junta de Comercio, núm. 143 bis. La cita corresponde al fol. 557.

10 Con todo, a comienzos del siglo xvii la producción de Reus era de las más considerables del Principado en estameñas y otros géneros sencillos, y muchos de sus vecinos vivían de esta fabricación —inexistente prácticamente en 1764—. Véase Jaime Carrera Pujal, *Historia política y económica de Cataluña. Siglos xvi al xviii*, vol. 11, Barcelona, Bosch, 1947, p. 166.

11 P. Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna. III. Les transformacions agràries del segle xviii català*, Barcelona, Edicions 62, 1966, especialmente pp. 335-40.

contándose 100 a final del siglo pasado, y en el día no hay ni uno. Se atribuye esta decadencia a haberse regado el termino por lo cual se dedicaron a la labranza». El cambio era más complejo, pues, según el propio Zamora, en Oliana se sembraba «un poco de trigo», junto a viñas y olivares, pero también se producía seda («cuya cosecha va en aumento») y fruta en abundancia. La comercialización de la seda y de orejones y ciruelas pasas había abierto nuevas líneas de intercambio con la capital y con otros mercados, de donde, a su vez, podían llegar nuevos productos. También había alterado el volumen y la distribución estacional del empleo. Con la irrigación se habían intensificado y diversificado las tareas agrícolas, y las mujeres tenían nueva ocupación en la preparación de la seda y la fruta y, también, en la primera elaboración de otro producto local, el cáñamo, antes consumido localmente y cuya hilaza encontraba entonces fácil salida en la costa, debido al auge de la construcción naval.¹² Con la mayor exposición a la competencia de los tejidos de lana de otras áreas y la aparición de ocupaciones alternativas se había arruinado la industria lanera local.

Desde luego, este proceso no debe entenderse como algo armonioso y de resultados óptimos para el conjunto y para todas las partes implicadas. En su desarrollo intervenían además otras variables, entre ellas la presión fiscal, los cambios de población y las variaciones en la renta de la tierra. Pero mi enfoque es deliberadamente más restrictivo. Lo que importa subrayar aquí es que la inserción de la economía rural catalana en un dinámico sistema de intercambios, que ya no se circunscribía al ámbito regional, impulsaba un avance de la especialización agrícola que creaba condiciones favorables para la transformación sustantiva de la industria lanera allí donde pudiese sobrevivir. En el proceso, en efecto, desaparecían los estratos más rudimentarios de la industria y se acrecentaba y concentraba una demanda antes muy diseminada. Un examen de la implantación y otras características de la industria lanera en Cataluña al comenzar el último tercio del siglo XVIII ha de revelar los efectos de este proceso de concentración y de selección.

---

12 Francisco de Zamora, *Diario de los viajes hechos en Cataluña* (edición preparada por R. Boixareu), Barcelona, Curial, 1973, p. 150.

A dicho momento corresponden dos averiguaciones estadísticas que permiten conocer, a grandes rasgos, el perfil de la entonces todavía principal industria rural en Cataluña. Una de ellas se funda en los datos que para el año 1760 proporcionaron las administraciones del derecho de *bolla*, que gravaba la producción y consumo de tejidos de lana; relaciona para cada población el número de telares y las piezas fabricadas al año, precisando su calidad.¹³ La otra, mucho más rica, consiste en un formulario remitido en 1764 por la Junta de Comercio de Cataluña, a instancias de la Superior, a los ayuntamientos de las poblaciones donde existía fábrica de tejidos de lana; las respuestas reflejan su organización, dimensiones y características con desigual pormenor.¹⁴ Entre ambas fuentes se observa una satisfactoria concordancia en términos generales, no sin excepciones. El aprovechamiento de todas sus informaciones haría prolija esta comunicación, que se limita a presentar aquéllas que reflejan la distribución territorial de la industria. Atenderé para ello tanto a la cantidad como a la calidad de la producción según los datos de 1760, matizados en ocasiones con datos procedentes de la otra encuesta e informaciones posteriores.

El número de telares resulta un indicador impreciso por la diversidad de sus tipos y, sobre todo, por su muy diverso grado de utilización. Por ello, lo que detalla el cuadro anexo es el número de piezas comercializables producidas, discriminando sus calidades y agrupando las poblaciones laneras en bloques territoriales cuyo ámbito precisa el mapa que lo acompaña (que sí recoge, en cambio, las informaciones sobre el número de telares). Estos bloques pueden clasificarse en tres categorías distintas. Examinémoslos sucesiva y concisamente:

1) Las áreas donde la industria tenía estructuras precarias y se hallaba en recesión, como las comarcas tarraconenses, donde era claramente una actividad residual, y como lo que he denominado *Montaña*. Era esta una todavía importante zona productora de tejidos muy baratos (catorcenos los más selectos), donde se transformaban

13 Se encuentra en la Biblioteca de Catalunya, Barcelona, Archivo de la Junta de Comercio, LXV, 1, fols. 4 a 32.

14 Están recogidas en el vol. 81 del fondo de la Junta de Comercio en el Instituto Municipal de Historia, Barcelona.

sólo lanas de la región,¹⁵ y normalmente de la misma comarca, y en la que no se encontraban más que telares angostos cuya producción se aparejaba muy rudimentariamente, pues no había tintoreros ni tundidores. La industria era antigua y tenía incluso un brillante pasado medieval en algunas poblaciones, pero en el último tercio del siglo XVIII empezaba a desarticularse, tendiendo a reducir su actividad a fases poco valorizadas del ciclo lanero, como la preparación de la fibra y el hilado y torcido. En el centro productor más importante, La Pobla de Lillet (Barcelona) en 1764 estaban ociosos los dos tercios de los telares y la principal producción eran ya los hilos de estambre torcido, que para 1787 se había convertido en «la principal ocupación del pueblo. (...). El estambre se vende para todas las fábricas de Cataluña».¹⁶ La industria de La Pobla era ya mero apéndice de la de núcleos más pujantes. En otras áreas ni siquiera eso se preservó, como en buena parte de las tierras altas de la provincia de Lérida, donde la antigua fabricación de tejidos había sido totalmente barrida por la exportación de su considerable producción de vellones.¹⁷

2) A una segunda categoría pueden adscribirse los centros laneros de las comarcas de lo que he denominado *Cataluña intermedia*, donde se elaboraban *tal vez* los dos tercios de toda la lana que en la región se tejía (excluida la que absorbiese la manipulación casera). Consumían en parte lanas del país, pero una parte sustancial, sin duda la mayor en los centros más activos, procedía de otras regiones, y en particular de Aragón. La producción se vendía en el mercado catalán, pero en medida creciente se exportaba también hacia otras regiones españolas.¹⁸ Consistía en géneros baratos de consumo popular fabricados en telares angostos, muchos de los cuales se empleaban también para telas de lino y cáñamo, cuya producción

15 Según la encuesta cursada en 1764 sólo los dos centros más importantes de esta área, Berga y La Pobla de Lillet, importaban *algo* de lana aragonesa.

16 F. de Zamora, *Diario de los viajes*, p. 96.

17 J. Caresmar, *Discurso*, fol. 461.

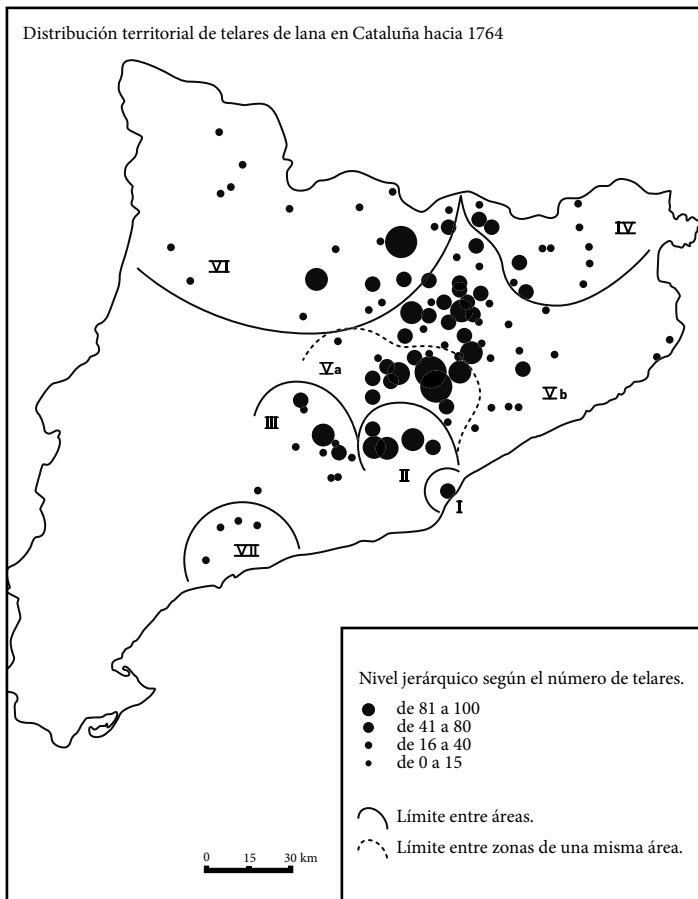
18 Refiriéndose a uno de los más prósperos centros laneros de esta zona, Centelles (Barcelona), Zamora observaba en 1787 que sus pelaires «envían lo trabajado a Madrid, Zaragoza, Valencia, y demás del Reino, sin lo que consumen Vique, Olot y demás de Cataluña (...) Estas fábricas van cada día en aumento» (*Diario de los viajes*, p. 57).

era considerable, pero se comercializaba en menor proporción y más estrecho ámbito; no era tampoco despreciable la producción de tejidos de calidad media, dieciochenos y aun veinticuatrorenos, que requerían instrumentos más costosos y menos versátiles. Las principales concentraciones de telares se hallaban en algunas villas pequeñas (Moià, Castellterçol, Centelles, Taradell, St. Hipòlit de Voltregà, Prats de Lluçanès), que organizaban la actividad textil de los pueblos comarcanos, la de cardadores e hilanderas y, también, la de pelaires y tejedores que trabajaban por cuenta de los fabricantes más dinámicos de esas villas.¹⁹ No existía, en general, subordinación con respecto a los comerciantes de las ciudades de estas comarcas ni de Barcelona: esos fabricantes, que seguían en estrecho contacto con el trabajo artesano, también controlaban todavía la distribución de su producto y el aprovisionamiento de materia prima, valiéndose únicamente de la intermediación de arrieros.²⁰

Durante el último tercio del siglo XVIII, la producción lanera de esos centros se hallaba en expansión indudable.²¹ No la estimulaban de modo directo las ventas a mercados remotos, pero sí de modo indirecto a través del proceso de especialización agrícola, del que

-
- 19 Siempre según el mismo testigo, los pelaires de Centelles «hacen trabajar a su cuenta 50 telares en Sant Feliu de Codinas (...) A más hacen hilar de su cuenta todas las mujeres de Seva, Tona, Ayguafreda, Auló, Monistrol de Calders, Estany, Figueró, etc., y casi todas las casas de los labradores vecinos de hora y media alrededor» (*Diario de los viajes*, p. 57). Por supuesto que la casi totalidad del trabajo ocupado lo era a tiempo parcial: el propio Zamora, refiriéndose a la Plana de Vic, señala que «los empleados en fábricas de pelaires (...), además de esto, todavía se emplean en la agricultura, y en cualquier tiempo del año que haya buena sazón, todos salen al campo; y al invierno y en días de lluvias trabajan en sus casas» (*ibid.*, p. 63).
- 20 Según la respuesta de Moià al cuestionario remitido por Zamora, «los más de nuestros fabricantes comercian por sí en los géneros, y comúnmente va cada uno por las lanas donde mejor se le proporcionan (...) y las traen a mayor conveniencia para su consumo (...) cada uno de donde las halla más baratas, qual de Urgel, qual de la Conca de Tremp, unos de las Montañas, otros de las carnicerías de Manresa, Mataró, y comúnmente de Aragón y Castilla, en retorno de los transportes de ropas» (manuscrito de la Biblioteca del Palacio Real, Madrid, vol. 2468, «Respuestas del partido de Igualada, Villafranca del Penedés, ciudad y término de Cervera, Obispado de Solsona, de Manresa, etc.»).
- 21 Véase, más arriba, la nota 18; confirma esta apreciación el cotejo de las informaciones de los años sesenta con la encuesta ordenada por el obispo Artalejo, y cuyos datos publica E. Junyent, «La comarca de Vich en 1782», *Ausa*, núm. 23, 1958, pp. 50-58.

no puede dissociarse. Hacia los años ochenta, la intensidad de la dedicación textil en torno a alguno de estos centros había alcanzado el grado preciso para determinar decisivamente las condiciones de vida de la población trabajadora: a su paso por la Plana de Vic anotaba Zamora, en 1787, que «yendo corrientes las fábricas de pelaires todos viven acomodados. Pero si no andan bien las fábricas, especialmente las de pelaires, todo son trabajos».²²

22 F. de Zamora, *Diario de los viajes*, p. 63.

CUADRO 1. Piezas producidas en 1760, por áreas*

Clases de tejido	(I) Barcelona (ciudad)**	(II) Terrassa	(III) Igualada	(IV) Olot	(V) Cataluña intermedia	(VI) Montaña	(VII) Tarragona
					(a)	(b)	
Paños 30os, 32os, 36os	224	127	49				
Paños 26os	226	1.676	901			26	
Paños 24os	30	535	345	1.408		8	
Paños 22os		1.053					
Paños 16os, 18os		2	876			123	151
Bayetas 25as, 26as, 27as	20	696	1				
Bayetas 20as, 22as		1		172		34	
Bayetas 18as			1			2.295	139
Estameñas 24as						1.859	142
Estameñas 16as, 18as						2.642	289
Retinas 12as, 14as				14		2	576
Cordellates 12os, 14os		6		77		696	1.675
Estameñas 12as, 14as				18		768	2.622
Cordellates 9os, 10os							81
Estameñas 9os, 10as							2
Borets 9os, 10os						10	5
Barraganes						7	175
							2.750

*Véase, en apéndice, la relación de las poblaciones incluidas en cada área.

** Los datos de Barcelona corresponden al año 1765, pues no aparecen en la estadística de 1760.

3) La tercera categoría comprende los centros laneros de algunas comarcas donde la industria se había especializado en la producción de paños de calidad media y superior. Hay dos zonas bien diferenciadas. La prepirenaica, en torno a un centro muy pujante, Olot, una de las principales poblaciones de Cataluña a fines del siglo XVIII, cuya actividad artesana estaba muy diversificada y que, en lo tocante a la textil, destacaba más por una masiva y apreciada producción de gorros de lana (las *barretines*) y de medias que por la de paños.²³ De otro lado, la prelitoral, centrada sobre todo en el Vallès (Terrassa), los alrededores del Montserrat (Olesa, Esparreguera) y el Anoia (Igualada). Barcelona tenía escasa importancia como centro productor, aunque, sin duda, capitales barceloneses tenían mucho que ver con la expansión reciente de estos centros. Se trataba de una producción orientada hacia el mercado colonial y, sobre todo, hacia consumidores españoles relativamente acomodados; consumían lanas finas y entrefinas, de Aragón, Castilla y Extremadura. La singularidad mayor de estos centros laneros residía en sus formas de organización empresarial, por el grado de concentración de la producción en algunos fabricantes y por las expresas franquicias reales que los diferenciaban de los pequeños productores independientes asociados en las cofradías textiles tradicionales. No sólo hacían trabajar para ellos a pelaires menos afortunados, pasándoles encargos y contratando, en cierto modo, su capacidad empresarial (un grado de diferenciación entre productores que ya se daba en la zona arriba considerada). Algunos de ellos, además, poseían un número respetable de telares y aspiraban a

---

23 Esta comarca presenta características especiales (entre ellas, la proximidad a Francia y la intensidad del contrabando, que hace sospechosas ciertas informaciones sobre su auge industrial). Exigiría un tratamiento particular, para el cual se remite al lector a Ernest Lluch, «La revolució industrial a la Garrotxa», en *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXV-II (Homenatge a Lluís Batlle i Prats), 1981, pp. 193-230. Testimonio elocuente de la transformación de Olot es el hecho de que en 1800 se solicitase el destino a otros fines de las rentas asignadas al hospicio que se creó en 1776, pues «con la corriente de las fábricas arrebatando tanta gente, apenas queda uno para el hospicio» (documento citado por Esteban Paluzie y Cantalozella, *Olot. Su comarca, sus extinguidos volcanes, su historia civil, religiosa y local*, Barcelona, 1860, p. 101).

concentrar en una misma empresa —¿tal vez en un mismo local?— las diferentes etapas del proceso de producción,²⁴ enfrentándose en particular a las cofradías de tejedores, empeñadas en defender la independencia del maestro tejedor como empresario, siquiera fuese sólo en comisión.

Dada la mayor diversificación de las actividades productivas en las comarcas próximas a la capital, es probable que la importancia de esta industria en la determinación del ambiente económico fuese en ellas relativamente menor que en alguna de las examinadas antes. De todos modos, en la segunda mitad del siglo XVIII su auge impetuoso y localizado debió de tener, en algunos casos, efectos económicos y demográficos muy patentes. Sobre todo, algunos de estos centros fueron los que mejor aprovecharon las oportunidades de crecimiento inherentes al régimen de libertad de fabricación (desde

---

24 A título de ejemplo, he aquí lo que sobre una de las principales de estas empresas, la de Francisco y Pablo Busquets y Mariano Soler, de Terrassa, decían en septiembre de 1767 los comisionados por la Junta de Comercio para informar sobre la prórroga de franquicias de que gozaba desde 1745: en el momento de la visita encontraron «existentes 170 piezas de paños de primera y segunda suertes todos finos de 26nos. arriba, y 13 piezas de bayetas finas», y constataron en el libro del manifiesto de *bolla* que desde comienzos de año se habían fabricado «287 piezas de paños, y 29 de bayetas (...) que muchas de ellas las habían remitido a su factor de Madrid». La empresa tenía 19 telares corrientes, una «rueda a la inglesa» para purificar y ablandar la lana, tres tornos para retorcerla, siete tablas para tundir, estricadores propios, prensa, oficina para tintes con dos calderas y dos cubas para el color azul, y a una legua y media de la villa un batán con cuatro cajas y oficina para fabricar el jabón. En la empresa encontraban empleo 136 hombres y 297 mujeres, «incluidas las que entretiene en el Pueblo y lugares vecinos para hilar la lana» (Instituto Municipal de Historia, Barcelona, fondo de la Junta de Comercio, vol. 77, fol. 32).

1789) y, también, los que exhibieron mayor capacidad de adaptación a actividades nuevas.²⁵

OBSERVACIONES FINALES

Hay, por lo menos, una diferencia clara entre el proceso que acabo de bosquejar y aquéllos cuyo estudio ha dado pie a proponer el «modelo de la protoindustrialización». En el caso de la industria lanera de Cataluña, los estímulos que impulsaron las modificaciones en su implantación territorial, su densidad y su organización no procedieron *directa ni principalmente* de mercados exteriores. Estos fueron significativos para la agricultura, sobre todo,²⁶ y facilitaron la especialización y la intensificación de los cultivos que permitirían

25 Tal es el caso de Sabadell, de donde se decía en 1800 que «las fábricas de lana (...) desde algunos años atrás se han perfeccionado ó valiéndose de máquinas, ó de la libertad de no sujetarse a las medidas de su ordenanza gremial en los telares, y esto ha producido ganancias considerables (...). Como la actual guerra tiene obstruido el comercio marítimo, el mayor fomento de dichas fábricas por su transporte a las Américas, nuestros industriales, sin abandonar las fábricas de lana, se han aplicado a las de tejidos de algodón que cardan e hilan con muchas máquinas de todas especies más o menos simplificadas y manejables por una niña, ó por una bestia. Estos tejidos en blanco se transportan a Barcelona donde se pintan de indianas que son de mayor consumo en nuestra península. Así Sabadell en estos tejidos da ocupación a cerca de 800 personas de todas edades y sexos, que acaso tendrían que permanecer en la ociosidad y mendiguez» (A. Bosch i Cardellach, *Idea del partido del Vallés donde está situada la villa de Sabadell que es la patria del Dr. Antonio Bosch*, Sabadell, Fundació Bosch i Cardellach, *Quaderns d'Arxiu*, XV, 1968, pp. 10-11). Sobre el rápido desarrollo de la industria de tejidos de algodón en blanco en Igualada, y su intrusión en las redes de trabajo domiciliario establecidas por los pañeros, véanse las informaciones de Josep M. Torras i Ribé, «Trajectòria d'un procés d'industrialització frustrat», *Miscellanea Aqualatensia/2*, Igualada, CECL, 1974, especialmente pp. 177-179.

26 Una aportación decisiva al conocimiento del comercio colonial catalán en el último cuarto del siglo XVIII la constituye la tesis, todavía inédita, de J. M. Delgado. El predominio de las exportaciones agrícolas es claro. Por ejemplo, y adelantando algunos datos de este importante trabajo, en los años 1785 y 1786 las exportaciones catalanas a América por Barcelona, Málaga y Cádiz constaban, en un 50 por 100 de su valor, de productos agrarios (incluido el aguardiente); los productos de la industria lanera y sedera solo representaban un 10 por 100 (Delgado, *Catalunya y el sistema de libre comercio*, vol. I, p. 183).

sortear los clásicos escollos malthusianos y dar continuidad a una expansión aguijoneada por el crecimiento de la población. Pero hay que tener presente que la agricultura era sólo una parte de la economía rural, y que uno de los componentes del cambio agrario en la Cataluña del siglo XVIII fue también esta transformación de la industria lanera: su concentración en ciertas áreas *rurales*, el incremento de su importancia relativa en ellas, en algunos casos sus cambios en la organización (también, claro está, ocurrieron procesos similares en otras actividades industriales integradas en la economía rural). En este sentido, y al igual que la especialización vitícola de algunas comarcas, la mayor dedicación industrial de otras formaba también parte de las respuestas que la economía rural catalana dio a su inserción en un circuito de intercambios de intensidad y amplitud sin precedentes.

No va a discutirse aquí la pertinencia del término «protoindustrialización» para definir el proceso descrito, examinando si reúne los requisitos considerados típicos. Su empleo como instrumento clasificatorio no es lo que interesa de la literatura sobre la «protoindustrialización», sino las pautas que a través de ella puedan establecerse para integrar a las industrias rurales tradicionales en el proceso que condujo a la industria fabril. Y, en este sentido, tal vez ayude a mejorar la comprensión del «arranque» de la economía catalana en el Setecientos, pues permite formular preguntas nuevas sobre el mismo y facilita comparaciones significativas.

Con razón se han señalado los riesgos de establecer una relación muy inmediata entre el comercio colonial y los orígenes de la industria moderna en Cataluña, que deben verse en un contexto más general y determinado, sobre todo, por el cambio agrario.²⁷ La consideración, dentro del proceso de cambio agrario, de las industrias rurales y la diversidad de sus trayectorias permitiría, sin duda, imaginar más precisamente las condiciones de gestación de la industria fabril —a la que aquéllas podían servir como puntos de

---

27 Recuérdese J. Fontana Lázaro, «Comercio colonial e industrialización: una reflexión sobre los orígenes de la industria moderna en Cataluña» en Jordi Nadal y Gabriel Tortella (eds.), *Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea*, Esplugues de Llobregat (Barcelona), Ariel, 1974, pp. 358-65.

anclaje en el seno de la economía rural—. La coincidencia espacial entre la industria rural tradicional y la moderna fabril, tantas veces destacada, sólo en parte responde a ventajas de localización perceptibles por ambas. Según el planteamiento de Mendels, la razón de fondo de tales coincidencias —a escala regional, por supuesto, y no estrictamente local— hay que buscarla en el hecho de que la dinámica de la especialización interregional llevó a que se condensaran en las áreas «protoindustriales» el capital, la competencia empresarial y la capacitación técnica que iba a precisar el ulterior desarrollo de la industrialización fabril. Además, el auge en las otras de una agricultura comercializada permitiría sustentar luego la urbanización asociada con el desarrollo de la industria moderna.

En el caso que se ha presentado aquí, el proceso siguió una pauta bastante distinta, y un énfasis exclusivo en las transformaciones ocurridas en la industria rural ocultaría otros factores y otros aspectos del cambio experimentado por la economía catalana. En la Cataluña del siglo XVIII, el auge de una agricultura comercializada no constituyó una respuesta a las necesidades del desarrollo «protoindustrial» ni se adaptaba a ellas; la relación era más bien la inversa. Y, sobre todo, por lo que se refiere a la aportación de capital y de capacitación empresarial y técnica, no está nada claro que sólo la «protoindustria» pudiese suministrarlos, y, en cualquier caso, la movilidad de estos factores era grande. No deja de ser significativo que fueran focos principales de la más precoz y típica de las industrias modernas, la algodonera, dos ciudades como Barcelona y Reus, ajenas ciertamente a la «protoindustria», pero polarizadoras de la transformación global de la economía catalana en el Setecientos. A mi modo de ver, la contribución más significativa de la industria rural catalana a la ulterior industrialización fabril fue de otra índole y tuvo una doble faceta. Por un lado, al propiciar un más efectivo empleo del potencial de trabajo de la región elevó el nivel de renta y dio mayor cohesión y profundidad al mercado interior. Por otro lado, acondicionó favorablemente el mercado de trabajo al permitir la multiplicación en algunas comarcas de explotaciones campesinas inviables como empresas estrictamente agropecuarias y acostumbradas a ofrecer trabajo al exterior sin, por ello, descomponerse. Tales explotaciones constituirían una estable y asequible reserva de trabajo para la nueva industria, cuya aparición y arraigo fueron lentos, laboriosos y

conocieron altibajos. La movilización de este tipo de trabajo no tenía costes altos ni crecientes y, sobre todo, no planteaba inmediatamente la necesidad de transformaciones estructurales arriesgadas.²⁸ En esa dirección habría que buscar la principal contribución de la industria tradicional al cambio global experimentado por la economía catalana en la segunda mitad del siglo XVIII. Cambio que, desde luego, no puede entenderse únicamente a partir del estudio de la actividad industrial.

---

28 Aunque referida a un período posterior, encaja con este enfoque la demostración de la estratégica importancia que tuvo el trabajo domiciliario en las condiciones en que se desarrollaba la industria algodonera moderna, en Jordi Maluquer de Motes, «La estructura del sector algodonero en Cataluña durante la primera etapa de la industrialización (1832-1861)», en *Hacienda Pública Española*, núm. 38, 1976, especialmente pp. 139-146.

APÉNDICE

Poblaciones con fabricación de tejidos de lana en cada una de las áreas del cuadro y del mapa

<i>Barcelona</i> (I)	Barcelona
<i>Terrassa</i> (II)	Terrassa, Sabadell, Esparreguera, Olesa de Montserrat, Monistrol de Montserrat.
<i>Igualada</i> (III)	Igualada, Capellades, Carme, St. Quintí de Mediona, el Pont d'Armentera, Tous, St. Pere de Riudebitlles, Piera, la Pobla de Claramunt, Prats del Rei, St. Martí Sesgueioles, Vilafranca del Penedès
<i>Olot</i> (IV)	Olot, Camprodon, Vilallonga de Ter, Llanars, St. Feliu de Pallerols, St. Esteve d'en Bas, Montagut, Tortellà, Lladó, St. Llorenç de la Muga, Maçanet de Cabrenys, Banyoles, Crespià
<i>Cataluña intermedia</i> (V)	<p><i>a)</i> Castellterçol, Moià, Centelles, St. Feliu de Codines, Oló, L'Estany, Manresa, Cardona, Sallent, Artés, Navarcles, Santpedor, Balsareny, Caldes de Montbui.</p> <p><i>b)</i> St. Joan de les Abadesses, Ripoll, Vallfogona de Ripollès, St. Quirze de Besora, Montesquiu, St. Feliu de Torelló, St. Pere de Torelló, Manlleu, Roda de Ter, Sta. Maria de Corcó, Rupit, St. Hipòlit de Voltregà, St. Boi de Lluçanès, Alpens, Perafita, Oristà, Olost, Prats de Lluçanès, St. Feliu Sasserra, Vic, St. Julià de Vilatorrada, Taradell, Sta. Eulària de Riuprimer, Tona, Viladrau, St. Hilari Sacalm, Arbúcies, Amer, Sta. Coloma de Farners, Palautordera, St. Pere de Vilamajor, St. Celoni, Granollers, Palamós, Palafrugell.</p>
<i>Montaña</i> (VI)	Berga, Borredà, Casserres, Gironella, Gòsol, Bagà, la Pobla de Lillet, St. Llorenç de Morunys, Solsona, Puigcerdà, Ribes de Freser, Queralbs, Planols, la Seu d'Urgell, Bellver, la Pobla de Segur, Conques, Sort, Rialb, Tírvia, Esterrí d'Àneu.
<i>Tarragona</i> (VII)	Reus, Alcover, Valls, Bràfim

TRANSFORMACIONS AGRÀRIES I INDÚSTRIA RURAL. QÜESTIONS OBERTES*

En algunes comarques de Catalunya, l'extensió per àrees rurals de l'activitat tèxtil orientada a satisfer la demanda de mercats externs a la comarca va adquirir dimensions suficients per convertir-la en un tret característic de l'economia regional en el segle XVIII. Això és particularment visible en el cas de la fabricació de roba de llana, l'única a la qual em refereixo en aquest article que, d'altra banda, recull dades i arguments que he presentat en publicacions anteriors.¹ Les consideracions que segueixen se centren en dues característiques del procés de ruralització: 1) que a les comarques on s'observa l'esmentada extensió, aquesta indústria donava ocupació estacional o a temps parcial a moltes famílies pageses i esdevenia un component bàsic de l'economia rural; 2) que l'extensió i intensificació d'aquesta forma d'organització de la indústria es donava només en algunes comarques i això de manera selectiva. La consideració d'aquestes dues característiques, i de les explicacions que se n'ha donat, planteja qüestions interessants perquè admeten encara diferents respostes.

***

* Publicat a *Estudis d'Història Agrària*, n. 20, 2007, pp. 153-161

1 Jaume Torras, «Estructura de la indústria pre-capitalista. La draperia», *Recerques* núm. 11, 1981, pp. 7-28; J. Torras, «Especialización agrícola e industria rural en Cataluña en el siglo XVIII», *Revista de Historia Económica*, núm. 3, 1984, pp. 113-127; J. Torras, «Small Towns, Craft Guilds and Proto-Industry in Spain», *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, 1998/2, pp. 79-96; J. Torras, «Gremis i indústria rural a la Catalunya moderna», dins Albert Carreras, Pere Pascual i Carles Sudrià (editors), *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*. Vol. II Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Col·lecció Homenatges, 17, 1999, pp. 925-935.

Pel que fa a la primera, «component bàsic» vol dir, senzillament, que hi passava allò que sobre la Plana de Vic escrivia en 1787 un observador ben informat, Francisco de Zamora, personatge familiar per als lectors de Pierre Vilar. En opinió de l'inquisitiu alcalde del crim de l'Audiència, la densitat de població era allà inesperadament alta perquè

*en las villas y lugares, casi todas son gentes de oficio; y los demás, empleados en las fábricas de pelaires. Y éstas [sic], además de esto, también se emplean en la agricultura (...) yendo corrientes las fábricas de pelaires, todos viven acomodados. Pero si no andan bien las fábricas, especialmente las de pelaires, todo son trabajos.*²

Quan parla de la combinació de treball agrícola i ocupació industrial, Zamora es refereix a la fabricació de roba de llana, les «*fábricas de pelaires*», aleshores encara la primera producció industrial de Catalunya per l'ocupació que creava. El mot «fàbrica» no té en aquest text, ni solia tenir en aquella època, el sentit que li dóna ara el diccionari d'«establiment on es fabrica alguna cosa», sinó que al·ludeix a l'activitat de transformació, en aquest cas el conjunt de feines que convertien un munt de llana en teixits i que eren coordinades pels paraires. Es deia que en un poble hi havia «fàbriques» de teixits, de cuir o de terrissa, etc., quan allà hi havia menestrals d'aquests oficis, sobretot si eren en nombre apreciable. El mot no s'aplicava a les feines de pagès, ni a les activitats de serveis.

La segona de les característiques esmentades més amunt és la localització de les indústries a què m'estic referint. Planteja qüestions d'interès, perquè el paisatge social que Zamora descobria aquell estiu de 1787 des del castell de Sabassona no el podia trobar per tot arreu. La major part de la roba de llana que es comercialitzava lluny del productor, és a dir, la que podia donar lloc a concentracions com la que evoca el seu text, es fabricava en efecte dins d'una faixa de territori que s'estén, a grans trets, des de Camprodon i Olot cap a la Plana de Vic i el Lluçanès, parts del Berguedà i el Bages, el Moianès, part del

2 Francisco de Zamora, *Diario de los Viajes hechos en Cataluña*, edició a cura de R. Boixareu, Barcelona, Curial, 1973, pp. 62-63.

Vallès i que per la rodalia de Montserrat s'estira fins a Igualada. No és que en tot aquest territori l'activitat tèxtil fos determinant per a l'economia local, sinó que dins de la faixa en qüestió es troben les àrees en les quals sí que ho era.

Moltes d'aquestes àrees se situen en la Catalunya dels altiplans, un dels tres tipus d'economia rural amb què Pierre Vilar va voler sintetitzar «les diferenciacions profundes entre les comarques catalanes, respecte als tipus vells i nous de vida pagesa»³ en el segle XVIII. Per Catalunya dels altiplans s'ha d'entendre, en el context de l'obra de Vilar, un determinat complex econòmic i social i no una descripció geomorfològica. Ara, per il·lustrar-lo, Vilar va triar l'exemple de Moià, tal com el retrata una resposta al qüestionari que Francisco de Zamora demanava que emplenessin autoritats i personalitats locals del Principat. De la resposta, Vilar en subratllava paràgrafs referents a l'agricultura sobretot. La mateixa font també insisteix en la importància de la «*unión de Labranza y Fábrica*» derivada de l'activitat dels paraires de la vila, que tenia efectes benèfics per a les economies domèstiques del Moianès i més enllà.⁴

Els termes de la descripció són equivalents als de Zamora en el diari de viatges quan passava per la Plana de Vic. Uns termes que, en canvi, no es troben en la seva descripció d'altres contrades ni en respostes als seus qüestionaris procedents de pobles dels altres dos tipus d'economia rural esbossats per Vilar, és a dir, el domini de l'agricultura intensiva i comercial i la muntanya pobra. I d'altra banda, els reculls d'informació quantitativa sobre la fabricació de roba de llana a Catalunya en la segona meitat del segle XVIII no

3 Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments històrics de les estructures nacionals*. Vol. III: *Les transformacions agràries del segle XVIII català*, Barcelona, edicions 62, 1966, p. 633.

4 Citat per Jaume Torras, «Estructura de la indústria...», p. 16.

revelen concentracions significatives d'aquesta activitat fora de la faixa de territori esmentada.⁵

***

El fenomen a què em refereixo no és una singularitat de l'economia catalana en aquella època. El creixement, per una banda, i per l'altra la desigual implantació territorial d'indústries rurals en els segles XVII i XVIII responen a un patró de canvi que és comú a força regions de l'oest d'Europa. La interpretació d'aquests processos ocupa un lloc destacat en diferents explicacions dels orígens de la revolució industrial, des del clàssic Mantoux⁶ fins a l'allau de paper imprès provocada pel debat sobre la «protoindustrialització».⁷

En efecte, en algunes regions europees va tenir lloc, des del segle XVII o abans, una «relocalització» total o parcial d'indústries que abans eren principalment urbanes i que, aleshores, van començar a traslladar-se cap a viles mitjanes i petites ben situades per a drenar treball d'una ruralia pluriactiva i organitzar-lo. No es modificava només la localització de l'activitat sinó també la composició de l'oferta, que desplaçava el seu centre de gravetat cap a articles nous i de preu més baix. L'expansió de la indústria rural dispersa i de caràcter mercantil, la que venia els seus teixits lluny d'on s'havien fabricat, procedia d'una modificació de l'oferta que li permetia xuclar cap al seu circuit comercial nous consumidors que abans eren abastits

-
- 5 Es tracta de: 1) les informacions aplegades en 1760 en relació amb l'expedient per a l'abolició del dret de bolla, a Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya, fons de la Junta de Comerç, LXV,1; 2) l'enquesta sobre la indústria llanera duta a terme per la Junta Particular de Comerç en 1764-5, molt rica en informacions, a Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, fons de la Junta de Comerç, vol. 81; 3) el cens de manufactures de 1784, dades sobre la indústria llanera que publica Isabel Miguel, «El Censo de Manufacturas de 1784: una nueva fuente para el análisis de la industria catalana», *Revista de Historia Económica*, núm 1, 1996, p. 129.
- 6 La primera edició, en anglès, és de 1906. Té un extens primer capítol sobre la «indústria antiga». Paul Mantoux, *La revolución industrial en el siglo XVIII. Ensayo sobre los comienzos de la gran industria moderna en Inglaterra*, Madrid, Aguilar, 1962, pp. 25-70.
- 7 Una ressenya del debat a Sheilagh Ogilvie & Markus Cerman (eds.), *European proto-industrialization*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

per paraires i teixidors del seu mateix veïnat. En el cas dels teixits de qualitat més alta, de luxe, tenia lloc també un canvi a escala més gran que no escau examinar aquí.

El procés ha tendit a interpretar-se com a reacció contra els elevats costos de la localització urbana i, encara més, contra l'encarcament dels gremis que encotillaven la indústria, la tèxtil o altres de similars. De les ciutats on els gremis eren forts i tenien poder, «les indústries d'exportació senzillament van fugir-ne per anar cap a les zones rurals no reglamentades»,⁸ conclou una bona síntesi de la història econòmica europea d'aquell període, i aquesta opinió és la més generalitzada. El pas d'indústria urbana i periurbana a indústria vilatana i rural sembla així implicar una «desgremialització».

Els lectors de l'obra de Vilar ja saben que, a Catalunya, «del 1600 al 1640 la principal indústria catalana [vol dir la fabricació de teixits de llana] emigra de la ciutat al camp, i canvia la seva forma medieval gremial per una forma capitalista de la distribució del treball». Val a dir que, amb el seu característic respecte per la fonamentació empírica dels arguments, Vilar ho formula com a hipòtesi plausible «mentre recerques de detall més aprofundides no diguin el contrari».⁹

Pel que fa a la primera part de la hipòtesi, l'«emigració» de la indústria drapera des de la ciutat cap al camp, la investigació ha confirmat el fenomen i la seva cronologia. El resultat del desplaçament és visible en fonts que revelen la localització de la indústria llanera a la segona meitat del set-cents. De les 48 localitats a les quals l'estadística de 1760 (vegeu nota 5) atribueix deu o més telers, la majoria, trenta dues, no arribaven als mil habitants en el cens de 1718, quan l'«emigració» devia ser a mig camí. De les altres setze, només quatre, entre les quals Barcelona, passaven dels dos mil. Les xifres del cens, que trec de Vilar,¹⁰ valen el que valen, és a dir no gaire. I el nombre de telers no és tampoc el més bon indicador de l'activitat tèxtil. Tanmateix, estadística i cens plegats diuen alguna

8 Jan de Vries, *The Economy of Europe in an age of crisis 1600-1750*, Cambridge, Cambridge University Press, 1976, p. 95. Tradueixo de l'original.

9 Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments històrics de les estructures nacionals*. Vol. II: *El medi històric*, Barcelona, edicions 62, 1964, p. 324.

10 Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna...*, vol. II, pp. 141-181.

cosa sobre el caràcter de les àrees cap a les quals havia emigrat la indústria. Qualificar-la de «rural» i «dispersa» és adequat, no solament perquè donava feina a multitud de filadores que vivien i treballaven a pagès, com també passava en la draperia urbana baix-medieval, sinó perquè la direcció tècnica i la coordinació del procés de producció s'havia desplaçat cap a viles i pobles molt integrats en el seu entorn pròpiament rural. Els paraires de Moià, segons la font que he citat abans, donaven feina en 1789 a unes tres-centes famílies de la vila, que alternaven l'ocupació agrícola amb la industrial, i repartien llana per a filar a famílies pageses «*de siete lugares circumvecinos unos dentro, otros fuera del Moyanés, donde las mugeres por la mayor parte se ocupan en hilar estambres*». No eren agents locals de fabricants «urbans»:

*los más de nuestros fabricantes comercian por sí en los géneros, y comúnmente va cada uno por las lanas donde mejor se le proporciona (...) cada uno de donde las halla más baratas, qual de Urgel, qual de la Conca de Tremp, unos de las montañas, otros de las carnicerías de Manresa, Mataró, y comúnmente, de Aragón y Castilla, en retorno de los transportes de ropas.*¹¹

***

S'ha de revisar, en canvi, la resposta a la segona part de l'afirmació de Vilar, la que suggereix que la indústria fugia de la ciutat per tal de canviar «la seva forma medieval gremial» per una de «capitalista» —sense gremis, per tant. Que els gremis han d'intervenir en l'explicació de la ruralització de la indústria ho subratllava Vilar amb referències documentals a l'exacerbació de la conflictivitat gremial a la Barcelona de principis del segle XVII.¹²

Potser la indústria fugia dels gremis de Barcelona, però això no vol dir que fugís dels gremis en general. De les 48 poblacions de la llista suara esmentada, només en un cas, Rupit, consta expressament

11 Jaume Torras, «Estructura de la indústria...», p. 16.

12 Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna...*, vol. II, pp. 320-325.

que no hi havia gremi de paraires ni de teixidors; en nou casos més no he pogut documentar que n'hi hagués. En trenta vuit, per contra, l'existència de gremis d'oficis de la llana està inequívocament documentada.¹³ Igual que en segles anteriors, els gremis organitzaven exclusivament els oficis més qualificats del procés de producció de teixits de llana. Això volia dir gremis de paraires i gremis de teixidors, o de tots dos oficis plegats, perquè en aquesta indústria vilatana i rural no s'hi ha de buscar l'exuberància corporativa de la indústria urbana baix-medieval.

En definitiva, l'activitat tèxtil que en els segles XVII i XVIII defugia les ciutats no era incompatible amb l'existència prèvia de gremis de paraires i de teixidors a les poblacions que vertebraven l'economia de les comarques a les quals es traslladava. Més encara, el reviscolament de gremis antics i la creació de gremis nous a llocs on abans no n'hi havia sembla haver estat un component del procés mateix de «relocalització» de la indústria.

I, com passa sovint quan les coses es miren en perspectiva comparativa, això no és una singularitat catalana. Tot i l'opinió establerta que he citat més amunt, es pot aventurar la conjectura que si moltes monografies sobre indústries rurals d'aquesta època no hi troben gremis és perquè no els han buscat. Sheilagh Ogilvie ha aplegat notícies sobre els que ella anomena «*proto-industrial guilds*» en diverses regions d'Alemanya i n'ha trobat en nombre suficient per pensar que el fet era allà força general.¹⁴

Aquí hi ha una qüestió interessant, encara oberta, i és la que fa referència a les funcions dels gremis en el procés de relocalització. Seria massa fort argumentar que els gremis no solament no expliquen que la indústria tèxtil fugís de les ciutats sinó que, a més, era precisament l'existència de gremis l'imant que l'atreia cap a unes zones determinades i no cap a unes altres. Ja he indicat que la major part del treball tèxtil que procedia de famílies pageses era, com el de les filadores, treball que no tenia organització gremial sinó que

13 El detall de les fonts consultades per a documentar la presència de gremis de paraires i teixidors, a Jaume Torras, «Gremis i indústria rural...», p. 934.

14 Sheilagh Ogilvie & Markus Cerman (eds.), *European proto-industrialization...*, pp. 31-32.

estava directament subordinat als paraires. L'economia domèstica d'aquestes famílies ha de tenir per força alguna relació amb la desigual implantació de la indústria per àrees rurals, perquè «*la unión de Labranza y Fábrica*» no era arreu igualment profitosa, o possible. De seguida caldrà considerar aquesta qüestió.

Però sense paraires i teixidors no hi havia indústria, i aquests menestrals gairebé sempre apareixen organitzats en gremis. Ara, ¿què vol dir això? ¿una organització «medieval» del treball, encotillada per normes invariables? Segurament es parla de «gremis» amb massa vaguetat, perquè la historiografia ha creat un estereotip del qual ha esdevingut presonera i, així, posa sota la mateixa etiqueta formes organitzatives que devien ser diverses en regions i poblacions molt diferents i durant un període plurisecular. Els paraires i teixidors de Borredà que el 1669 demanaven al senyor del terme, l'abat de Ripoll, autorització per constituir-se en confraria d'ofici,¹⁵ ¿volien crear una organització assimilable a les dels oficis de la llana que hi havia a Barcelona en aquells anys i des de feia segles? S'ha de posar en dubte, o respondre que no, almenys, com deia Vilar, mentre recerques de detall més aprofundides no diguin el contrari. Recerques que haurien de fer avançar el coneixement de la funció d'aquests gremis tèxtils que poden qualificar-se de «rurals».

Per tancar aquest punt sense haver-me de decidir entre la doctrinària agressivitat contra els gremis d'un Campomanes i la ben argumentada però indiscriminada defensa que en fa Capmany, acabo amb allò que escrivia Joaquín Danvila y Villarrasa el 1779:

...los que impugnan los gremios entienden los gremios mal combinados, y con unas constituciones ridículas; los que los defienden, al contrario se forman en su idea unas asociaciones de los oficios, quales nunca las ha habido; y tratando de los gremios bien dirigidos, aunque tengan algunos defectos, parece que son útiles; porque las artes están expuestas a muchos reveses

15 Rosa Serra, «El segle XVIII: un segle de creixement i de canvis», dins D.D. A.A. Borredà, Berga, Àmbit de recerques del Berguedà, 1990, pp. 187-189.

*y accidentes, y tal vez requieren fondos, y conocimientos, que no se pueden esperar de sujetos desunidos.*¹⁶

Potser aquesta «utilitat» és la que donava vida nova a gremis antics o en creava de nous a tantes poblacions de Catalunya en el segle XVII i fins i tot en el XVIII.

***

En la migració de manufactures des de la ciutat cap a viles i pobles hi ha factors d'«expulsió» com els que acabo de comentar, i factors d'«atracció» que s'han de considerar. És la segona de les característiques del procés de transformació que s'examina en aquest article. Com he indicat en el plantejament inicial, la indústria no s'estenia per espais rurals en general, sinó per determinades àrees que precisament es trobaven dins la faixa territorial esbossada més amunt i que s'inclou, sense confondre-s'hi, en la Catalunya dels altiplans. ¿Què singularitzava aquestes àrees?

En primer lloc, i sobretot, el fet que les transformacions agràries que hi tenien lloc no eren les mateixes que les de les terres d'agricultura intensiva i comercial, les més directament lligades a l'economia barcelonina o a l'impuls exportador que donava projecció internacional al mercat de Reus i el port de Salou. Les possibilitats d'exportar vi comú i, sobretot, aiguardent, cap al món comercial atlàntic esperonaven des de la segona meitat del segle XVII una especialització vitícola que cent anys més tard tendia al monocultiu en el Camp de Tarragona i d'allà penetrava terra endins. Vins que eren mediocres trobaven una remuneració atractiva si es convertien en aiguardent per a consumidors remots i aparentment insaciabls, i

---

16 Bernardo Joaquín Danvila y Vilarrasa, *Lecciones de economía civil, o de el comercio, escritas para el uso de los caballeros del Real Seminario de Nobles*, Madrid, Marcial Pons Librero, 1994, [1779] (Edició facsímil no venal), p. 103.

per això la vinya s'estenia cap a terres incultes, s'intercalava en altres conreus o els arraconava.¹⁷

Allà on n'hi havia hagut, l'activitat tèxtil anterior s'extingia per la competència de teixits d'altres procedències però també perquè les feines lligades a la viticultura, i a la transformació i comercialització del seu fruit, li prenien braços i cabals. De Montblanc, per exemple, s'afirmava el 1780 que

*la extinción de fábricas de lana procedía principal y casi únicamente de haberse dedicado las gentes de este territorio al plantero de viñas, que han llegado a tanta abundancia que faltan hombres para su cultivo y acarreo de sus frutos.*¹⁸

El predomini de la vinya no era allà tan excloent com al Camp de Tarragona, i la descripció que en fa l'ajuntament de Montblanc potser l'exagera. Però la lectura de la documentació de l'època posa en relleu que els progressos de l'especialització vitícola eren correlatius de retrocessos locals d'anteriors activitats transformadores i creaven un entorn poc acollidor per a indústries que, com la fabricació de roba de llana, necessitaven mobilitzar mà d'obra que treballés a casa i no depengués únicament d'aquesta feina per a la seva subsistència i reproducció. És a dir, precisament allò que Zamora explicava de la gent treballadora de la Plana de Vic. Per això durant el segle XVIII es va configurar un mapa econòmic que definia amb nitidesa àrees rurals d'orientació productiva diversa, amb classes i calendaris de feina de les respectives poblacions molt diferents. L'economia familiar de la gent del Camp de Tarragona tenia fonaments ben diferents de

17 L'expansió vitícola ha estat ben descrita en excel·lents monografies des d'Emili Giralt («La viticultura y el comercio catalán del siglo XVIII», *Estudios de Historia Moderna*, vol. II, 1955, pp. 157-176) i Pierre Vilar (*Catalunya dins l'Espanya moderna...*, vol. III) a Francesc Valls, *La Catalunya atlàntica. Aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*, Vic, Eumo, 2004.

18 Junta de Comerç de Barcelona, *Discurso sobre la agricultura, comercio e industria del Principado de Cataluña* [manuscrit de 1780], edició a cura d'Ernest Lluch, Barcelona, Alta Fulla, «Clàssics del Pensament Econòmic Català», 11, 1997, p. 349. Segons el cadastre de 1731, a Montblanc hi havia 5 olles d'aiguardent, que eren 18 en el de 1778; una altra font en compta 30 en 1783. Josep M.T. Grau, *La indústria tradicional de Montblanc i la Conca en el segle XVII*, Montblanc, [edita l'autor], 1989, p. 148.

la del Moianès, per l'origen dels ingressos i per la mena de feines que feien.

No hi ha incompatibilitat entre la vinya i la llana, és clar: n'hi havia aleshores per les característiques concretes, i passatgeres, de la producció de vins i d'aiguardent i de la producció de teixits de llana. I no n'hi havia, aleshores, entre telers i olles d'aiguardent, que en aquells anys es documenten en una mateixa població en un mateix moment. El costum de beure aiguardent s'estenia arreu, també a les viles i pobles on vivien paraires i teixidors, i per això es multiplicaven les olles per a fabricar-ne. D'altra banda, l'augment de població impulsava en la segona meitat del segle XVIII la rompuda d'ermots per fer-ne vinyes perquè no s'hi podia fer altra cosa. Per això n'hi havia arreu, però l'especialització vitícola entesa com a resultat de la producció massiva per a l'exportació és tota una altra cosa, que no podia conviure amb una dedicació tèxtil intensa com ho era la de les comarques que venien lluny la roba que es fabricava allà.

***

La incompatibilitat es donava, en termes més generals, entre els progressos de l'agricultura intensiva i comercial i la intensificació del treball tèxtil de les famílies pageses per compte de paraires integrats en circuits mercantils de gran abast. El procés a través del qual es manifesta aquesta incompatibilitat s'explica bé a les notes que va prendre Francisco de Zamora al seu pas per Oliana, un escenari poc espectacular de les transformacions agràries del set-cents. En aquesta vila,

Antes había muchos pelaires [és a dir, paraires], contándose 100 al final del siglo pasado, y en el día no hay ni uno. Se atribuye esta decadencia a haberse regado el término, por lo cual se dedicaron a la labranza.

Quan el visitava Zamora, al terme d'Oliana es feia vi, oli, cànem, una mica de blat, i seda, per a la qual es plantaven més moreres. Sobretot, hi havia molta fruita:

*De estos frutos hacen los orejones y ciruela pasa, de los que hacen un comercio con la capital [vol dir Barcelona] y otras ciudades. Desde primeros de septiembre empiezan las mujeres a sacar la carne al melocotón, en una pieza, y después la cuelgan en una especie de jaula y en zarzas.*¹⁹

Ja es veu que, a Oliana, les ocupacions remuneradores creades pel regadiu no deixaven esclertes per on poguessin entrar els paraires que buscaven mà d'obra nombrosa i disponible. Els paraires de cent anys abans eren només el record vague i segurament magnificat d'una modesta activitat tèxtil per a satisfer les necessitats locals i de la rogalia.

***

En els pobles on s'accentuava la dedicació a feines tèxtils podien donar-se diferents situacions. En alguns casos, les condicions del clima i el terreny no haurien permès sostenir-hi una hipotètica opció vitícola en el sentit esmentat abans, ni produccions agrícoles susceptibles d'ocupar molt treball en la seva transformació i comercialització. La fabricació de roba de llana, antiga, era una de les poques activitats que podia oferir ocupació addicional. Era el cas d'una part dels pobles compresos en la faixa territorial tan esmentada, i que en els segles XVII i XVIII van intensificar una activitat abans complementària fins a fer-la «component bàsic» de l'economia rural. En altres casos devia haver-hi diferents opcions d'especialització en produccions comercialitzables. Aquí, la indústria dispersa s'havia integrat en el calendari de feines de les famílies pageses per l'acció dels paraires de les viles tèxtils que els oferien oportunitats interessants d'utilitzar el seu potencial de treball. Potser és el cas de les àrees que feien roba de més qualitat i que incorporava més valor. De tota manera, no és fàcil explicar l'origen de la diferència entre l'especialització en roba estreta, barata, de la Plana de Vic per exemple, o en draps de qualitat mitjana i alta de l'Anoia o de parts del Vallès. Hi conflueixen, segur, raons variades, institucionals, de localització, de tradició prèvia, i altres.

---

19 Francisco de Zamora, *Diario de los viajes...*, p. 159.

És clar, però, que els processos a través dels quals va aprofundir-se l'especialització tèxtil, i les diferents formes d'especialització a què donava lloc, necessita una investigació centrada en la dinàmica de les economies familiars, tan diversa. Aleshores es podria anar més enllà de fer els mapes d'especialització territorial que són immediatament visibles en les fonts que més ha fet servir fins ara la historiografia.

